
Zrínyi Miklós

Nemzetvédelmi Egyetem

Hadtudományi Doktori Iskola

Balla Attila őrnagy

A védelmi kiadásokat meghatározó tényezők

Doktori (PhD) értekezés

Témavezető:

**Dr. Gazda Pál nyá. okl. mk. ezds.
tszv. egyetemi tanár**

Budapest, 2003

BEVEZETÉS	1
1. A VÉDELEM PIACI KUDARC JELLEGE.....	5
1.1 A VÉDELEM EXTERN HATÁSAI.....	5
1.2 A VÉDELEM, MINT TERMÉSZETES MONOPÓLIUM.....	6
1.3 A VÉDELEM, MINT KÖZJÓSZÁG.....	6
1.4 PIAC VERSUS SZAVAZÁS.....	7
1.5 A KERESLET SZAKASZOSSÁGA.....	8
1.6 KÖVETKEZTETÉS.....	8
2. A VÉDELMI KIADÁSOK MÉRÉSÉNEK MÓDSZERTANA, ELMÉLETI MEGKÖZELÍTÉSEI ÉS NEMZETKÖZI IRODALMA.....	9
2.1 MÓDSZERTAN.....	9
2.1.1 <i>Teoretikus iskola</i>	9
2.1.2 <i>Empirikus iskola</i>	10
2.1.3 <i>Módszertani megfontolások trend, vagy regresszió elemzés esetén</i>	10
2.1.4 <i>Egyéb módszertani lehetőségek</i>	13
2.2 ELMÉLETI MEGKÖZELÍTÉSEK.....	13
2.2.1 <i>A fegyverkezési verseny megközelítés</i>	14
2.2.2 <i>A bázisalapú megközelítés</i>	14
2.2.3 <i>A közösségi választás (public choice) megközelítés</i>	15
2.2.4 <i>A politikai-gazdasági megközelítés</i>	16
2.3 KÖVETKEZTETÉS.....	17
3. A VÉDELMI KIADÁSOK FOGALMA.....	19
3.1 A VÉDELMI KIADÁSOK ÉRTELMEZÉSE.....	19
3.2 KÖZVETLEN VÉDELMI KIADÁSOK.....	23
3.3 KÖZVETETT VÉDELMI KIADÁSOK.....	24
3.4 A VÉDELMI KIADÁSOK MÉRÉSE INPUT VAGY OUTPUT MUTATÓK SEGÍTSÉGÉVEL.....	25
3.5 KÖVETKEZTETÉS.....	26
4. A MODELL EREDMÉNYVÁLTOZÓJA.....	28
4.1 SZINT, VAGY VÁLTOZÁS.....	28
4.2 ABSZOLÚT NAGYSÁG.....	28
4.2.1 <i>Az abszolút nagyság előnyei és hátrányai</i>	29
4.2.2 <i>Védelmi kiadások összehasonlítása a vásárlóerő-paritás segítségével</i>	30
4.3 RELATÍV (FAJLAGOS) MUTATÓK.....	39
4.3.1 <i>Egy főre, illetve egy katonára jutó védelmi kiadás</i>	40
4.3.2 <i>Az ország erőforrásaihoz való viszonyítás</i>	40
4.4 A VÉDELMI KIADÁSRA VONATKOZÓ ADATOK MEGBÍZHATÓSÁGA.....	42
4.5 KÖVETKEZTETÉSEK.....	43
5. MAGYARÁZÓVÁLTOZÓK.....	45
5.1 GAZDASÁGI TÉNYEZŐK.....	46
5.1.1 <i>Gazdasági növekedés</i>	46
5.1.2 <i>„Vaj, vagy ágyú” – védelmi, versus szociális kiadások</i>	48
5.1.3 <i>A költségvetési hiány</i>	49
5.1.4 <i>Egyéb gazdasági változók</i>	50
5.1.5 <i>A magyar védelmi kiadásokat befolyásoló gazdasági tényezők</i>	52
5.2 KATONAI SZÖVETSÉGEK TAGSÁGÁBÓL ADÓDÓ HATÁSOK.....	57
5.2.1 <i>A közös költségekhez való hozzájárulás</i>	58
5.2.2 <i>Potyautazás</i>	60
5.2.3 <i>A NATO csatlakozás és tagság költségei Magyarország számára</i>	64
5.3 FENYEGETETTSÉG ÉRZÉS.....	65
5.3.1 <i>A védelmi kiadások és a biztonságérzet összefüggései</i>	67
5.3.2 <i>A békeosztalék fogalma</i>	68
5.4 BELPOLITIKAI TÉNYEZŐK.....	72

5.4.1	<i>Általános politikai megfontolások</i>	73
5.4.2	<i>A politikai környezet és a választások</i>	75
5.4.3	<i>A közvélemény hatása</i>	77
5.4.4	<i>Egyéb politikai tényezők</i>	80
5.5	AZ ORSZÁG KATONAI STRATÉGIÁJA	82
5.5.1	<i>Katonai változók hatása a védelmi kiadásokra</i>	83
5.5.2	<i>Az általános hadkötelezettségen alapuló, vagy önkéntes hadsereg hatásai a védelmi kiadásokra</i>	85
5.6	KÖVETKEZTETÉSEK	94
6.	A MAGYAR VÉDELMI KIADÁSOK MODELLEZÉSE	97
6.1	A MODELL SPECIFIKÁCIÓJA	97
6.2	A BECSLÉS EREDMÉNYEI	99
6.3	KÖVETKEZTETÉSEK	101
7.	ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK ÉS AJÁNLÁSOK ...	102
7.1	CÉLKITŰZÉSEK ÉS KUTATÁSI KÉRDÉSEK	102
7.2	A KÉRDÉSKÖR AKTUALITÁSA	102
7.3	ÚJ TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK	103
7.4	FONTOSABB MEGÁLLAPÍTÁSOK ÉS KÖVETKEZTETÉSEK	103
7.4.1	<i>A védelmi kiadások fogalma, mérési módjai, nagyságát befolyásoló tényezők</i>	103
7.4.2	<i>A magyar védelmi kiadások modellje</i>	106
7.4.3	<i>A vásárlóerő paritás elmélet</i>	106
7.4.4	<i>Hadkötelezettségen alapuló, illetve önkéntes hadsereg költségei</i>	107
7.5	KUTATÁSI EREDMÉNYEK HASZNOSÍTHATÓSÁGA	107
7.6	AZ ÉRTEKEZÉS TÉMÁJÁHOZ KAPCSOLÓDÓ TUDOMÁNYOS PUBLIKÁCIÓIM	108
7.7	VÉGSŐ ÖSSZEGZÉS	108
	JEGYZETEK	
	IRODALOMJEGYZÉK	

ÁBRÁK JEGYZÉKE

1. ÁBRA	A NATO ORSZÁGOK 2001. ÉVI VÉDELMI KIADÁSAINAK ÖSSZEHASONLÍTÁSA ..	38
2. ÁBRA	A VARSÓI SZERZŐDÉS TAGÁLLAMAINAK VÉDELMI KIADÁSAI A GDP SZÁZALÉKÁBAN (1975-1985).....	53
3. ÁBRA	A RANGKORRELÁCIÓS EGYÜTTHATÓ ÉRTÉKE A NATO ORSZÁGOK GDP-JE ÉS VÉDELMI KIADÁSAI KÖZÖTT	61
4. ÁBRA	A RANGKORRELÁCIÓS EGYÜTTHATÓ ÉRTÉKE A NATO ORSZÁGOK GDP-JE ÉS VÉDELMI KIADÁSAI KÖZÖTT (FOLYT.)	61
5. ÁBRA	A NATO TAGORSZÁGOK SORRENDJE GDP, ILLETVE A VÉDELMI KIADÁSOK GDP-HEZ VISZONYÍTOTT ARÁNYA SZERINT.....	62
6. ÁBRA	A BÉKEOSZTALÉK VIZSGÁLATÁNAK EREDMÉNYEI	71
7. ÁBRA	A VILÁGSZINTŰ VÉDELMI KIADÁSOK TOVÁBBI 20%-OS CSÖKKENÉSÉNEK BECSÜLT KÖVETKEZMÉNYE AZ IPARI ORSZÁGOKBAN	72
8. ÁBRA	A KÖZVÉLEMÉNY VÉDELMI KIADÁSOKRA GYAKOROLT HATÁSÁNAK MODELLJE 79	
9. ÁBRA	A HIVATÁSOS HADSEREGRE VALÓ ÁTTÉRÉS GAZDASÁGI KÖVETKEZMÉNYEI (EZER FT/HÓ).....	92
10. ÁBRA	A MAGYAR VÉDELMI KIADÁSOK MODELLJÉBEN SZEREPLŐ VÁLTOZÓK ÉRTÉKEI (1981-2001)	99
11. ÁBRA	A MODELL BECSLÉSÉNEK EREDMÉNYEI.....	100

Bevezetés

A védelem-gazdaságtan a közgazdaságtan viszonylag új és gyorsan fejlődő ága, amely magában foglalja a mikro- és makroökonómiai elméletek alkalmazását a védelem, a fegyverkezés és a leszerelés széles értelemben vett gazdasági kérdéseinek elemzésére. A védelemgazdaságtan témakörében született irodalom egy része a védelmi kiadások nagyságának elemzésével, időbeli és nemzetközi összehasonlításával foglalkozik.

A védettség, a biztonságérzet az emberiség egyik legrégebbi vágya. A nemzetek más-más kihívásokkal néznek szembe: egyesek fegyverkezési versenyt folytatnak, mások régóta tartó regionális konfliktusokban vesznek részt, megint mások megpróbálják csökkenteni a fegyverkezési versenyt, leszerelési megállapodások segítségével.

Az országok nagyon különböző mértékben képesek és hajlandók fizetni a védelemért. A szegény és gazdag országoknak egyaránt szembe kell nézni azzal a problémával, hogy a védelem nincs ingyen: mint minden más kiadás, ez is elvonja a forrásokat más szükségletek kielégítésétől. Konfliktusba kerülhet például a magánfogyasztás és a közfogyasztás (túlzottan magas adók), a védelmi és szociális kiadások, a fogyasztás és a felhalmozás.

Az országok más-más utat választanak saját védelmük biztosítására. Egyesek belépnek katonai szövetségekbe, mások inkább a függetlenséget, vagy a semlegességet preferálják. Vannak, akik saját nukleáris arzenált tartanak fent, és vannak, akik a hazai hadiipart támogatják, hogy önállóan biztosítani tudják a védelem eszközellátottságát. Vannak önkéntes, illetve az általános hadkötelezettség elvén alapuló hadseregek, melyek költségei más-más formában, a gazdaság más szektoraiban jelentkeznek.

A védelem az államháztartás egyik jelentős, országonként eltérő súlyú kiadása. Egyes országok GDP-jük egy negyedét fordítják katonai célokra, míg másoknál ez az arány 1% alatt van. Az eltérés okainak egy része nyilvánvaló, egy másik része nehezebben kimutatható. A kérdéssel foglalkozó szakirodalomban még nem alakult ki konszenzus a védelmi kiadásokat meghatározó tényezőket illetően, mivel az empirikus vizsgálatok eredményei

részben eltérőek. Egyesek ebből arra következtetnek, hogy a védelmi kiadások autonóm módon határozódnak meg, mások azt állítják, hogy nem lehet általános érvényű következtetéseket levonni ott, ahol az ország-specifikus tényezők ennyire dominálnak.

Mind a hidegháború idején, mind pedig jelenleg, a NATO-n belüli tehermegosztás problémájával szembetalálkozva nagy jelentőséggel bír hazánk számára a védelmi kiadások relatív nagysága, azaz az a kérdés, hogy más országokhoz képest mennyit költünk védelemre.

A védelmi kiadások elemzésének alapkérdése, hogy mennyi pénz elég az ország védelmének megfelelő szintű biztosításához. A kérdésre adott válasz legalább két tényező függvénye: mennyire érzi magát a társadalom (a kormány) fenyegetett helyzetben, illetve mekkora összeg védelemre fordítását tudja a társadalom megengedni magának. Így a védelmi kiadásokat meghatározó tényezők köre alapvetően az ország biztonságpolitikájától (a fenyegetések kezelésének és a nemzeti érdekek érvényesítésének módjától), a pénzügypolitika témakörébe tartozó döntésekig (a társadalom rendelkezésére álló eszközök elosztásának módjái) terjed.

Ugyanakkor azt is világosan kell látni, hogy a védelemre fordított kiadások nagysága – akár tényleges, direkt kiadásokról, akár egyéb költségvetési megoldásokról beszélünk – mindig eseti politikai döntések eredménye. Első megközelítésben azt mondhatjuk ugyan, hogy a fegyveres erők nagysága, a rendszeresített fegyverrendszerek és egyéb eszközök köre, illetve a hadsereg egyéb mutatói az ország katonai stratégiájától függnak, azonban már magának a stratégiának a megválasztása azon alapul, hogy a politikai vezetés hogyan értékeli a jelenlegi és jövőbeni fenyegetettség szintet, illetve, hogy milyen – esetleg nem katonai – célokat kíván elérni az ország katonai és gazdasági erejének demonstrálásával. Ez utóbbi kérdések az ország biztonságpolitikai stratégiájának fogalomkörébe tartoznak.

Jelen értekezés címében megfogalmazott komplex kutatási célt az alábbi kérdések tudományos igényű megválaszolásával kívánom elérni.

1. Miért nem lehet a piacra bízni a védelmi kiadások optimális szintjének megállapítását, azaz mi indokolja az állam aktív szerepét a védelmi szektorban?

2. A védelmi kiadások mérésére melyek a leginkább alkalmazható mutatók?
3. Melyek azok a tényezők, amelyek a legnagyobb mértékben befolyásolják a védelmi kiadások nagyságát és tendenciáját?
4. A nemzetközi vizsgálatokból megismert tendenciák és tényezők hogyan és milyen mértékben jelennek meg, illetve melyek az ország-specifikus tényezők a Magyar Köztársaság védelmi kiadásainak alakulásában?

Kutatási célom elérése érdekében módszertani szempontból elsődlegesen múltbeli tendenciák leíró elemzését alkalmaztam. Értekezésemben főként olyan tanulmányokra hivatkozom, amelyek a regresszió-számítás statisztikai módszerét használják. A magyar védelmi kiadások modellezése (6. fejezet) is erre a módszerre alapul.

Elemzésem során először (1) az államnak a védelmi szektorban történő aktív szerepvállalásának okait vizsgálom, majd (2) ismertetem az egyes kutatók által alkalmazott, és értekezésemben is bemutatott elméleti megközelítéseket és módszertani megfontolásokat. Ezt követően (3) fogalmi vizsgálatot tartok a védelmi kiadások fogalmának pontos meghatározása céljából, (4) megvizsgálom és összehasonlítom a védelmi kiadások lehetséges mutatóit, illetve (5) áttekintem a védelmi kiadások nagyságát befolyásoló tényezők lehetséges körét. Végezetül (6) felállítok egy egyenletet és elvégzem annak becslését a Magyar Köztársaság védelmi kiadásainak statisztikai modellezésére.

A kitzűzött kutatási célom megvalósítása érdekében értekezésem során kiemelt figyelmet szentelek a szövetségen belüli teherviselés, és az általános hadkötelezettségen alapuló, illetve önkéntes hadsereg védelmi kiadásokra gyakorolt hatása témaköreinek, mivel e kérdések aktualitása indokolja a részletesebb vizsgálatot¹.

A statisztikai vizsgálatokat erősen korlátozza a rendelkezésre álló és hozzáférhető adatok köre. Különösen igaz ez a védelmi szektorban, ahol az adatok egyébként is szűkös körét tovább korlátozza az adatok egy részének titkossága. Az 1980-1990-es évek során különböző nemzetközi intézetek

igyekeztek elérni, hogy a védelmi kiadásokról rendelkezésre álló adatok megbízhatóbbak és könnyebben hozzáférhetőek legyenek, azonban az eredmények nem minden esetben kielégítőek. A legfontosabb intézmények, melyek legalább 30 éve gyűjtenek és közölnek adatokat a védelmi kiadásokra vonatkozóan, maguk is elismerik, hogy adataik minősége változó.

A védelmi kiadásokra vonatkozó előrejelzések eredményei akkor tekinthetők megbízhatónak, ha az alapvető politikai-gazdasági-katonai tényezők változatlanok, vagy nagy biztonsággal előre jelezhetőek. Amennyiben ezek a fundamentális tényezők megváltoznak – változás áll be az ország partneri viszonyaiban, szövetségi helyzetében, jelentős új katonai konfliktusok törnek ki az ország érintettségével, vagy környezetében, vagy alapvető változás áll be a kormányzat ideológiai beállítottságában (vagy fentiek bármilyen kombinációja következik be) - akkor a korábbi előrejelzések eredménye nagymértékben eltérhet a védelmi kiadások tényleges alakulásától. Az alábbi, 1989-ből származó idézet jelzi, hogy az események menete mennyire kiszámíthatatlan még rövid távon is:

„A magyarok tisztában vannak vele, hogy a Varsói Szerződés elhagyásáról beszélni is még mindig lehetetlen. Jogi értelemben ilyen lépés nem tehető meg a Szerződés lejártát, azaz 2004-et megelőző évig.”^a

Az idézett cikk megjelenése után két évvel, 1991-ben a Varsói Szerződés felbomlott és 1999-ben a Magyar Köztársaság csatlakozott a NATO-hoz....

^a Eyal, J.: The Hungarian Armed Forces in a Period of Transition (Jane's Intelligence Review, Vol. 1; No. 11, November 1, 1989), 482. o.

1. A védelem piaci kudarc jellege

Felmerülhet a kérdés: miért kell vizsgálni a védelmi kiadások nagyságát befolyásoló tényezőket, miért nem fogadjuk el, hogy az egyes ráfordításszinteket a piac keresleti-kínálati törvényszerűségei alakítják ki? Ha pedig így van, akkor miért nem lehet a társadalomra bízni, hogy piaci úton megszervezze magának a védelmet, miért kell az államnak külső eszközökkel ebbe beavatkozni?

Az értekezés első fejezete ezekre a kérdésekre ad választ oly módon, hogy megmutatja, hogy a piaci szabályozás tökéletlenségei (market failures) hogyan hatnak a védelem iránti társadalmi keresletre, illetve azt, hogy mi indokolja, hogy az állam kivonja a védelmet a piaci szabályozás köréből.

1.1 A védelem extern hatásai

Externáliának nevezzük azt a jelenséget, amikor a hasznossági és/vagy termelési függvények kölcsönösen függnek egymástól, azaz valamely jószág előállítása nem szándékolt pozitív vagy negatív következménnyel jár valamely másik társadalmi/gazdasági szereplő számára. Kedvező külső gazdasági hatás (pozitív externália) esetén a termelésben részt vevő valamely fél által végzett tevékenység kedvezően hat valamely más, a hatás által érintett fél jólétére. Az így okozott jólét-növekedésért azonban az érintett fél ellenszolgáltatást nem nyújt, így a termelő azt nem veszi figyelembe az optimális termelési szint megállapításakor. Ebben az esetben a piaci mechanizmusok által eredményezett egyensúlyi termelés szub-optimális, azaz alacsonyabb a társadalmi optimum eléréséhez kívánatos szintnél.

Bárki tesz erőfeszítéseket a saját biztonsági szintjének növelésére, az pozitív extern hatást fog okozni szűkebb vagy tágabb környezete számára is. Mivel azonban ez a hatás nem szándékolt, így a védelmi kiadások hasznossága alacsonyabbnak tűnhet a tényleges mértéknél. Így a piaci optimum nem éri el a társadalmi optimumot.

1.2 A védelem, mint természetes monopólium

Vannak olyan gazdasági ágak, ahol a társadalom szempontjából hatékonyabb, ha egy vállalat fejt csak ki egy meghatározott tevékenységet. Főleges költség lenne, pl. egy országban több, egymással konkuráló vasúthálózatot, vagy villamos energia hálózatot kiépíteni. Ezt a szituációt természetes monopóliumnak nevezzük.

Egy iparág akkor van a természetes monopólium állapotában, ha a piaci keresletet egy vállalat alacsonyabb átlagköltségen képes veszteség nélkül kielégíteni, mint két vagy több vállalat bármely kombinációja.²

A monopóliumok léte azonban felveti annak a veszélyét, hogy a monopolista visszaél helyzetével, az árait a határköltségek által indokoltnál magasabb szinten állapítja meg, ezáltal a társadalmilag optimálisnak tekinthető szintnél kevesebb outputot termel magasabb árszínvonalon. Ennek megelőzésére az egyik gyakran alkalmazott eszköz a természetes monopólium helyzetében levő területek állami irányítása, vagy szigorú regulációja.

A védelem szintén ebbe a kategóriába sorolható. A piaci hatások kikapcsolása ebben az esetben nagyobb mennyiségű, és olcsóbb védelem előállítását eredményezi.

1.3 A védelem, mint közjóság

Közjóságnak nevezzük azt a jóságot, amelynek fogyasztása nem versenyző, és nem érvényesül a kizárhatóság. Az első feltétel azt jelenti, hogy ha valaki fogyaszt az adott jóságból, akkor a többiek rendelkezésére álló kínálat ettől nem csökken. A második feltétel pedig azt mondja ki, hogy a termelő nem képes megakadályozni senkit a termék fogyasztásában.

Az ilyen jellegű jóságoknál felmerül a potyautazás problémája. Ez azt jelenti, hogy a fogyasztó nem nyilvánítja ki valós preferenciáit, hogy ne kelljen az ennek megfelelő költségeket viselnie, de a létrehozott közjóság előnyeit ennek ellenére élvezzi. Ezért akik preferenciáikat feltárják, azok aránytalanul nagy terhet viselnek (diszproporcionalitás), és a közösség az optimálisnál kevesebbet fog termelni a közjóságból (szuboptimalitás).

„A védelem is kollektív jószág, és mint ilyen ki van téve a potyautazás jelentette fenyegetésnek. Ha a védelem megszervezéséhez szükséges forrásokat önkéntes hozzájárulásokból kellene összegyűjteni [...] egész államokra terjedne ki a botcsinálta pacifizmus.”^a

A potyautazás elkerülésére, a közjavak iránti reális preferenciák feltárására nagyon érdekes elgondolások születtek.³ Ezek azonban inkább intellektuális csúcsteljesítménynek tekinthetők, és nem adják a potyautas probléma reális, a gyakorlatban is alkalmazható megoldását. A gazdaságpolitikában alkalmazott leggyakoribb válasz a közjavak állami előállítására, és a társadalmilag optimális szint ily módon való biztosítása.

1.4 Piac versus szavazás

A védelemmel kapcsolatos kiadások gyakran diszkrét jellegűek, egyszeri nagyobb ráfordítással járnak (pl. új fegyverrendszer kifejlesztése, megvásárlása). Ilyenkor a demokratikus eljárás az lenne, ha a választók döntenének a megvalósítás kérdésében. A népszavazásos megoldás azonban újabb problémát vet fel. Ennek az a lényege, hogy a piac és a demokratikus rendszer nem azonos módon összegzi a preferenciákat.

A piacon a pénzsavazatok kifejezik a fogyasztók preferenciáinak intenzitását: minél többre értékeli a fogyasztó egy terméket, annál többet hajlandó fizetni érte. A politikai rendszerben ez az összefüggés nem érvényesül. A politikai demokrácia szabályai szerint minden szavazónak egy szavazata van, függetlenül preferenciájának intenzitásától. Ez azt jelenti, hogy ha valaki számára lényegében közömbös a projekt, szavazata akkor is annyit ér, mint akinek nagyon fontos. Ilyen esetekben a szavazás végeredménye eltérhet a társadalmi optimumtól.⁴ Ez további érvet jelent az állam számára, hogy „védje az intenzív preferenciával rendelkezők érdekeit”, és önmaga hozzon döntést az adott kérdésben.⁵

^a Rózsa, A.: A katonai szövetségek működésének közgazdasági modellezése, különös tekintettel a NATO-ra (Egyetemi doktori értekezés, BKE, Bp., 1994), 11. o.

1.5 A kereslet szakaszossága

A preferenciák nem valós kimutatásán, és a demokratikus döntés optimumtól való eltérésén kívül egyéb problémák is felmerülnének, ha a védelem optimális szintje mindig a pillanatnyi kereslet alapján kerülne meghatározásra. Ugyanis mindaddig, amíg a fenyegetettség érzése nem jelentős, addig az emberek nem szívesen költenek védelemre, keresletük nagyon alacsony. Ha azonban a közösség fenyegetettség-érzete megnő, hirtelen hatalmas keresletük lesz védelemre. Világos azonban, hogy ez a kereslet nem elégíthető ki az egyik pillanatról a másikra. A védelmet szolgáltatató állam szerepe az, hogy kapacitások folyamatos fenntartásával feloldja a kereslet szakaszosságából fakadó paradoxont.

1.6 Következtetés

Az értekezés első fejezetében ismertetett, és a védelmi szektorra adaptált közgazdasági elemzés alapján megállapítható, hogy a piaci szabályozás tökéletlenségei (externáliák, monopóliumok, közjavak léte), a szavazási mechanizmusok hiányosságai, illetve a védelem iránti kereslet szakaszossága miatt **az egyéni preferenciák sem piaci úton, sem szavazás útján történő aggregálása nem biztosítja a védelem társadalmilag optimális szintjének előállítását, azaz a nemzetbiztonság szempontjából indokolt erőforrások védelemre fordítását.**

Következésképpen **a társadalom szempontjából kívánatos, hogy a védelemre fordított erőforrások szintjét ne a piac, hanem az állam erre illetékes szerve határozza meg.** Ennek ismeretében szükséges vizsgálni, hogy az ország védelmi kiadásainak nagyságáról hozott döntést mely tényezők alakítják. Jelen értekezés további részében e tényezők körét és hatásmechanizmusát vizsgálom.

2. A védelmi kiadások mérésének módszertana, **elméleti megközelítései és nemzetközi irodalma**

E fejezet célja, hogy röviden bemutassa a védelmi kiadásokkal foglalkozó szakirodalom fontosabb módszertani és elméleti megközelítési módjait, és bemutassa a témakörben elért jelentősebb eredményeket. Az irodalom ismertetésekor minden terület legjelentősebb tanulmányai megemlítésre, és röviden bemutatásra kerülnek.

2.1 Módszertan

Mint az a bevezető részben már említésre került, jelen értekezésben módszertani szempontból elsődlegesen múltbeli tendenciák leíró elemzésére kerül sor. Főként olyan eredmények kerülnek bemutatásra, amelyek a regresszió-elemzés statisztikai módszerét használják.

Két általános megközelítés létezik az említett statisztikai függvények (regressziós, vagy trendfüggvények) származtatására. Az egyik szigorú elméleti specifikációkat alkalmaz, és a becslőfüggvényt valamely jóléti függvény korlátozott maximalizációjával nyeri. Ez a megközelítési mód nagyon jellemző a közösségi választás (public choice) iskola kutatóira. A másik, empirikusabb megközelítési mód valamely általános egyenletből indul ki, amely lehetővé teszi többféle függvényforma alkalmazását, dinamikus hatások figyelembe vételét, gazdasági-politikai-stratégiai tényezők vizsgálatát, és statisztikai módszerekkel szűkíti a figyelembe vett változók körét.

2.1.1 Teoretikus iskola

A becslendő egyenlet ennél a megközelítési módnál egy explicit maximalizálási probléma megoldásaként adódik, így az eljárás nagyon érzékeny a kiindulási feltételekre. Ilyenek a célváltozó megállapítása, a peremfeltételek kijelölése és a vizsgált időintervallum meghatározása. Példának okáért tekinthetők célváltozónak az uralmon levő csoport érdekei vagy a választópolgárok szempontjai.⁶

Ha a modellben a döntést a választópolgár hozza, akkor általában a medián szavazó szabályának egy speciális változatát alkalmazzák. (Ennek az a lényege, hogy jövedelem nagyság szerint sorba állítjuk a választókat, és a medián jövedelemmel rendelkező szavazó döntését tekintjük sokasági döntésnek.)⁷ A releváns peremfeltétel ebben az esetben a medián szavazó jövedelme, mert teljesülnie kell az egyenlőségnek a jövedelme, illetve az általa magán és közfogyasztásra fordított pénzek összege között (ahol az utóbbi a közösen termelt javak előállítására befizetett adók nagyságával mérhető). A közfogyasztásra fordított összeg függ az érintett terület lakosságának nagyságától, mivel minden egyén viseli a közjavak előállítási költségének egy részét.

A teoretikus iskola üzenete világos: mivel a becslendő egyenlet egy elméleti konstrukció alapján határozódik meg, ezért az változni fog, ha a feltevések változnak.

2.1.2 Empirikus iskola

Az empirikus iskola követői aszerint választanak a potenciális egyenletek közül, hogy melyik illeszkedik leginkább a rendelkezésre álló adatokhoz, azaz a becslendő egyenletet statisztikai tesztek alapján választják ki.

A választás úgy történik, hogy két vagy több, különböző magyarázóváltozókat tartalmazó modell kerül felállításra, majd különböző tesztek alapján történik a becslésre kerülő modell kiválasztása.⁸

Az empirikus iskola modelljei általában jobban illeszkednek az adatokhoz, mint elméleti alapokon nyugvó társaik, de hátrányuk hogy a becslőegyenleteket megalapozó elméleti háttér nincs specifikálva. Ezért a két különböző módon származtatott függvényt nem is szabad pusztán statisztikai kritériumok alapján összehasonlítani.

2.1.3 Módszertani megfontolások trend, vagy regresszió elemzés esetén

A becslőfüggvények meghatározását, és a statisztikai becslések elvégzését meg kell előznie néhány olyan kérdés megválaszolása, melyekre adott válaszok alapvetően befolyásolják az alkalmazandó modell jellegét. Ezek a következők:

- Mi a vizsgálat célja?
- Idősoros vagy keresztmetszeti adatok használata indokolt?
- A jelenség leírására egyváltozós függvények sorozata, vagy egy darab többváltozós függvény alkalmasabb?

2.1.3.1 A vizsgálat célja

Első lépésként különbséget kell tenni a védelem keresleti és kínálati oldala között. A kínálati oldal vizsgálata során fel kell állítani egy makroökonómiai modellt, amely a nemzeti jövedelem nagyságát magyarázza az egyéni és közösségi beruházások, illetve a fogyasztás nagyságával. Konkrétabban a kapcsolatot kell vizsgálni a GDP, a fogyasztás, a beruházások és a védelmi kiadások között.⁹ A kínálati oldal vizsgálatához hozzátartozik a védelemhez szükséges eszközök piacának mikroökonómiai elemzése is. Ezen piacok (különösen a fegyverrendszerek piacai) esetében ugyanis gyakorta hiányzik a tökéletes piac valamely, vagy akár több közgazdaságtanból ismert feltétele. Így például nincs kellően nagy számú eladó (monopólium közeli állapot), nincs kellően nagy számú vevő (monopszónia közeli állapot), illetve komoly technológiai, vagy bürokratikus piacra lépési korlátok figyelhetők meg.

A kereslet ezzel szemben az ország lakosságának vagy vezetésének védelemmel szemben támasztott igényét mutatja. A vizsgálatok jelentős része csak erre az aspektusra koncentrál, figyelmen kívül hagyja a kínálati oldal feltételeit.

A kereslet és kínálat kölcsönhatásainak számszerűsítéséhez egy szimultán egyenletrendszert kell felállítani, amelyben mindkét oldal egyenletei szerepelnek.

Általában a védelmi kiadásokkal kapcsolatos vizsgálatok a pozitív közgazdaságtan körébe tartoznak, céljuk a helyzet leírása és nem valami kívánatos szint vagy arány meghatározása. Vannak ugyanakkor olyan vizsgálatok, amelyek konkrét célt szolgáltak. A témában készült korai elemzések célja például az volt, hogy bebizonyítsa: a NATO-n belüli kis országok kvázi potyautaznak, érvényesül a diszproporcionalitás jelensége. Ezzel inspirálni akarták a kis országokat nagyobb költségek vállalására. Ez a jelenség ma sem teljesen ismeretlen...

2.1.3.2 Idősoros vagy keresztmetszeti adatok

A vizsgálat jellege ez esetek jelentős részében determinálja, hogy milyen adatsorokból lehet dolgozni.

Ha a vizsgálat egy országra terjed ki, akkor értelemszerűen idősoros adatokat lehet használni. Az idősoros adatoknál törekedni kell a magyarázó változók számának viszonylag alacsony szinten tartására, mert az összehasonlítható adatokat tartalmazó sorok rövidege folytán a szabadságfok csökkenésének súlyos következményei lehetnek.

Nemzetközi vizsgálatok esetén általában tiszta keresztmetszeti adatok kerülnek felhasználásra, azaz egy időpontra vonatkozóan kerülnek összehasonlításra az egyes országok adatai.

A megfigyelések számának növelése céljából nemzetközi vizsgálatok esetén lehetőség van az idősoros és a keresztmetszeti minták kombinálására. Ilyenkor keresztmetszetek idősorai (ún. panelek) kerülnek felhasználásra.¹⁰ Panelmodellt használ a becsléshez, pl. Hewitt (1991/1 és 1991/3).

2.1.3.3 Egyváltozós vagy többváltozós függvények

Lehetőség van arra, hogy a védelmi kiadások alakulása n db. kétváltozós vagy egy db. n változós függvénnyel kerüljön modellezésre. Az első esetben a:

$$VK = F_i(X_i)$$

alakú függvények becslésére kerül sor,

ahol VK : védelmi kiadások szintje és

$i=1,2,\dots,n$ (n a magyarázóváltozók száma).

A második esetben a becslendő függvény alakja:

$$VK = F(\underline{X}),$$

ahol \underline{X} egy n elemű vektorváltozó.

A két lehetőség között az az elvi különbség, hogy míg az első esetben a paramétereket úgy becsüljük, hogy a többi tényező hatását figyelmen kívül

hagyjuk, addig a második esetben a paraméterek értékét ceteris paribus feltétel mellett kapjuk meg. Szilágyi György szerint:

„A többváltozós regresszió kétségtelen előnye, hogy a paraméterei révén eleve adott súlyrendszert biztosít az egyes változóknak [...]. Hátránya viszont a multikollinearitás, amely a változók számának növelésével rohamosan erősödik, és interpretálhatatlanná teszi az eredményeket.¹¹ Emiatt többváltozós esetben a változók száma erősen korlátozott.”^a

2.1.4 Egyéb módszertani lehetőségek

A regresszió- és a trendelemzés nem tekinthető az irodalomban alkalmazott kizárólagos olyan technikának, amellyel a védelmi kiadások és egyéb politikai-gazdasági tényezők összefüggéseit vizsgálják. Leontief és Duchin (1983) például egy input-output modell alkalmazásával vizsgálta a védelmi kiadások eltérő szintjeinek hatását egyes régiók, illetve a világ gazdaságára. Deger és Sen (1990) pedig egy játékelméleti modellt alkalmaztak két ellenséges ország közötti fegyverkezési verseny védelmi kiadásokra gyakorolt hatásának elemzésére, India és Pakisztán adatait használva példaként.

2.2 Elméleti megközelítések

Több egymással versenyző, egymást kiegészítő elmélet létezik, amely a védelmi kiadások dinamikáját és területi eltéréseit kívánja megmagyarázni. A legtöbb kutató és elemzés ugyanakkor besorolható négy nagy elméleti irányzat valamelyikébe. Ezek a:

- fegyverkezési verseny megközelítés
- a bázisalapú megközelítés
- a közösségi választás (public choice) megközelítés, valamint
- a politikai-gazdasági megközelítés.

• ^a Szilágyi Gy.: Nemzetközi gazdaságstatisztika (Aula 1991), 71. o.

E fejezetben valamennyi elméleti megközelítése mód röviden bemutatásra és példákkal illusztrálásra kerül.

2.2.1 A fegyverkezési verseny megközelítés

A védelmi kiadások elemzését szolgáló legrégebbi megközelítési mód, amely az 1960-as évek óta létezik, az országot érő külső hatásokat helyezi a figyelem középpontjába. Az irányzat Richardson (1960) egyenletrendszerére vezethető vissza. A terület más kutatói Ostrom (1977) és Ward (1984).

A fegyverkezési verseny modell magja az a feltételezés, hogy a nemzetek reagálnak a rivális országok (általában katonai) viselkedésében bekövetkező változásokra. Például amikor Weidenbaum (1974) az Egyesült Államok és a Szovjetunió 1950 és 1962 közötti védelmi kiadásait hasonlította össze, azt találta, hogy az egyik ország védelmi kiadásainak varianciája majdnem felerészben (48 százalékban) megmagyarázható a másik ország védelmi kiadásában bekövetkezett változásokkal.

Jellemző példája volt a nagyhatalmak fegyverkezési versenye által generált megnövekedett védelmi kiadásoknak, amikor az Egyesült Államok az 1960-as években túlereagálta azt a bizonyítatlan feltevést, hogy a Szovjetunió jelentős előnyre tett szert a hadászati rakéták számát tekintve. A feltételezés alapján az USA nagy mértékű rakétatelepítésbe kezdett (rakétaverseny), aminek komoly konzekvenciái voltak a védelmi kiadásokra is. Fisher és Kamlet (1984) szintén bizonyítottnak találta, hogy a szovjet védelmi kiadások változása a Richardson féle akció-reakció modellnek megfelelően befolyásolja a védelmi kiadások nagyságáról hozott amerikai döntéseket.

2.2.2 A bázisalapú megközelítés

A bázisalapú megközelítés Wildawsky (1964) munkáján alapul. Az iskola követői úgy találják, hogy a védelmi kiadások nagyságának legfontosabb meghatározója a korábbi évek védelmi kiadásainak szintje. Gillespie és társai (1977) úgy találták, hogy a szovjet védelmi kiadások nem nyújtanak megfelelő magyarázatot az amerikai védelmi kiadások nagyságára. Ezzel szemben azt az álláspontot fogalmazzák meg, hogy az amerikai védelmi kiadások nagysága egy évről évre, egymásra épülő, a bázishoz képest csak csekély változásokat eredményező, fokozatosságra épülő folyamat eredménye.

A bázisalapú modell szerint a költségvetés összeállításakor és elfogadásakor a döntéshozók alapvetően az előző évek kiadási számaira támaszkodnak, azokat használják bázisként, és csak csekély mértékű változtatásokat végeznek az előző évi előirányzatokhoz képest, lényegében csak a kis csökkentéseket, vagy növeléseket igyekeznek igazságosan elosztani az egyes programok, vagy szervezetek között (Wildawsky 1964).

A bázisalapú iskola híveinek álláspontját Mintz (1992, 3. o.) az alábbiak szerint foglalta össze:

“...a költségvetés komplexitása, valamint a költségvetés tervezésére és összeállítására rendelkezésre álló idő rövidsége miatt a költségvetés teljes egészében szinte soha nem kerül évente felülvizsgálatra. Ehelyett a költségvetési döntések a meglévő elosztási struktúra kis mértékű korrigálásával valósulnak meg.”

2.2.3 A közösségi választás (public choice) megközelítés

A közösségi választás elméletét alkalmazó kutatók a klasszikus közgazdaságtan egyéni profitmaximalizálási megközelítését alkalmazzák a közszféra döntéseinek elemzésére. A fő tézisük az, hogy a kollektív döntés a közösségben szereplő egyének (vagy szervezetek) egyéni haszonmaximalizáló döntései összegzésének eredménye. A közösségi választás modellje szerint a döntéshozók a saját érdekeiknek megfelelően hajlandóak csökkenteni, vagy növelni egyes költségvetési tételeket. Hewitt (1991) a következőképpen határozta meg a védelmi kiadás közösségi választás elméletén alapuló keresleti függvényének alapfeltevését:

„... a vezetés a követendő politikát úgy választja meg, hogy a létező gazdasági és politikai korlátok között maximalizálja saját jólétét. Ez a feltételezés nem jelenti azt, hogy a vezetők szükségképpen nem törődnek az állampolgárok jólétével; bármely megfontolás szerepet játszhat abban, ahogy a vezetők kiszámítják saját jólétüket.”^a

^a Hewitt, D. P.: Military Expenditure: Econometric Testing of Economic and Political Influences (IMF Working Paper, 1991/53), 121. o.

Azaz például a vezetők figyelembe vehetik, hogy az állampolgárok jólétének növekedése növeli az ő újraválasztási esélyeiket, és ezzel közvetve az számukra is előnyös lehet.

A közösségi választás iskola védelmi kiadás modellje azon intézmények érdekeit, és relatív érdekérvényesítő képességét vizsgálja, amelyek nyomást gyakorolnak a költségvetési folyamat során. A közösségi választási modell domináns irányzata tehát a szűkös erőforrásokért küzdő szervezetek közötti, bürokratikus eszközökkel zajló érdekütköztetésekkel magyarázza a védelmi kiadások alakulását.

Nelson és Silberberg (1987) tanulmányukban elemezték az Egyesült Államok szenátusának az általános védelmi kiadásokkal összefüggő, valamint az egyes fegyverrendszerekre vonatkozó költségvetési döntéseit. Azt tapasztalták, hogy az egyes konkrét fegyverrendszerek beszerzéséről szóló döntéseket jobban magyarázzák a szenátorok politikai érdekei, míg az általános védelmi kiadásokkal összefüggő döntéseik elsősorban ideológiai szempontok alapján születtek. A szerzők ezt azzal magyarázzák, hogy a konkrét fegyverrendszerek beszerzéséről szóló döntések közvetlen módon érinthetik az egyes szenátorok választási körzetének lakosságát (például ha az adott eszközöket, vagy azok valamely részegységét ott gyártják), és ezzel jelentősen megnövelhetik az érintett szenátorok újraválasztási esélyeit.

Egyes kutatók (pl. Murdoch, Sandler és Hansen 1991, Dudley és Montmarquette 1981) a közösségi választások elméletét terjesztik ki a védelem, mint közjóság biztosításának folyamatára a katonai szövetségekben, elsősorban a NATO-ban.

2.2.4 A politikai-gazdasági megközelítés

A védelmi kiadások elemzésének utolsó tárgyalt megközelítési módja a nemzetbiztonság és a politikai gazdaságtan területeit és elemzési módszereit egyesíti (ld. pl. Cusack és Ward 1991, Griffin et al. 1982, Mintz és Hicks 1984). Ezek a kutatók arra tesznek kísérletet, hogy meghaladják a védelem-gazdaságtan és védelempolitika hagyományos kétdimenziós elemzési kereteit, és megalkossák a védelem politikai gazdaságtanát. A védelmi kiadásokat lényegében egy sajátos eszköznek tekintik, ami összekapcsolja ezt a három dimenziót: a gazdaságot, a politikát és a honvédelmet.

Az iskola álláspontja szerint a védelmi kiadások nagysága nem a fegyverkezési verseny mellékterméke, valamely bázisalapú folyamat, vagy egyéni érdekek összegzésének eredménye, hanem párhuzamos, egymással kölcsönhatásban zajló politikai és gazdasági folyamatok következménye. Kiindulópontjuk az, hogy az állam a hazai és globális gazdaság keretein belül helyezkedik el, és a nemzetbiztonsági politikát (és ezzel közvetve a védelmi kiadások szintjét is) nem csak biztonsági megfontolások, hanem hazai politikai és gazdasági tényezők is alakítják.

Az utóbbi években az elméleti és gyakorlati kutatások mindinkább ez utóbbi megközelítési módra összpontosítottak. Ezzel egyidőben a nemzetközi kapcsolatok elméletének legújabb irányzataiban is megfigyelhető az a tendencia, hogy a kutatók feladják a nemzetközi biztonsági rendszer és a nemzetközi gazdasági rendszer merev szétválasztását, és a gazdasági és biztonsági megfontolások egyre inkább összekapcsolódnak.

Az értekezés terjedelme csak annyit enged meg, hogy a legfontosabb, mérföldkönek számító tanulmányok kerüljenek megemlítésre. Ezek közé tartozik Mintz és Ward (1989) tanulmánya, akik a katonai-ipari komplexum, a választási ciklusok, és a vállalati profitok hatásait elemezték az izraeli védelmi kiadások példáján. A katonai-ipari komplexum szerepét más kutatók (pl. Rosen 1973) is vizsgálták. Szintén az irányzatba tartozó egyik tanulmány vizsgálta a kormányok népszerűségi mutatói és a védelmi kiadások szintjének összefüggését (Mintz és Russett 1992). Heo (1999) a biztonság és a gazdasági prosperitás évszázados dilemmáját, a „vaj, vagy ágyú” döntési kényszert elemzi. Más tanulmányok a választási ciklusok hatását részletezik a védelmi kiadásokra, illetve a politika beavatkozását a védelem rendelkezésére álló pénzeszközök felhasználásába (Nincic és Cusack 1979).

Jelen értekezés is ezt a megközelítési módot alkalmazza, mivel megítélésem szerint ez tükrözi leginkább a valós politikai, gazdasági és biztonságpolitikai folyamatokat.

2.3 Következtetés

Az értekezés második fejezetében ismertetett elméleti és módszertani megfontolások alapján megállapítható, hogy **a védelmi kiadások elemzésére a legalkalmasabb és leggyakrabban használt statisztikai eljárás a**

regresszió számítás illetve a trendelemzés. A becslőfüggvények származtatására eltérő módszerek találhatók a teoretikus és az empirikus iskola megközelítési módjában.

A védelem közgazdasági elemzése azt mutatja, hogy **a védelmi kiadások nagysága a keresleti és a kínálati oldal együttes hatásaként alakul ki**, így a teljesség érdekében szükséges a két oldal szimultán vizsgálata.

A védelmi kiadások vizsgálata több elméleti megközelítési módot eredményezett. A leglényegesebbek a fegyverkezési verseny elmélet, a bázisalapú megközelítés, a public choice elmélet, illetve a politikai-gazdasági megközelítés. Jelen értekezés kutatási céljainak leginkább ez utóbbi felel meg, mivel **a politikai-gazdasági megközelítés összekapcsolja, és egységes keretbe foglalja a gazdasági és politikai tényezőket, valamint a honvédelmet.**

3. A védelmi kiadások fogalma

A védelmi kiadások fogalma olyannyira bizonytalan a nemzetközi szakirodalomban, hogy még egységes elnevezés sem alakult ki. A leggyakrabban használt megnevezések a „*katonai kiadások*” (military expenditures) illetve „*védelmi kiadások*” (defence expenditures), de előfordul még a „*katonai költség*” (military spending), „*védelmi költség*” (defence spending), vagy a „*védelmi teher*” (defence burden) kifejezés is. A témában még használatos - de nem szinonim - fogalmak: a fegyveres erőkre fordított kiadások, a védelmi szektor kiadásai, illetve a Honvédelmi Minisztérium kiadásai.

A témával foglalkozó magyar nyelvű szakirodalomban a védelmi kiadások kifejezés terjedt el. A fogalom különböző lehetséges értelmezései és a védelmi kiadások csoportosítása a következő alpontokban található.

3.1 A védelmi kiadások értelmezése

A védelmi kiadások fogalmának pontos meghatározása országonként, sőt sok esetben kutatónként eltérő. Jelen értekezés szempontjából Soós Éva^a alábbi fogalom-meghatározása megfelelő kiinduló pontot nyújt a kérdéskör további tárgyalására:

„Egy ország védelmi képességeinek létrehozására, meghatározott szinten tartására, illetve növelésére – esetlegesen csökkentésére – fordított kiadások összességét értjük védelmi kiadások alatt.”

A védelmi kiadásoknak létezik szűkebb és tágabb értelmezése is. A legszűkebb értelmezés szerint azokat a kiadásokat sorolják ide, melyek közvetlenül az ország külső biztonságának szavatolásával kapcsolatban merülnek fel. A védelmi minisztérium azon kiadásai tartoznak ebbe a körbe, amelyek közvetlenül az alapfeladatának ellátásához szükségesek. Nem

^a Dr. Soós Éva: A védelmi kiadások tervezése és finanszírozása (in Dr. Turák János – Dr. Nógrádi György – Dr. Sebesi Béla és főmunkatársaik: A védelemgazdaságtan munkafolyamatai, Hadigazdaságtan (Bp. 1996. ISBN 963 503 1505))

tartoznak tehát bele a HM nem katonai jellegű kiadásai, pl. a szociális célokra (üdültetés, gyermekintézmények működtetése, lakásgazdálkodás), oktatásra, egészségügyre, kultúrára, stb. fordított pénzek.

Az alapfeladat ellátásához szorosan nem kapcsolódó kiadásokat nem könnyű elkülöníteni a védelmi minisztérium egyéb kiadásaitól. Így gyakori megoldás, hogy a védelmi kiadásokat a védelmi minisztérium költségvetésének kiadási főösszegével azonosítják (ezt szokás honvédelmi kiadásoknak, vagy hadügyi kiadásoknak is nevezni). Hasonló értelemben használják a védelmi kiadások fogalmát a NATO tervezési dokumentumai is. Definíciójuk szerint a védelmi kiadások azon kiadások, melyeket a nemzeti kormányok kimondottan a fegyveres erők szükségleteinek kielégítése érdekében eszközölnek.

A tágabb értelmezés szerint a védelmi kiadások közé tartoznak még a közkiadások egyéb tételei között megjelenő azon pénzek, amelyek összefüggésbe hozhatók a védelemmel (pl. a polgári védelem kiadásai, vagy az ország-mozgósítással kapcsolatos kiadások).

Annak érdekében, hogy az összehasonlító elemzések konzisztenciája biztosítható legyen, rendkívül fontos valamely egységes, széles körben elfogadott védelmi kiadás fogalom meghatározása és következetes alkalmazása az adatgyűjtés során. Ilyen széles körben elfogadott általános meghatározás, hogy a védelmi kiadások a társadalomban felmerülő azon kiadások, melyek az országvédelem biztosítását szolgálják. Ez a definíció azonban – egyszerű és kényelmes volta ellenére – nem alkalmas gyakorlati felhasználásra, pontosításra, konkretizálásra, operacionalizálásra szorul.

A védelmi kiadások mérésének és publikálásának eltérő módjai, a védelmi kiadások fogalmának eltérő alkalmazásai bizonytalanságokhoz vezethetnek a kutatók és egyéb szakemberek körében. Weidenbaum^a például felsorol öt különböző lehetséges módot az USA védelmi kiadásainak mérésére és megadja azok értékét 1972-ben:

1. mutató: A Védelmi Minisztérium kiadásai – 75 milliárd dollár

^a Weidenbaum, M. L.: The Economics of Peacetime Defense (Praeger Publishers, New York, 1974), 14. o.

2. mutató: A nemzetvédelem kiadásai (függetlenül attól, hogy mely tárcánál merülnek fel) – 78 milliárd dollár
3. mutató: Az adott évben jóváhagyott védelmi előirányzatok (az USA-ban a több évre szóló programok előirányzatait a program teljes időtartamára előre rögzítik, és jóváhagyják a költségvetési törvényben). – 75.4 milliárd dollár
4. mutató: Az adott évben vállalt új kötelezettségek (megkötött és jóváhagyott szerződések és egyéb törvényi kötelezettségek) összege – 77.1 milliárd dollár
5. mutató: Az országvédelem céljaira beszerzett javak és szolgáltatások értéke (a nemzeti jövedelem és termékszámíték adataiból) – 72.8 milliárd dollár

Mint látható, a legmagasabb és a legalacsonyabb adat között több mint 7 százalékos eltérés mutatkozik. Figyelembe véve, hogy az USA még a legfejlettebb országok között is az egyik legátláthatóbb költségvetéssel rendelkezik, ez az adatsor egyértelműen mutatja, hogy milyen fontos a védelmi kiadás fogalmának egységes és következetes meghatározása.

Looney és Mehay (1990) az USA védelmi kiadásainak elemzése során a katonai célokra vásárolt, újonnan előállított termékek és szolgáltatások értékét használta a védelmi kiadások mérésére (azaz az előbbieken ötödikként említett mutatónak megfelelő értéket). Indoklásukban azt írják, hogy azért ezt a mutatót használták, és nem a Védelmi Minisztérium költségvetési forrásait, mivel az amerikai védelmi tárca költségvetése tartalmazza a nyugállományú katonáknak fizetett nyugdíj összegét, ami a vizsgálat időszakában rendkívül dinamikus növekedést mutatott. Amennyiben az a hipotézis, hogy a védelmi kiadások szintje összefüggésben van az ország biztonsági színvonalával, akkor nehezen vitatható, hogy a katonai nyugdíjnak ebben az összefüggésben rendkívül csekély közvetlen hatása van. Ennek ellenére a legtöbb gyakorlatban alkalmazott védelmi kiadás definíció, így például a NATO által alkalmazott védelmi kiadás fogalom is, magában foglalja a katonai nyugdíjakat.

Több kutató a védelmi kiadások körét még ennél is szélesebben értelmezi. Ők figyelembe veszik azokat a költségeket is, amelyek elmulasztott haszon (opportunity cost) formájában terhelik a nemzetgazdaságot. Ilyenek például a katonai szolgálat alatt a termelésből kieső fiatalok elveszett termelése, vagy az un. hideg kapacitások¹² fenntartásának költségei és az általuk meg nem termelt áruk értéke is.

Egyes kutatók tehát amellet érvelnek, hogy a védelem közvetett kiadásait szintén figyelembe kell venni annak meghatározásakor, hogy mibe kerül a védelem a társadalom számára. Weidenbaum (1974) például azt javasolja, hogy:

„...a katonai tevékenység tényleges költségét a humán és természeti erőforrások, valamint termelőtőke azon mennyiségének ellenértékével kellene mérni, amely a katonai potenciál (fegyverek, egyéb eszközök, személyi állomány) előállítására, szállítására és fenntartására során összesen felhasználásra kerülnek.”^a

A védelmi kiadások fogalmának meghatározása és mérése Magyarországon is komoly nehézségekbe ütközik. Meg kell említenünk, hogy a HM tárca költségvetése – az egyetlen olyan adat, amely elemzésre alkalmas időtávban rendelkezésre áll – a nemzetközileg elfogadott védelmi kiadás definícióhoz képest többlet elemeket is tartalmaz, illetve nem tartalmaz egyes olyan elemeket, amelyek a nemzetközi gyakorlatban ide sorolódhatnak. Így például a határőrizeti feladatokat ellátó határőr egységek költségvetése a BM-nél jelenik meg (ebben a kérdésben rövid távon változás várható), míg a katonai nyugdíjak szintén nem szerepelnek a HM kiadási között. Ennek következtében a védelmi kiadások nemzetközi fogalom szerinti szintje mintegy a GDP 0.2%-ával meghaladja a HM tárca költségvetési főösszegét.

A HM tárca 1995-1998 közötti költségvetési adatai nem tartalmazták az orosz államadósság fejében beszerzett eszközök ellenértékét sem. Ezen eszközök értéke csak 1996 évben meghaladta a 60 millió dollárt.^b

^a Weidenbaum, M. L.: The Economics of Peacetime Defense (Praeger Publishers, New York, 1974), 28. o.

^b Id. Gorka, S.: Hungary reinvents its defence force (Jane's Intelligence Review, Vol. 9; No. 5; May 1, 1997), 198. o.

A fentiek alapján már látszik, hogy a védelmi kiadásoknak két jól elkülöníthető csoportja van: a közvetlen és az közvetett védelmi kiadások.

3.2 Közvetlen védelmi kiadások

A közvetlen védelmi kiadásokat Soós Éva a következőképpen definiálja^a:

„Közvetlen védelmi kiadásokon értjük:

békében: a fegyveres erők fejlesztésére és fenntartására, állandó harckészültségének biztosítására és a háborús feladatokra való felkészítésére fordított pénzügyi eszközök összességét

háború idején: a fegyveres küzdelem anyagi-technikai biztosítására, a haditechnikai eszköz- és anyagveszteségek pótlására, új alakulatok felállítására, a meglévő erők fenntartására előirányzott pénzügyi ráfordítások nagyságát.”

A közvetlen költségek két csoportra oszthatók: a fenntartási és a fejlesztési költségekre.

Fenntartási kiadásoknak tekintjük a védelmi erők mindennapi működési szükségleteivel kapcsolatos pénzügyi ráfordításokat. Három fő tételét különböztetjük meg:

- működési kiadások
- bér- és bérjellegű kiadások
- felújítás.¹³

Fejlesztési kiadásoknak tekintjük mindazokat a pénzügyi ráfordításokat, amelyek növelik a védelmi erők anyagi-technikai ellátottságának szintjét és minőségét, harckészültségét és harcértékét. Főbb csoportjai:

- tárgyi eszköz beszerzés
- ingatlan beruházás.

A közvetlen költségek megoszlása fenntartási és fejlesztési kiadásokra időben és térben erősen különbözik. Optimális arányukról katonai szakértők

^a Soós É: A védelmi kiadások (BKE Védelemgazdasági tanszék), 8. o.

körében éles vita folyik. Magyarországon a nemzetgazdaság ismert nehézségei miatt hosszú ideje jellemző tendencia a fejlesztési költségek arányának alacsony szintje. Ezzel egyidejűleg ugyanakkor megfigyelhető a fenntartási alulfinanszírozottság problémája is, ami abban jelenik meg, hogy még ha a kormányzat elő is teremti a szükséges erőforrásokat egy nagyobb eszközbeszerzés végrehajtása, az új eszköz gyakran rendkívül költséges működtetésére és karbantartására nem elégséges a működési költségvetés. Ez a jelenség figyelhető meg például a kezdetektől kezdve az orosz államadósság fejében beszerzett MÍG-29-es vadászrepülőgépek esetében.

3.3 Közvetett védelmi kiadások

Ezek azok a védelmi kiadások, amelyek az ország védelmének céljait szolgálják, de nem jelentkeznek a védelmi minisztérium kiadásai között. Két csoportjuk van: a számszerűsíthető, és a nem számszerűsíthető közvetett védelmi kiadások.

Számszerűsíthető közvetett védelmi kiadások alatt a kiadások azon körét értjük, amely nem a védelmi tárcánál jelentkezik, hanem a nemzetgazdaság egyéb területein, és számszerűsítése megoldható.

Leglényegesebb fajtái:

- a hadiipari kapacitások kiépítésével és fenntartásával kapcsolatos, a nemzetgazdaság különböző területein megjelenő kiadások
- a háborús termelés és ellátás érdekében képzett tartalékok fenntartása (energia, egészségügyi eszközök, alkatrészek, stb.)
- védett háborús vezetési pontok kiépítésének és fenntartásának költségei
- hadszíntér előkészítés költségei
- polgári védelem kiadásai
- a nemzetgazdaság mozgósításának előkészítése
- az ország közlekedési és hírhálózatának a háborús igényeknek megfelelő kiépítése és fenntartása (út-, vasút-, hídépítés, stb. azon plusz költségei melyeknek révén alkalmassá tehetők katonai célok szolgálatára)

A nem számszerűsíthető közvetett védelmi kiadások közé sorolható minden egyéb olyan kiadás, amely a társadalomban a védelmi erők létéből következik. A legjellemzőbb fajtái:

- az általános hadkötelezettségből adódó veszteségek (létre nem hozott jövedelmek)¹⁴
- a védelmi kiadások egy részének azon tulajdonsága, hogy végleg kikerülnek a gazdasági körforgásból, így multiplikatív hatásuk megszűnik¹⁵.

3.4 A védelmi kiadások mérése input vagy output mutatók segítségével

Jelen értekezés az egyes országok védelmi képességének mérésére következetesen egy input mutatót (a védelmi kiadásokat) használ. Az input mérésének logikus alternatívája lenne az output mérés, azaz annak vizsgálata, hogy a védelmi kiadások milyen „katonai erő” megvásárlását teszik lehetővé az ország számára. Looney és Mehay megállapítja, hogy:

„...vita tárgyát képezi, hogy az input mutatók (azaz kiadások) magasabb rendűnek tekinthetőek-e, mint az output mutatók (harckészültség, vagy teljesítmény) az ország széles értelemben vett katonai teljesítményének mérésére”^a

Gyarmati István, a Honvédelmi Minisztérium egykori helyettes államtitkára például a következőket hangsúlyozta, amikor Magyarországot kritika érte az ország védelmi kiadásainak relatíve alacsony szintje miatt:

„Nézzük meg, hogy milyen elismertséget szereztek a magyar békefenntartók az SFOR-ban, a Sínai-félszigeten, vagy Cipruson, hogy katonáink milyen sikereket értek el nemzetközi gyakorlatokon. Vizsgáljuk meg azokat a reformokat, amelyeket bevezettünk, és amelyek széleskörű elismertségnek örvendenek a NATO országokban. Mindez megfelelő perspektívába helyezi a kérdést.”^b

^a Looney, R. E. – Mehay, S. L.: United States defense expenditures: trends and analysis (in Hartley, K. – Sandler, T. (ed.): The Economics of Defense Spending: An International Survey, (London, 1990)), 13. o.

^b Buntin, K.: Hungary: in search of a secure future (Jane's Defence Weekly, July 16, 1997). 22. o.

A probléma lényegét az jelenti, hogy ugyanolyan összegű input (jelen esetben védelmi kiadás) a felhasználás módjának hatékonyságától függően eltérő mennyiségű és/vagy minőségű output előállítását teszi lehetővé. Helyes stratégiai döntések meghozatalával, a rendelkezésre álló erőforrások optimális felhasználásával (pl. beruházások, beszerzések helyes prioritásának meghatározása) szerényebb erőforrásokkal is komoly eredményeket lehet elérni, míg téves döntésekkel jelentős összegeket is el lehet herdálni számottevő eredmény nélkül.¹⁶

Komoly nehézséget okoz azonban olyan széles körben mérhető és következetesen alkalmazható output mutató kidolgozása, amely lehetőséget adna az országok katonai teljesítőképességének összehasonlítására. Olvey és társai megállapítják, hogy nagyon hasznos lenne, ha sikerülni kidolgozni egy olyan indexszámot, amely mérni tudja a védelmi output abszolút nagyságát és ezen keresztül a védelem hatékonyságát. Ehhez szerintük szükség lenne egy olyan súlyrendszerre, amelyben a súlyok megfelelnek a katonai hatékonyságnak (például egy harckocsi hatékonysága megegyezik száz gépkarabély hatékonyságával, stb.). Sajnos azonban ilyen hatékonysági súlyok nem állnak rendelkezésre. Tekintettel arra, hogy a védelmi kiadások által vásárolt output mérése nem megoldott, az általánosan elfogadott megközelítés a „második legjobb alternatíva”, az input mérése.

3.5 Következtetés

Az értekezés harmadik fejezetében a védelmi kiadások fogalmát határoztam meg és elemeztem. A kutatási cél szempontjából alapvetően fontosnak tartom megállapítani, hogy **a védelmi kiadások nagysága nagy mértékben függ attól, hogy az adott vizsgálat során a költségek mely köre sorolódik a védelmi kiadások közé.** A lehetséges értelmezések köre a szűk értelmezéstől (védelem közvetlen költségei) a védelmi kiadások legtágabban értelmezett fogalmáig terjed (közvetett védelmi kiadások, „opportunity cost” fogalma).

A védelem input és output mutatóinak összehasonlítása során megállapítottam, hogy a védelmi kiadások outputját, azaz **a védelmi (katonai) képességeket nehéz egy tudományos értékű mutatóval leírni. A védelmi kiadások szintje,** mint a védelem inputja, bár nincs függvényszerű

kapcsolatban az outputtal (védelmi képességekkel), de fontos, tudományos szempontból is elfogadható összefoglaló mutatót ad, amely **alapján következtetéseket vonhatunk le az adott állam védelmi képességére és céljaira vonatkozóan.**

4. A modell eredményváltozója

Miután az előző fejezetben megállapítottuk, hogy a védelmi kiadások szintje használható mutató az ország védelmi képességének mérésére, most arra a kérdésre kell választ találni, hogy a védelmi kiadások milyen mutatója kerüljön alkalmazásra. Több lehetőség is rendelkezésre áll, melyeknek megvannak a maguk előnyei, de ugyanakkor a nehézségei is. Így például el kell dönteni, hogy a védelmi kiadások abszolút szintje (nemzetközi összehasonlítások természetesen valamilyen közös valutában mérve), vagy pedig egyik időpontról a másikra történő változása legyen-e az eredményváltozó. Szintén döntést igényel, hogy a védelmi kiadások összege, vagy valamely más mutatóhoz (GDP, kormányzati kiadások, népesség száma; stb.) hasonlított nagysága kerüljön elemzésre.

4.1 Szint, vagy változás

A védelmi kiadások abszolút szintjének mérése magában hordozza az autókorreláció veszélyét, azaz könnyen arra a következtetésre lehet jutni, hogy a védelmi kiadások szintjének fő meghatározója az előző év(ek) védelmi kiadási szintje (ld. a bázisalapú iskola korábban tárgyalt megállapításait). Ez az abszolút szintet vizsgáló modellek rendkívül kellemetlen tulajdonsága, ami azonban modern statisztikai eljárásokkal eredményesen orvosolható.

A védelmi kiadások változása (az előző időszak százalékában) magasabb rendű mutatónak tekinthető. Ebben az esetben már az autókorreláció nincs eleve beépítve a modellbe, és az egyes kormányzati szektorok harca a szűkös költségvetési erőforrásokért is könnyebben elemezhető. A védelmi kiadások változása visszavezethető a később részletesebben vizsgált magyarázó változókra, azaz a bel-, kül- és biztonságpolitika változásaira és a gazdasági helyzetre.

4.2 Abszolút nagyság

A védelmi kiadások legkézenfekvőbb mutatója a kiadások abszolút nagysága.

4.2.1 Az abszolút nagyság előnyei és hátrányai

A védelmi kiadások abszolút nagyságának, mint mutatónak az az előnye, hogy megmutatja egy ország ténylegesen, összességében mennyit fordít védelemre. Ez alapján lehet abszolút értelemben összehasonlítani két ország védelmi kiadásait, vagy meghatározni, hogy valamely ország csoport (társág, katonai szövetség) összesített védelmi kiadásai hogyan oszlanak meg az egyes országok között.

A mutatónak több hiányossága is van. Egyrészt nem veszi figyelembe, hogy nagyobb országnak általában nagyobb összegű védelmi kiadásokat kell eszközölni. Másrészt azt is figyelmen kívül hagyja, hogy egy fejlett ország magas abszolút értékű GDP-je sokkal jelentősebb védelmi erő fenntartását teszi lehetővé kisebb relatív teherviselés mellett is, mint egy kevésbé fejlett ország GDP-je, még ha az utóbbi relatíve többet fordít is védelemre.

A felsorolt hiányosságok ellenére ezt a mutatót választja eredményváltozóul pl. Kennedy [1979], Gonzalez-Mehay [1990] és Looney-Mehay [1990].

A védelmi kiadások nemzetközi összehasonlításakor azonban a fő problémát az okozza, hogy milyen árfolyamot használjunk az egyes országok saját valutában levő adatainak közös valutára történő átváltásához. Ugyanis a nemzeti valutákban kifejezett védelmi kiadások nem hasonlíthatóak össze, így szükség van valamilyen közös valutában kifejezett védelmi kiadás mutatóra.

A következő alfejezetben bemutatásra kerül, hogy a kereskedelmi valutaárfolyam használata a védelmi kiadások közös valutára történő átszámítására komoly torzításokhoz vezet, és tendenciózusan alulbecsli nem csak hazánk, de a kevésbé fejlett országok többségének védelmi erőfeszítéseit. Alternatív megközelítésként egy olyan ráta, az ún. „Vásárlóerő-paritás” speciális változatának használatára van lehetőség, ami közelebb áll a realitásokhoz, és hasznos eszköz a tényleges tehervállalás összehasonlításához.

A kérdéskör vizsgálatával korábban már foglalkozott az ENSZ nemzetközi szakértőkből álló csoportja, illetve a NATO Gazdasági Bizottsága.

4.2.2 Védelmi kiadások összehasonlítása a vásárlóerő-paritás segítségével

Hogyan értelmezhető, hogy Hollandia védelmi kiadásai dollárban kifejezve meghaladják az ötvenszer nagyobb hadsereggel rendelkező, atomhatalom Kína hasonló kiadásait? Mi a magyarázata, hogy az egy katonára jutó védelmi kiadások elemzése szerint Oroszország védelmi szektora 14-szer költséghatékonyabb, mint az Egyesült Államoké? Valamennyi itt feltett kérdés megválaszolásában segítséget jelent a vásárlóerő-paritás elmélet megismerése, és a valuták piaci árfolyamának használatában rejlő torzítási lehetőség feltárása.

4.2.2.1 A vásárlóerő-paritás elmélete

A Vásárlóerő-paritás (Purchasing Power Parity – PPP) az az árfolyam, amely egy termékosár különböző országokban megfigyelt, nemzeti valutákban kifejezett árait egyenlővé teszi. Alkalmazásának fő magyarázata, hogy a külkereskedelmi forgalomba nem kerülő termékek és szolgáltatások (így például a védelem) esetében az egyes valuták piaci árfolyama nem felel meg az egyes valuták relatív vásárlóerejének. A piaci árfolyam ezen kívül rendkívüli változékonyságot mutathat, ami - főleg Magyarországhoz hasonlóan kis, nyitott gazdaságok esetében - külső hatásokkal, piaci spekulációval, illetve a gazdasági konjunktúra alakulásával magyarázható.

A fentieket jól illusztrálják az 1997-ben lezajlott indonéz gazdasági válság idején megfigyelt folyamatok. 1996-ban Indonézia GDP-je 226 Md USD volt (a piaci rúpia/dollár árfolyamon). A spekuláció és az indonéz gazdasági válság hatására azonban a rúpia árfolyama annyira lezuhant, hogy az indonéz GDP dollárban kifejezett értéke 1997-ben már csak 51 Md dollár volt, azaz egy év alatt majdnem ötödére esett vissza. Ugyanakkor ország által megtermelt jószágok mennyisége messze nem ilyen mértékben, csak mintegy 1-3%-kal csökkent. Más szavakkal: a GDP pénzpiaci értékelése szerint a GDP közel 80%-a egyik évről a másikra eltűnt. Ugyanakkor a vásárlóerő-paritás vizsgálata kimutatja a dél-kelet-ázsiai országok valutáinak óriási mértékű alulértékeltségét, és az indonéz GDP vásárlóértékét mintegy 1000 Md dollár vásárlóértékével teszi egyenlővé, azaz kb. hússzor többre becsüli a piaci árfolyamon számított értékénél.

A fenti hiányosságok miatt a piaci árfolyamok csak speciális esetekben tekinthetők megfelelő eszköznek a kiadások reálértékének nemzetközi összehasonlítására. Különösképpen igaz ez a megállapítás az úgynevezett átmeneti gazdaságok esetében, ahol a hivatalos valutaárfolyamok mesterségesek voltak, sőt esetenként még most is azok. A PPP azonban adhat némi esélyt arra, hogy reálisabb átváltási árfolyamokat lehessen használni különböző országok makroökonómiai mutatóinak összehasonlításakor.

A PPP számításának elméleti háttere, hogy hosszú távon két ország valutájának árfolyama annak az aránynak az irányába mozog, amely egyenlővé teszi egy adott jószágkosár árát az egyes országokban. Amennyiben például adott jószágkosár az „A” országban 10 egység A, a „B” országban 100 egység B, akkor az árakat egyenlővé tevő árfolyam $1A = 10B$, azaz egy A vásárlóereje 10 B vásárlóerejével egyezik meg. A valutaárfolyamok, ha nem is egyeznek meg ezzel az árfolyammal, de az elmélet szerint konvergálnak hozzá.

Az előzőekben leírt kiegyenlítődési folyamat azonban nagyon hosszú ideig is eltarthat, a valóságban relatív alul-, vagy fölülértékelttség évekig, sőt évtizedekig is létezhet. A kereskedelmi valutaárfolyam és a vásárlóerő eltéréseinek ezen kívül strukturális okai is lehetnek. A külkereskedelmi forgalomba nem kerülő, ún. nemzeti jószágok (pl. tipikusan ilyen az építőipar hozzájárulása a GDP-hez) lényegében függetlenek a külföldi árak alakulásától (amennyiben persze inputjaikat belföldön szerzik be), ezért áraik a nemzeti adottságoktól függően jelentősen eltérhetnek piaci árfolyamon átszámított külföldi ártól. Ezt a tényezőt még fel is erősítheti az ország által követett kereskedelempolitika és adópolitika, amely politikai, vagy gazdasági (katonai termékek esetében esetleg biztonságpolitikai) megfontolásból védheti a nem versenyképes hazai termékeket a nemzetközi versenytől. Így a strukturális árkülönbségek – és ezzel a kereskedelmi árfolyamok eltérése az adott termékek árarányától, azaz az adott termékre értelmezett vásárlóerő-paritástól – hosszú távon is fennmaradhat.

Különösen jellemző a kiegyenlítődéss elmaradása a védelmi szektorra, ahol kiemelkedően magas a nem piaci javak aránya. Ez megerősíti azt a hipotézist, hogy a kereskedelmi valutaárfolyam nem alkalmas eszköz a védelmi kiadások reálértékének nemzetközi összehasonlítására.

A vásárlóerő-paritás statisztikailag pontos meghatározása bonyolult, azonban viszonylag egyszerű módszerekkel is elég jó becslés készíthető. A PPP számításának egy rendkívül egyszerű, de mégis meglepően eredményes példája az ún. „Big Mac Index”, melyet a The Economist c. gazdasági hetilap közöl minden év áprilisában. A Big Mac világszerte megtalálható, az előállításához szükséges termékek és szolgáltatások pedig jelentős részben a helyi piacon kerülnek beszerzésre. Ilyen módon a Big Mac, mint „jóságkosár” ára tartalmaz olyan összetevőket, mint a helyiségbérlés díja, energiaköltség, munkaerő bére, alapanyagok ára; stb.

A Big Mac index alapján az amerikai dollár az elmúlt tíz évben alulértékelt volt a nyugat-európai országok valutáihoz képest, míg felülértékelt a fejlődő, illetve a gazdasági átmenet időszakában lévő országok valutáival szemben. (Hivatalos valutaárfolyamon számítva 1997-ben egy Big Mac Franciaországban 3.04, az Egyesült Államokban 2.42, míg Magyarországon 1,52 dollárba került.)

4.2.2.2 A vásárlóerő-paritás alkalmazása a védelmi szektorban

Mivel a védelem is egy kereskedelmi forgalomban nem szereplő jószág, így feltételezhető, hogy egyes országok védelmi kiadásainak a piaci valutaárfolyam segítségével való összehasonlítása erősen torz képet mutat. A Stockholmi Nemzetközi Békekutató Intézet (SIPRI) adatai – melyeket a The Economist c. hetilap 1998. júniusi száma is idéz, - szerint például a 2.8 milliós fős hadsereggel rendelkező Kína védelmi kiadásai a 17. helyen szerepelnek az országok rangsorában, míg az ötvenszer kisebb hadsereggel rendelkező Hollandia két hellyel előrébb áll. Ez a rangsor nem lehet reális, és valami más eszközt kell keresni az összehasonlítás elvégzéséhez.

A védelmi kiadások tényleges értékének kiszámításához, reális multilaterális összehasonlításához számítani kellene olyan vásárlóerő-parításokat, amelyek a védelem által fogyasztott jószágok kosarának különböző országokban érvényes árát egalizálják, és ezeknek a „védelmi PPP”-nek a segítségével számítani át azonos valutára az egyes országok védelmi kiadásait.

A reálérték meghatározásának egy rendkívül egyszerű módja, ha ez a közös „valuta” valamilyen konkrét jószág. A PPP elméleti hátterét illusztráló példát tovább folytatva lehet ez a jószág például a Big Mac, azaz minden

ország védelmi kiadásainak meghatározható a „Big Mac” egyenértékese az adott országokban érvényes áron.

Míg Németország hivatalos árfolyamokon USA dollárra átszámított védelmi kiadásai 1997-ben több mint 72-szer annyit tettek ki, mint hazánké, ugyanakkor ez az összeg „csak” körülbelül 33-szor annyi Big Mac megvásárlását tette volna lehetővé, azaz a védelmi kiadásokban meglévő különbség ilyen módon számítva kevesebb, mint fele akkora. Választ ad ez a számítási mód a Kína és Hollandia összefüggésében felmerült paradoxonra is. Kína védelmi kiadásai ugyanis helyi áron 3.4-szer több Big Mac vásárlását tennék lehetővé, mint Hollandiáé, azaz Kína hivatalos árfolyamon átszámítva alacsonyabb védelmi kiadásainak (Big Mac) vásárlóereje 3.4-szer nagyobb. Ennek oka, hogy a Big Mac Index szerint a kínai jüan 52%-kal alul-, míg a holland gulden 17%-kal fölülértékelt volt az USA dollárhoz képest.

Szintén érdekes összehasonlításokra ad lehetőséget annak a vizsgálat, hogy a védelmi kiadások Big Mac-re váltása esetén hány szendvics jutna az ország egy lakosának, azaz tudományosabban fogalmazva: mennyi az egy főre jutó védelmi kiadások vásárlóértéke, még mindig tartva magunkat a vásárlóérték eddig alkalmazott, szélsőséges leegyszerűsítéséhez. 1997-es adatokat vizsgálva Magyarország esetében ez a szám fejenként kb. 35 Big Mac, Oroszország esetében 50, az USA esetében 440, míg Kína esetében mindössze 7.

Ugyanakkor lehetőség nyílik az egy katonára jutó védelmi kiadások Big Mac ellenértékének meghatározására is. Megint csak Magyarország és Németország példáját használva az egy katonára jutó védelmi kiadások értéke 1997-ben Németországban mintegy 173 ezer német márkát (35306 Big Mac) tettek ki, ami hivatalos valutaárfolyamon kb. 95 ezer USA dollárnak felelt meg. Magyarország vonatkozásában ugyanezek a számok: 2 millió forint (7380 Big Mac) és 11.235 USD. A különbség megint szembeűnő: Big Mac-ben kifejezve az eltérés 4.78-szoros, míg hivatalos valutaárfolyamon 8.45-szörös.

A fenti példák igazolják, hogy a piaci valutaárfolyamok használata a védelmi kiadások összehasonlítására rendkívül torz eredményekhez vezet. Bár a Big Mac Index a védelmi kiadások terén csak szemléltető módszertani érdekességnek tekinthető, arra jó, hogy igazolja: létezik jobb megoldás, és

érdeemes a vásárlóerő-paritás, a védelmi PPP kérdését mélyebb elemzés tárgyává tenni.

A védelmi kiadások reálértékének összehasonlítására szolgáló védelmi PPP létrehozásához szükség van egyrészt az érintett országok védelmi kiadásainak egységes és minél részletesebb kategóriák szerinti bontására, valamint az egyes kategóriákat jól reprezentáló termékek és árak összegyűjtésére. Ezek után valamely összetélt standardnak véve (azt választva a védelmi jószágkosárnak) kiszámítható, hogy az egyes országok árain az adott védelmi jószágkosár mennyibe kerül. Az így kapott értékeket egymással elosztva megkaphatjuk az egyes valuták relatív vásárlóértékét az adott jószágkosárra számítva.

Már ez a rövid, alapszintű módszertani leírás is rengeteg kérdést vet fel. Például nem egyszerű a védelmi kiadások olyan mélységű, tétel szintű bontása, illetve a reprezentáns termékek megtalálása, amihez értelmes árakat lehet rendelni. Nem könnyű egyes országok esetében megtalálni az analóg termékeket (pl. eltérő típusú harci eszközök esetén). Az ENSZ hivatkozott tanulmánya ezt a problémát a „katonai szempontból egyenlő értékű” jószágok fogalmával igyekezett áthidalni, ami azonban mind katonai, mind közgazdasági szempontból erősen problematikus.

Szintén komoly nehézséget okoz, hogy egyes országok védelmi kiadásai között szerepelnek olyan kiadási kategóriák, amelyek más országoknál nem fordulnak elő (nukleáris fegyverek). Ezek árai az összehasonlításakor nem vehetők figyelembe.

A személyi kiadások összehasonlításakor komoly nehézséget okoz az önkéntes és az általános hadkötelezettségen alapuló hadseregek összevetése. Az ENSZ nemzetközi szakértői bizottsága a hat hónapot meghaladó kiképzésen áteső sorkatonákat egyenértékűnek tekinti egy szerződéses katonával, míg az ennél rövidebb kiképzésben részesülőt más „jószágként” értelmezi. A sorkatonák jóval alacsonyabb járandóságait pedig a természetbeni juttatásokkal (ingyenes szállás, étkezés, stb.) korrigálja. Ellenérvként felvethető, hogy a sorkatona és a szerződéses katona motiváltsága olyannyira eltérő, hogy nem szerencsés őket azonos értékűnek tekinteni, függetlenül a kiképzés hosszától.

Komoly módszertani problémát okoz az építkezések, illetve a kutatás-fejlesztés árainak összehasonlítása. Az előbbi téren lehetőség van persze alapszintű adatok összehasonlítására (egy köbméter alap kiadása, egy négyzetméternyi falfelület bevakolása, stb.) azonban semmi sem biztosítja, hogy a részekből használható következtetést lehet levonni az egészre vonatkozóan. A K+F terén két lehetőség is mutatkozik. Az egyik a K+F-hez szükséges inputok (személyi kiadások, technikai eszközök, stb.) árainak összehasonlítása, a másik egy standardizált kutatási projekt költségének összevetése. Mindkét irányban folynak vizsgálatok, de eddig egyik eredményei sem igazán meggyőzőek. Különösen bonyolítja a kérdést a civil szektor által végzett katonai tárgyú K+F beárazása, amely jó néhány ország esetében meghaladja az összes katonai vonatkozású kutatások 70%-át.

Nehéz azt is eldönteni, hogy a védelmi kiadások milyen összetétele tekinthető standardnak. Minél jobban eltér ugyanis egymástól két ország kiadási szerkezete, az eltérő választások annál nagyobb különbségeket okozhatnak. Elméleti szempontból előállhat az a paradox helyzet, hogy csak a nagyon hasonló védelmi kiadási összetétellel rendelkező országokat lehet a védelmi PPP segítségével összehasonlítani, ami éppen az elemzés értelmét kérdőjelezi meg. Utóbbi problémára, legalábbis részben választ adhat az ún. Fisher-formula használata, amely az összehasonlításra kerülő mindkét ország védelmi kiadásainak összetételét figyelembe veszi.

A legnagyobb nehézségeket azonban a védelmi kiadások között szereplő jószágok árának meghatározása jelenti. A katonai jószágok ára sok esetben nem is létezik, vagy ha igen, gyakran titkos, vagy teljesen torz. Segítséget jelenthet – bár erősen korlátozott mértékben – az analóg civil termék felkutatása, és árának adaptálása.

A módszertani nehézségek ilyen halmaza alapján sok kutató kifejezetten megkérdőjelezi, hogy érdemes-e egyáltalán védelem specifikus PPP-vel foglalkozni, vagy pedig elégséges lenne valamely már rendelkezésre álló, civil PPP használata.

A problémák nagy részéből kiutat jelenthetne, ha egy katonai és gazdasági szakértőkből álló nemzetközi csoport meg tudna állapodni egy olyan védelmi fogyasztói kosárban, amelynek összetevői az országok legnagyobb részében részét képezik a védelmi kiadásoknak, reprezentatívak (típustól

függetlenül nagyjából hasonló adottságokkal rendelkeznek), és lehetséges hozzájuk reális árakat rendelni. Ilyen jószág lehetne például egy hivatásos tiszt (akinek ára természetesen az illetménye), egy géppisztoly, egy harckocsi, egy liter kerozin, stb. stb., stb. Viszonylag kevés (15-20) jól megválasztott jószág gyakorlati szempontból használható kosarat eredményezne.

Természetesen az elméleti kosár összeállításának részét képezné a benne szereplő jószágok relatív mennyiségének, kosárbeli súlyának viszonylag reális meghatározása is. Amennyiben ez a kosár összeállítható lenne, akkor innentől kezdve már csak az egyes országok áraival való beárazás, illetve a vásárlóerő-paritások meghatározása lenne hátra. A PPP-k ismerete pedig lehetőséget adna a védelmi kiadások közös valutára történő átszámítására, és az így nyert adatok elemzésére.

Ez az eljárás módszertani szempontból nem precíz, azonban még így is számottevően jobb összehasonlítást eredményezne, mint akár a piaci valutaárfolyamok, akár pedig valamely civil PPP használata

Külön figyelmet igényel az infláció, az árak gyors változásának kérdése. Ez szükségessé teheti a PPP-k folyamatos (negyedéves, esetleg havi) újraszámítását. Nem szabad azonban megfeledkezni arról sem, minél rövidebb az intervallum, annál nagyobb torzításokat okozhat az a tény, hogy egyes termékek és szolgáltatások esetében a beszerzések viszonylag ritkán, nagy tételben történnek, így az árinformációk elavulhatnak.

A fentiekben leírtakra emlékeztető módszert alkalmazott az Egyesült Államok Központi Hírszerző Hivatala (CIA) a szovjet védelmi kiadások becslésére a hidegháború idején (ld. Marra és Ostrom 1992). Eljárásuk, melyet „Építőköcka módszernek” neveztek arra alapult, hogy megbecsülték mennyibe kerülne a Szovjetunió védelmi erőfeszítéseinek reprodukálása az Egyesült Államokban megfigyelhető árak mellett. Más szavakkal, számba vették a Szovjetunió katonai eszközeit és meghatározták azok értékét az Egyesült Államok árait véve alapul. A személyi kiadások kiszámításánál értelemszerűen a Szovjetunió hadserege személyi állományának nagyságát és összetételét árazták be az Egyesült Államok hadseregében alkalmazott illetmény szint figyelembe vételével. Az így nyert védelmi kiadás összeg sokszorosan meghaladta a Szovjetunió által hivatalosan bejelentett védelmi kiadások nagyságát.

4.2.2.3 NATO országok védelmi kiadásai vásárlóerő-paritáson

A védelmi kiadások összehasonlításának vásárlóerő-paritás alapra helyezése azért is fontos, mert a NATO szövetségesek rangsorolása a védelmi kiadások alapján központi kérdésévé vált szövetségen belüli arányos teherviselésről szóló vitáknak.

Mint az az előző alfejezetből megállapítható, jelentős eltérés mutatkozik egyes országok, vagy ország-csoportok egymáshoz viszonyított védelmi kiadásaiban aszerint, hogy a kiadások a kereskedelmi valutaárfolyamok, vagy a vásárlóerő-paritások felhasználásával kerülnek átszámításra közös valutára.

Az 1. ábra a NATO tagországok védelmi kiadásait hasonlítja össze hivatalos valutaárfolyamon, illetve a GDP-kre meghatározott vásárlóerő-paritás segítségével.^a

^a A számításokhoz használt adatok forrása: Suzuki Investment Corporation internetes adatbázisa (www.hhs.se/personal/suzuki/o-englsih/Hungary.html)

1. ábra

A NATO országok 2001. évi védelmi kiadásainak összehasonlítása

	VK arf (Md USD)	vk/vköss z arf	(vk/vkhu) arf	vk ppp (Md USD)	vk/vkössz ppp	(vk/vkhu) ppp	Eltéré s	ppp/arf
	a	b	c	d	e	f	g	h
Belgium	3.0	0.65%	3.2	3.6	0.70%	1.5	0.47	0.83
Cseh Közt.	1.2	0.27%	1.3	3.4	0.66%	1.4	1.08	0.36
Dánia	2.4	0.53%	2.6	2.4	0.47%	1.0	0.39	1.01
Franciao.	33.9	7.36%	36.3	39.7	7.72%	16.7	0.46	0.85
Németo.	27.7	6.02%	29.6	32.8	6.38%	13.8	0.46	0.84
Görögo.	5.6	1.22%	6.0	9.1	1.76%	3.8	0.63	0.62
Magyaro.	0.9	0.20%	1.0	2.4	0.46%	1.0	1.00	0.39
Oloszo.	20.7	4.49%	22.1	28.7	5.58%	12.1	0.54	0.72
Luxemburg	0.2	0.03%	0.2	0.2	0.03%	0.1	0.44	0.88
Hollandia	6.1	1.32%	6.5	7.3	1.43%	3.1	0.47	0.83
Norvégia	2.9	0.64%	3.2	2.5	0.49%	1.1	0.34	1.17
Lengyelo.	3.2	0.69%	3.4	6.9	1.34%	2.9	0.85	0.46
Portugália	2.3	0.50%	2.5	3.9	0.77%	1.7	0.67	0.59
Spanyolo.	7.0	1.52%	7.5	10.1	1.97%	4.3	0.57	0.69
Töröko.	7.2	1.57%	7.7	20.4	3.96%	8.6	1.11	0.35
Egyesült Kir.	34.2	7.43%	36.6	36.6	7.13%	15.4	0.42	0.93
Európa össz.	158.5	34.44%	169.6	210.0	40.85%	88.2	0.52	n.a.
Kanada	7.6	1.65%	8.1	9.8	1.91%	4.1	0.51	0.77
Egyesült Áll.	294.2	63.92%	314.9	294.2	57.23%	123.6	0.39	1.00
Összesen	460.2	100.00%	492.6	513.9	100.00%	216.0	0.44	

Az „a” jelű oszlop a védelmi kiadások dollárban kifejezett értékét mutatja kereskedelmi valutaárfolyamon számítva. A „b” jelű oszlop NATO országok ilyen módon átszámított összes védelmi kiadásainak megoszlását mutatja, míg a „c” jelű oszlopból az olvasható ki, hogy az egyes országok kereskedelmi valutaárfolyamon átszámított védelmi kiadása hányszorosa a Magyar Köztársaság védelmi kiadásainak. A „d”, „e” és „f” jelű oszlopok hasonló tartalmú mutatókat tartalmaznak a GDP-re számított vásárlóerő-paritás értékeket használva a védelmi kiadások dollárra történő átszámításához. A „g” oszlop azt mutatja, hogy mennyire tér el egymástól az adott ország és a Magyar Köztársaság védelmi kiadásainak aránya attól függően, hogy a kereskedelmi valutaárfolyamot, vagy a vásárlóerő-paritást használjuk (kiszámítási módját tekintve a „g” oszlop az „f” és a „c” oszlopok hányadosa). Ha a „g” oszlopban található érték kisebb egynél, az arra utal, hogy a kereskedelmi valutaárfolyam alulértékeli a magyar védelmi kiadásokat a kérdéses ország védelmi kiadásaihoz képest.

Az utolsó oszlop a vásárlóerő-paritás és a kereskedelmi valutaárfolyam hányadosát mutatja. Amely országban ez az érték 1-nél kisebb, annak valutáját a kereskedelmi valutaárfolyam alulértékeli.

Mint az az ábrából kiolvasható, a magyar forint vásárlóerejéhez képest jelentősen alulértékelt a devizapiacra. Ennek következtében a NATO tagországok összesített védelmi kiadásain belül több, mint kétszeres a magyar védelmi kiadások aránya (0,46%) abban az esetben, ha a védelmi kiadások vásárlóerő paritáson kerülnek összehasonlításra, mintha az összehasonlítás a kereskedelmi valutaárfolyamon történik (0,2%).

Hasonló következtetésekre vezet, ha a magyar védelmi kiadásokat páronként összevetjük a legtöbb szövetséges védelmi kiadásaival (ld. „c” és „f” oszlopok). Kereskedelmi valutaárfolyamon például Dánia védelmi kiadása 2,6-szor nagyobb, mint a hasonló magyar adat, míg vásárlóerő-paritáson számolva a két érték lényegében megegyezik. Hasonló jelenség figyelhető meg a többi árnyékolással kiemelt ország védelmi kiadásai és a magyar védelmi kiadások összehasonlításakor is.

4.3 Relatív (fajlagos) mutatók

A relatív védelmi kiadás mutatók (azaz az abszolút védelmi kiadások összegének valamilyen más társadalmi-gazdasági mutatóhoz viszonyított nagysága) gyakrabban kerülnek alkalmazásra, mint az abszolút nagyság. A leggyakrabban alkalmazott relatív mutatók az alábbiak

- Egy főre, illetve egy katonára jutó védelmi kiadás
- A védelmi kiadás a GDP százalékában
- A védelmi kiadások a kormányzat összes kiadásainak százalékában

Bár a mutatók között nincs egyetértés a téren, hogy a fentiek közül melyik mutató méri legjobban a védelmi erőfeszítéseket, a leggyakrabban alkalmazott relatív mutató a védelmi kiadások GDP-re vetített aránya. Ezt a mutatót alkalmazza a NATO is a védelmi kiadások elemzésére, így az elmúlt években Magyarországon is ez került az elemzések középpontjába.

4.3.1 Egy főre, illetve egy katonára jutó védelmi kiadás

Az egy főre jutó védelmi kiadás mutatója figyelembe veszi az ország nagyságát (amit a lakosság nagyságával mér), de szintén nem alkalmas a relatív teherviselés összehasonlítására. Pl. 1988-as adatokat vizsgálva Svájc 282 \$-os egy főre jutó védelmi kiadása közel egyenlő Csehszlovákia 267 \$-os értékével, de nem szorul bizonyításra, hogy ez Svájcnak jóval kisebb erő kifejtést jelentett, mint a sokkal alacsonyabb egy főre jutó GDP-vel rendelkező Csehszlovákiának.

Az egy katonára jutó védelmi kiadás jól használható mutató a haderő felszereltségének, korszerűségének mérésére. Ugyanakkor mint minden eddig tárgyalt mutató ez is figyelmen kívül hagyja az ország relatív teherbíró képességét.

Ezeknél a mutatóknál ugyanúgy problémát okoz a valutaátváltáshoz használt árfolyam, mint az abszolút nagyságnál.

Az egy főre jutó védelmi kiadást használja pl. Dudley-Montmarquette [1981].

4.3.2 Az ország erőforrásaihoz való viszonyítás

Az ország gazdasági erejének figyelembevételére több lehetőség is adódik. Az egyik, amikor a védelmi kiadások állami költségvetéshez viszonyított aránya kerül kiszámításra. Ennek az a logikája hogy a védelmi szféra erőforrásai döntően az állami költségvetésből származnak. A költségvetés újraelosztó szerepe azonban az egyes országokban jelentősen eltér. Így a védelmi kiadásnak az állami költségvetéshez viszonyított aránya nem csak a relatív teherviseléstől, hanem a jövedelem centralizálásának mértékétől is függ. Murdoch és Sandler (1990) megállapítja, hogy az a tény hogy Norvégia védelmi kiadásainak a költségvetési kiadásokhoz viszonyított aránya jelentősen meghaladja Svédország és Dánia hasonló adatait, részben annak köszönhető, hogy Norvégiában kisebb a központi költségvetés aránya a gazdaságon belül.

Az ország gazdasági erejét oly módon is figyelembe lehet venni, hogy a védelmi kiadásokat a GDP-hez¹⁷ viszonyítjuk. A legtöbb vizsgálat ezt a mutatót

használja, mivel ez a mutató kiszűri a jövedelemközpontosítás különböző mértékéből adódó torzításokat. A mutató további előnye, hogy kiküszöböli a valutaátváltási kulcs kiválasztásából adódó problémákat. Ez az arány független a választott árfolyamtól, hiszen a számláló és a nevező általában ugyanazzal a kulccsal kerül átszámításra.

Ez a mutató kétségkívül hasznos módszer arra, hogy az országokat két nagy csoportba, a magas és az alacsony védelmi kiadással rendelkezők közé soroljuk. Azonban az országban zajló változások mélyebb ismerete hiányában ez a mutató is félreérthető üzenetet hordozhat. Franco (1994) például megfigyelte, hogy a védelmi kiadások GDP-hez viszonyított aránya gazdasági válság idején növekedhet annak következtében, hogy a GDP gyorsabb ütemben csökken, mint a védelmi kiadások. Ez volt a helyzet például Latin-Amerika legtöbb országában az 1980-as évek közepén.

Ugyanakkor Magyarországon az 1990-es évek végén, 2000-es évek elején a védelmi kiadások GDP-hez viszonyított aránya alulbecsli a védelmi kiadások növekedésének ütemét, hiszen a gazdaság egy évi 4-5 százalékos növekedési pályán mozog, azaz a védelmi kiadások állandó védelmi kiadás/GDP arány mellett is abszolút értékben növekednének. Ezt a hatást fokozta, hogy a NATO-val kötött megállapodás értelmében 1997-2001 között a védelmi kiadások GDP-hez viszonyított aránya évi 0.1% ponttal növekedett.¹⁸

A védelmi kiadások GDP-hez viszonyított arányát használják elemzésükben többek közt Maizels-Nissanke [1986], Hewitt [1991] és Hewitt [1993].

A védelmi kiadások központi költségvetéshez, illetve GDP-hez viszonyított arányainak érdekes összefüggését elemzi Looney és Frederiksen (1988), amikor megállapítják, hogy egyes országokban a védelmi kiadások GDP-hez viszonyított aránya alacsony, ugyanakkor a központi költségvetésből védelemre fordított hányad magas.

Ez elsősorban azokban az országokban jellemző, ahol a jövedelemcentralizáció mértéke relatíve alacsony, ugyanakkor a kormányzat jelentős súlyt fektet a védelmi szektor finanszírozására.

4.4 A védelmi kiadásra vonatkozó adatok megbízhatósága

A védelmi kiadások vizsgálatokor figyelembe kell venni a rendelkezésre álló adatok bevezetőben már tárgyalt pontatlanságát és inkonzisztenciáját. Egyes kutatók úgy próbálják ezt a problémát megkerülni, hogy következetesen egy forrásból származó adatokat használnak azt állítva, hogy az abszolút védelmi kiadások nagyságában megfigyelhető tendenciák közel azonosak az egyes adatsorokban. Ez azonban egyáltalán nem felel meg a valóságnak. A tendenciák igenis jelentősen eltérnek az egyes adatsorok között. Az abszolút védelmi kiadásra vonatkozó adatok pedig ugyanazon országra vonatkozóan adatforrástól függően akár 300%-kal is eltérhetnek.

Mivel az egyes adatsorok kidolgozói eltérő definíciókat, kritériumokat, becslőmódszereket és forrásokat alkalmaznak, az elemzők az egyes adatsorokból teljesen eltérő következtetésekre juthatnak. Deger és Smith (1983) úgy találták, hogy a USACDA és a SIPRI védelmi kiadásokra vonatkozó adatainak használata jelentősen eltérő eredményekre vezethet. Afrikai országok esetében például számításaik szerint a védelmi kiadások negatív hatása a GDP növekedésére körülbelül négyszer nagyobb az USACDA adatai használva, mint a SIPRI adatai alapján. Hasonlóképpen az USACDA adatai azt mutatták, hogy a Latin-Amerikai országok tekintetében a védelmi kiadások negatív hatással vannak a GDP növekedésére, míg a SIPRI adatai alapján számítva ez a hatás pozitív. Egy másik példa azt mutatja, hogy a SIPRI adatai szerint mind Egyiptom, mind Izrael az 1970-es évek elején GDP-jük mintegy 40%-át költötték védelemre, míg az USACDA szerint ez az adat mintegy fele ekkora^a.

Magyarország esetében különösen nehéz megbízható, összehasonlítható hosszú távú adatsorhoz jutni a védelmi kiadásokról, mivel a statisztikai és számviteli módszerekben, valamint a központi költségvetés szerkezetében nagymértékű változások következtek be. Emellett a védelmi kiadások tényleges nagyságát, akárcsak a Varsói Szerződés többi állama esetében, szigorú titokként kezelték, szándékosan félrevertő adatokat közölve a működtetési és fejlesztési költségekről, valamint egyes, rejtett támogatásokról. Így például a honvédelmi beruházások a 'Nemzeti beruházások' fejezetben,

míg a haditechnika korszerűsítése érdekében importált eszközök (az ún. „specimport”) a 'Nemzetközi fizetési kötelezettségek' fejezetben jelentek meg.

A nyugati elemző intézetek természetesen tisztában voltak ezekkel a módszerekkel, így például a SIPRI adataiban ezek az összegek is figyelembe vételre kerültek a védelmi kiadások között. Ez a magyarázata annak, hogy a SIPRI-nek az időszak magyar védelmi kiadásaira vonatkozó adatai jelentősen meghaladják a védelmi tárca költségvetése alapján számított hasonló tartalmú mutatókat.

4.5 Következtetések

A negyedik fejezetben a védelmi kiadások különböző mutatóinak vizsgálata és összehasonlítása során megállapítottam, hogy **az egyes mutatók eltérő kérdések megválaszolására alkalmasak, és alkalmazásuk különböző jellegű módszertani nehézségeket vet fel.**

A védelmi kiadások abszolút nagyságának vizsgálata azt mutatta, hogy **a valutaárfolyam megválasztása jelentősen befolyásolja az abszolút nagyság nemzetközi összehasonlítását.** Ennek kiküszöbölésére ad lehetőséget a vásárlóerő-paritás elmélet.

A vásárlóerő-paritás védelmi szektorban való alkalmazhatóságának vizsgálata során megmutattam, hogy **a piaci valutaárfolyamok nem tekinthetők adekvát eszköznek a védelmi kiadások közös valuta egységre történő átszámítására. A vásárlóerő-paritás koncepciója sokkal realisabb képet ad az egyes nemzetek védelmi tehervállásáról.** Ugyanakkor a védelmi kiadások összehasonlítására szolgáló speciális PPP előállítás komoly módszertani nehézségeket vet fel. Megoldást jelenthet valamely rendelkezésre álló vásárlóerő-paritás mutató (például a GDP-k összehasonlítására szolgáló PPP) használata, vagy egy viszonylag kevés, könnyen beazonosítható és beárazható elemből álló védelmi fogyasztási kosár megalkotása, és ez alapján speciális védelmi PPP-t kiszámítása.

A NATO tagországok védelmi kiadásainak kereskedelmi valutaárfolyamon, illetve vásárlóerő-paritáson való összevetése azt mutatta,

^a Id. Leontief, W. – Duchin, F.: Military spending: Facts and Figures, Worldwide Implications and Future (A lábjegyzet a következő oldalon folytatódik!)

hogy **a vásárlóerő-paritáson való összehasonlítás számottevően felértékeli a Magyar Köztársaság védelmi kiadásainak nagyságát a többi NATO szövetségeshez képest.**

A védelmi kiadások relatív (fajlagos) mutatói közül különösen **fontosak a védelmi kiadásoknak az ország gazdasági erőforrásaihoz viszonyított arányai**, mivel ezek egyrészt jól mutatják az ország által vállalt védelmi teher nagyságát, másrészt gyakran kerülnek alkalmazásra szövetségen belüli tehermegosztási viták során (pl. NATO).

A fejezet utolsó részében a védelmi kiadási adatok megbízhatóságát vizsgáltam, és arra a következtetésre jutottam, hogy **a különböző adatszolgáltató intézetek adatai nem csak abszolút nagyságukban, de gyakran még tendenciájukban is eltérő képet mutatnak.**

5. Magyarázóváltozók

A statisztikai szakirodalom magyarázóváltozóknak (vagy független változóknak) nevezi a regresszió függvény azon változóit, melyek sztochasztikus kapcsolatban vannak a függvény eredményváltozójával (vagy függő változójával), azaz amelyek értéke befolyásolja a vizsgált mutató nagyságát. A kutatási cél szempontjából az eredményváltozó a védelmi kiadások kiválasztott mutatója (ld. 4. fejezet), míg a magyarázóváltozók azok a tényezők, melyek a védelmi kiadások alakulásával a hipotézis szerint szignifikáns kapcsolatban vannak.

A magyarázóváltozók körének meghatározása a védelmi kiadások vizsgálatának egyik legsarkalatosabb pontja. A főbb tényezőcsoportokra vonatkozóan viszonylagos egyetértés alakult ki, a konkrét változók kiválasztásában azonban komoly elvi és gyakorlati különbségek vannak.

A kérdéssel foglalkozó kutatók körében kialakult konszenzus szerint az alábbi tényezőcsoportok hatnak a védelmi kiadások nagyságára:

- az ország gazdasági adottságai
- katonai szövetségek tagságából adódó hatások
- fenyegetettség érzés
- belpolitikai helyzet
- az ország védelmi koncepciója

Komoly eltérések adódnak azonban a konkrét változók meghatározásakor. Több szempontot kell ugyanis egyszerre figyelembe venni. Egyrészt negatív hatásokkal járhat túl sok változó bevonása a modellbe (multikollinearitás, szabadságfok csökkenése), másrészt viszont fontos változók kihagyása is súlyos következményekkel járhat (pl.: a modell gyenge magyarázó ereje).

Mások a lehetőségek nemzetközi összehasonlítás esetén, illetve egy ország idősoros adatainak elemzésekor. Az utóbbi esetben ugyanis lehetőség van ország-specifikus változók bekapcsolására a modellbe, míg az első esetben csak általános érvényű változók használhatók.

Különböző elméleti és gyakorlati megfontolások alapján egyes kutatók más-más változókat választottak a fenti csoportok reprezentálására, és vettek be az általuk becsült egyenletbe.

5.1 Gazdasági tényezők

A védelem nincs ingyen; mint minden egyéb kiadás ez is együtt jár más javak és szolgáltatások feláldozásával, így felszínre hozva a védelmi és szociális kiadások ellentmondásait és azt a kérdést, hogy végeredményben a védelem hasznot hoz, vagy áldozatot jelent a társadalom számára.

Mára kutatók körében széles körben elfogadott az a következtetés, hogy békeidőben a védelemre fordított erőforrások nagyságát elsősorban gazdasági tényezők határozzák meg. Ugyanakkor az is általánosan jellemző, hogy:

„...katonai tervezők gyakran figyelmen kívül hagyják a közgazdasági realitásokat, amikor megállapítják a követendő stratégiát, vagy meghatározzák a megfelelő haderőszükségletet...Egy ország jelenlegi reáljövedelme és jövőbeni gazdasági növekedése fontos korlátot jelentenek a katonai stratégiák és célok megvalósíthatósága szempontjából.”^a

Looney és Frederiksen (1988) idősoros adatokat használtak tíz Latin-Amerikai ország esetében annak vizsgálatára, hogy gazdasági tényezők hogyan hatnak a védelmi kiadásokra. Fő megállapításuk az volt, hogy a védelmi kiadások változásának jó része megmagyarázható gazdasági változókkal: a GDP nagyságával, és egyéb pénzügyi-finanszírozási mutatókkal.

5.1.1 Gazdasági növekedés

A védelmi kiadások jelentős része – elsősorban a fejlesztési jellegű kiadások – nagyban diszkrecionálisak, azaz késleltethetőek, vagy felgyorsíthatóak a gazdasági szükségszerűség függvényében. Az úgynevezett „Katonai Keynesianizmus”, amit Whynes (1979) mutat be részletesen, az egyik legfontosabb kapcsolat a védelmi kiadások és a gazdaság egésze között. Mivel a védelmi kiadások a költségvetésnek egy olyan részét képezik, ami fölött a

^a Looney, R. E. – Mehay, S. L.: United States defense expenditures: trends and analysis (in Hartley, K. – Sandler, T. (ed.): The Economics of Defense Spending: An International Survey, (London, 1990)), 15. o.

kormányzat jelentős döntési jogkörrel rendelkezik (szemben például a nyugdíj, vagy az egészségügy törvények által szabályozott kiadásaival), így a katonai kiadásokat gyakran használják a gazdaság stimulálására (a gazdasági növekedés fokozására), vagy a gazdaság stabilizálására (hűtésére). Pénzügyi szakkifejezéssel élve a kormányzat a védelmi kiadásokat anti-ciklikus (a gazdasági ciklus hatásait csökkentő) eszközként használhatja.

A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy gazdasági visszaesés időszakában a kormányzat növelheti a katonai megrendeléseket (így értelemszerűen a védelmi kiadásokat), többletkeresletet teremtve ezzel a megrendelésihiánnyal küszködő gazdaságban (ld. pl. Rooseveltnél a New Deal programjának hatalmas katonai kiadásait, vagy a hitleri Németországban megfigyelhető hatalmas mértékű fegyverkezési kiadásokat). Hasonlóképpen a kormányzat a védelmi kiadások, és így az állami katonai megrendelések csökkentésével reagálhat, amikor a gazdaság túlfűtöttségének, és ezzel az elszabaduló inflációnak a veszélye merül fel. Turák János a védelmi iparnak adott állami megrendelések összefüggésében azt írja:

„A védelmi ipari tevékenység mint gazdaságpolitikai eszköz is kormányzati figyelmet érdemel. Ez a tevékenység ugyanis adott iparágazatokban jelentős munkaerő-, ezen belül kutató-fejlesztő kapacitás foglalkoztatója lehet. A haditechnikai tevékenység fellendítése mint gazdaságnövelő tényező az állami keresletnövelés egyik tudatos eszköze lehet – mint ahogy azt Keynes nyomán ma is tanítjuk.”^a

Jellemzően amikor a kormányzat gazdasági célok elérése céljából növeli a védelmi kiadásokat, akkor is igyekszik ezt a nemzetbiztonság érdekeivel indokolni. Valószínűleg nem tekinthető véletlennek, hogy a Clinton kormányzat idején „jegelt” sok milliárd dolláros rakéta-pajzs program éppen akkor került „felmelegítésre”, amikor az amerikai gazdaság hosszú idő után először stagnálni kezdett. Az indoklás természetesen szigorúan nemzetbiztonsági szempontokat követett...

^a Turák János: Védelmi ipar–védelemgazdaság (Hadtudomány, 2001 június). A teljes szöveg megtalálható: <http://zrinyi.zmne.hu/kulso/mhht/hadtudomany/2001/2/11/t-01.htm>

A kutatók egyértelmű összefüggést találtak a védelmi kiadások nagysága és a gazdasági növekedés üteme között. Domke (1991) a gazdasági növekedés és a védelmi kiadások összefüggését elemezte öt fejlett ipari demokráciában (USA, Egyesült Királyság, Franciaország, Németország, Svédország). Franciaország és Svédország esetében az összefüggés egyértelműen pozitívnak bizonyult, az Egyesült Királyságban nem volt szignifikáns kapcsolat, míg Németországban és az USA-ban negatív kapcsolatot talált. Az utóbbi két országban tehát a gazdaság gyenge teljesítménye nem sújtotta a védelmi szektort, sőt azzal egy időben a védelmi kiadások növekedése volt megfigyelhető, ami arra utal, hogy a védelmi kiadásokat a kormány a fentiekben leírtak szerint a gazdaság stimulálására használta.

Frederiksen és Looney (1983) úgy találták, hogy a védelmi kiadások és a gazdasági növekedés fordított kapcsolatban állnak azokban a fejlődő országokban, melyek komoly pénzügyi nehézségekkel küzdenek, míg pozitív összefüggést mutatnak a kevésbé korlátozott pénzügyi eszközökkel rendelkező országokban. Más szóval: ahol a védelemre fordított eszközök egyértelműen valamely más szektortól kerülnek elvételre, ott ez a gazdasági növekedés csökkenését okozza, míg relatíve „szabad” pénzeszközöknek a védelmi szektorra fordítása stimulálja a gazdaságot.

5.1.2 „Vaj, vagy ágyú” – védelmi, versus szociális kiadások

A „vaj vagy ágyú” probléma, azaz a választási kényszer a szociális és a védelmi kiadások között, szintén komoly kérdéseket vet fel. Sokan úgy vélik, hogy egyértelmű választási kényszer van a védelmi és a szociális kiadások között, de több kutató is megállapította, hogy ennek a kényszernek a léte empirikusan nehezen bizonyítható, mivel szerintük a védelmi és a jóléti kiadások nagyságát a tényezők más-más köre befolyásolja, így nem szükséges, hogy az egyik feláldozásra kerüljön a másik érdekében. (ld. pl. Russett 1982)

Ez vagy arra utal, hogy a védelmi kiadásoknak nincs olyan alcsoportja, amely befolyásolja a jóléti kiadásokat, vagy hogy egyes védelmi kiadás kategóriák pozitív, míg mások negatív hatással vannak a jóléti kiadásokra, és a hatások egymást kioltják. Míg például a védelmi beruházások forrásokat

vonhatnak el a jóléti szektortól, addig a személyi jellegű védelmi kiadások csökkenthetik az állami egészségügyi és az oktatási szektorra nehezedő terhet, valamint a munkanélküliséggel összefüggő kiadásokat, így ellentételezve a beruházási programok negatív hatását.

Mintz (1992) mélyebben elemezte a fenti feltételezéseket, és megvizsgálta a védelmi kiadások különböző fajtáinak (személyi kiadások, beszerzési, működtetési és karbantartási kiadások, kutatási és fejlesztési kiadások) hatását a jóléti kiadásokra. Ez a diszaggregációt használó elemzés lényegében megerősítette a fenti következtetéseket. Határozott negatív kapcsolatot sikerült például kimutatnia Reagen elnöksége alatt az új fegyverrendszerek kifejlesztésére és gyártására fordított kiadások, és az oktatásra fordított költségvetési források között.

Szimultán egyenletrendszeren alapuló modellt és ötven országból álló mintát használva Deger (1985) úgy becsülte, hogy a védelmi kiadások 15%-os csökkentése mintegy 1.9%-kal növelné az oktatási kiadásokat.

5.1.3 A költségvetési hiány

Egyes kutatások szerint szignifikáns kapcsolat mutatható ki a védelmi kiadások és a költségvetési hiány között, ugyanis a jelentős mértékű költségvetési hiány komoly korlátot jelenthet a kormányzati tehervállalásban. A védelemre általában akkor fordít egy kormány jelentősebb, vagy növekvő összeget, amikor a költségvetés egyensúlyban van, vagy esetlegesen költségvetési többlet mutatkozik. Példa erre az George W. Bush elnökségének első két éve, amikor az amerikai költségvetés jelentős többletet mutatott, és a védelmi kiadások nagy mértékben növekedtek. Jelentős költségvetési deficit esetében a védelmi kiadások általában lassabban növekednek, vagy csökkennek.

A fenti kapcsolat azt feltételezi, hogy a jelentős költségvetési hiány korlátozza a közkiadásokat (azaz nem áll rendelkezésre olcsó forrás azok fedezésére), és hogy a védelmi kiadások részét képezik a kormányzati megszorító programnak. A védelmi kiadások ugyanis, mint minden egyéb közkiadás politikai alku eredményeként alakulnak ki, így nem szükségszerű, hogy a védelem részét képezze a kormányzati kiadáscsökkentéseknek.

Az 1980-as évek, a két világhatalmi blokk közötti fegyverkezési verseny végső szakaszának tapasztalatai azt mutatják, hogy a védelmi kiadások jelentős részben kimaradtak a legtöbb nemzet költségvetési megszorítási csomagjaiból. Domke (1991) úgy találta, hogy a védelmi kiadások növekedése jelentős költségvetési hiány mellett történt az USA-ban, Franciaországban, Hollandiában és Svédországban. A védelmi kiadás inkább hozzájárult a költségvetési hiány növekedéséhez, és nem volt jele annak, hogy a növekvő költségvetési hiány akadályozná a védelmi kiadások növekedését. A szerző állítása szerint az 1955-1985 közötti időszakban az Egyesült Államokban a háborús feszültség mértéke, vagy háborúban való részvétel lényegében semlegesítette a gazdasági változók hatását és a védelmi kiadásoknak nem volt költségvetési-pénzügyi korlátja.

Háborús időszakban a nemzetek kénytelenek az ország szűkös erőforrásainak jelentős részét katonai célokra fordítani. Looney és Mehay (1990) adatai szerint az Egyesült Államok például 1944-ben, vagy Irak 1986-ban nemzeti összterméke több, mint 41%-át a védelemmel összefüggő kiadásokra fordította.

5.1.4 Egyéb gazdasági változók

A gazdaság stabilitása szintén fontos tényező a védelmi kiadások nagysága és összetétele szempontjából. Assmus és Zimmermann (1990) megállapítják, hogy az instabilitás okozta pénzügyi korlátok, növekvő költségvetési hiánnyal kiegészülve növelik a politikai hajlandóságot és a gazdasági szükségszerűséget a védelmi kiadások csökkentésére, vagy szerkezetének átalakítására.

A jelentős külkereskedelmi hiány szintén jelentősen korlátozhatja a kormányzati kiadásokat, beleértve a védelmi kiadásokat is. Ez különösen igaz a kis, nyitott gazdasággal rendelkező országokra (például Magyarországra), ahol az exportszektor központi jelentőséggel bír az ország gazdasága szempontjából. Politikai, vagy katonai megfontolások azonban felülbírálnak az ilyen gazdasági szempontokat. Esetenként pedig maga a védelmi szektor lehet az egyik okozója a jelentős külkereskedelmi hiánynak (jelentős fegyverimport esetén).

Looney és Mehay (1990) az Egyesült Államok védelmi kiadásainak alakulását magyarázó változóként használta az előre nem jelzett (unanticipated) inflációt (azaz az előre jelzett és a tényleges infláció közötti különbséget), a központi költségvetés hiányát, és az állami bevételek trendjétől való eltérést.

Domke (1991) úgy találta, hogy a védelmi kiadások változása szoros összefüggésben volt az átlagos árszínvonal változásával mind a hat általa megfigyelt fejlett ipari demokráciában. A GDP deflátor árindex, mint magyarázó változó regressziós együtthatói mindegyik ország esetében pozitívnak és szignifikánsnak bizonyultak, ami azt jelenti, hogy a védelmi kiadások magasabb infláció mellett nagyobb mértékben növekedtek. A koefficiens országokénti különbözősége azonban érdekes megállapításokra adott módot. Németországban és az Egyesült Királyságban a védelmi kiadások az inflációnál nagyobb mértékben növekedtek. A holland együttható arra utalt, hogy a holland költségvetési rendszer sikeresen kompenzálta az infláció hatását. A USA-ban és Franciaországban a védelmi kiadások növekedése csak késleltetéssel követte az inflációt. Svédországban a védelmi szektort jelentősen alulkompenzálták.

A gazdaság nemzetközi vérkeringésében játszott jelentős szerep hozzájárulhat a magas védelmi kiadásokhoz. A világgazdaság szempontjából fontos erőforrások (ld. az arab térség kőolaját), vagy fontos kereskedelmi útvonalak védelme rendkívül költséges lehet, és megnöveli a védelmi kiadások szintjét. Ugyanakkor az is elmondható, hogy ilyen helyzetekben a nemzetközi közösség is hozzájárulhat a védelem kiadásaihoz (erre volt példa a nemzetközi koalíció Kuvait megsegítésére az Öböl-háború idején).

Maizels és Nissanke (1986) szerint a külső források megléte, a külföldi tőkebefektetések nagysága és a hadiipar erőssége és koncentrációja (azaz a katonai-ipari komplexum lobby-ereje) szintén befolyásolják a védelmi kiadások alakulását.

Grilli és Beltratti (1989) arra a következtetésre jutott, hogy szignifikáns kapcsolat van az USA védelmi kiadásainak nagysága, és az amerikai dollár valutapiaci árfolyama között.

A költségvetési pazarlás és a korrupció is hatással lehetnek a védelmi kiadások alakulására. Brömmerhölster (1997) tanulmányában azt bizonyította, hogy egyes országokban – például Nigéria és Pakisztán esetében - akkor jelentkezik a védelmi kiadások csökkenése, amikor vissza tudják fogni a kormányzati pazarlást és korrupciót a védelmi szektorban.

Amennyiben valamely országban a gazdaság egy termékre épül, akkor annak a terméknek a világpiaci ára fontos meghatározója a kormányzati kiadásoknak, és ezen belül különösen a védelmi kiadásoknak. Az Iraki és Iráni védelmi kiadások egy modellje (Abolfathi, 1978) kimutatta, hogy e két ország esetében szoros kapcsolat van az olajbevételek nagysága és a védelmi kiadások között. Ugyanebben a tanulmányban a szerző arra a következtetésre jutott, hogy a Perzsa-öböl térségének nyolc olajexportáló országában feltűnően stabilnak mutatkozik a védelmi kiadások olajbevételekhez viszonyított aránya.

Dudley és Montmarquette elsősorban fejlődő országokra vonatkozó vizsgálatuk során¹⁹ bevontak a modellbe egy érdekes változót, amit az adó árának (tax price) neveznek. Ez azt a többlet adóterhet méri, ami egy átlagos állampolgárra jut, ha a kormányzat egységnyivel növeli kiadásait. Modelljük eredményváltozója az egy főre jutó védelmi kiadás nagysága. A függő változónak az adó árára vonatkozó elaszticitása -0.786 . A negatív előjel megfelel az előzetes várakozásoknak.

A védelmi kiadások csökkentésének egyre nagyobb jelentőséget tulajdonítanak egyes nemzetközi pénzügyi intézmények, különösen a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap. Ugyanakkor, még mindig sokkal jellemzőbbek a kétoldalú fegyverüzletek, mint a védelmi kiadások csökkentésére irányuló nemzetközi kezdeményezések.

5.1.5 A magyar védelmi kiadásokat befolyásoló gazdasági tényezők

Magyarország esetében a védelmi kiadások közgazdaságtana a hidegháború időszakában teljesen kívül esett a kutatók és a döntéshozók látókörén. A szovjet befolyás jelentősen csökkentette a magyar vezetés mozgásterét minden olyan döntésben, ami a védelmi költségvetés nagyságát érintette volna. Magyarországnak a kül- és biztonságpolitika területén csak nagyon korlátozott szabadsága volt önálló döntések meghozatalára. A politikai

eszközökkel kikényszerített katonapolitika relatíve magas védelmi kiadásokat eredményezett, ami ugyanakkor jelentős társadalmi, gazdasági és politikai terhet rótt az országra.

A Szovjetunió és a Varsói Szerződés további hat állama évtizedeken át a nemzeti erőforrások nagyon magas hányadát fordították katonai kiadásokra (lásd 2. ábra).^a

2. ábra

A Varsói Szerződés tagállamainak védelmi kiadásai a GDP százalékában (1975-1985)

	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985
Szovjetunió	13.7	13.3	13.0	12.8	12.9	13.0	12.9	12.7	12.6	12.6	12.5
Bulgária	7.9	7.7	7.9	7.4	7.0	7.3	7.2	7.8	8.0	7.8	8.0
Csehszlovákia	5.9	5.7	5.5	5.5	5.3	5.4	5.5	5.8	5.9	5.7	5.8
Lengyelország	5.7	5.3	5.2	5.0	5.1	5.3	5.5	6.3	5.7	5.8	6.0
NDK	6.0	6.0	5.9	5.9	5.8	5.8	5.9	6.3	6.3	6.3	6.4
Románia	5.7	5.3	5.2	5.0	5.1	5.3	5.5	6.3	5.7	5.8	6.0
Magyarország ²⁰	4.7	4.4	4.8	4.2	4.1	4.4	4.4	4.3	4.2	4.0	4.4

Ezen országokban a védelmi kiadások magas szintje egyértelműen politikai célokat szolgált. A USACDA 1985-ös adatai szerint a világ különböző térségei közül csak a Közel-Kelet előzte meg ezt a régiót a védelmi kiadások GDP-hez viszonyított aránya terén (ld. Nelson 1990). Azon 144 ország közül, amelyre vonatkozólag az USACDA 1985 évi védelmi kiadási adatokat közölt, Magyarország a negyedik decilisbe (az 53 helyre) került e mutató szerint. De még Magyarország is, amely a Varsói Szerződés országai közül GDP-je legkisebb részét fordította védelmi kiadásokra, akkora létszámú hadsereget tartott fenn, amellyel a katonák számának a lakosság számához viszonyított aránya tekintetében az országok legfelső negyedébe esett. (ld. Nelson 1990)

^a Forrás: Nelson, D. N.: The political economy of military effort in the Warsaw Treaty Organization (in Hartley, K. – Sandler, T. (ed.): The Economics of Defense Spending: An International Survey, (London, 1990)), 46. o.

(A lábjegyzet a következő oldalon folytatódik!)

Mint az a 2. ábrából is látszik Magyarország így is GDP-jének jóval kisebb hányadát fordította védelemre, mint például Bulgária, mely azt a kétes dicsőséget mondhatta magáénak, hogy a Szovjetunió kelet-európai szövetségesei közül a legnagyobb összeget fordította katonai kiadásokra akár gazdasági teljesítőképességéhez, akár lakossága számához viszonyítva.

A Varsói Szerződés Szovjetunió kívüli tagállamainak párt és állami vezetői azonban a katonai ráfordításokat csak a gazdasági fejlődés előtt álló újabb akadálnak tekintették. Nelson (1991) például beszámol arról, hogy 1978-ban a Szovjetunió igyekezett nagyobb hozzájárulást kicsikarni kelet-európai szövetségeseitől saját hadserege számára, illetve a közös kiképzések finanszírozására. Magyarország és Lengyelország nem támogatta a kezdeményezést, és végül nem is teljesítette a kérést. A magyar külügyminiszter leszögezte, hogy a védelmi kiadások további növelése túlzottan nagy terhet jelentene az ország törékeny gazdasága számára.

A katonai kiadások gazdasági hatásai iránti érzékenység tovább fokozódott, amikor a gazdaság fejlődése a 1980-as években lelassult. A magyar Honvédelmi Miniszter 1985-ben leszögezte, hogy Magyarország csak olyan mértékben fogja teljesíteni a Varsói Szerződés szerinti anyagi kötelezettségeit, amilyen mértékben az ország gazdasági lehetőségei azt lehetővé teszik. (Nelson 1991)

A magyar védelmi kiadások relatíve alacsonyabb szintjét Nelson szerint az tette lehetővé, hogy a szovjetek Magyarországon állomásozó csapataikat kevésbé tartották kritikusnak, vagy hasznosnak. A VSZ hadgyakorlatok földrajzi megoszlása és tervei arra utalnak, hogy a magyar csapatok, valamint a Magyarországon állomásozó szovjet erők készülsége fenntartásának a Szovjetunió sokkal kevesebb jelentőséget tulajdonított, mint az északi szárny államainak (Kelet-Németország, Csehszlovákia, Lengyelország és a Szovjetunió nyugati katonai körzete).

A relatíve alacsonyabb magyar védelmi kiadások politikai hatásaira vonatkozóan Nelson azt is kiemeli, hogy:

„Magyarország korlátozott katonai erőfeszítéseit nem lehet figyelmen kívül hagyni, amikor arra keresünk magyarázatot, hogy hogyan sikerült társadalmi és politikai értelemben fenntartani a Kádári konszenzust még akkor is, amikor az 1980-as évek elején a gazdasági teljesítmény kezdett visszaesni... Az alacsonyabb védelmi kiadások hozzájárulhattak ahhoz, hogy Kádár olyan sokáig ki tudott tartani.”^a

A fenti eredmények is részben igazolják, hogy a magyar védelmi kiadások nagysága, akárcsak a többi országé, erőteljesen függ a gazdaság teljesítőképességétől. Gazdasági értelemben Magyarországot több sokk is érte az elmúlt két évtizedben. Jó néhány országban a védelmi szektor védettséget élvez, míg a társadalmi szféra (egészségügy, oktatás, vidékfejlesztés) erősen sebezhető. Magyarországon ennek az ellentéte volt megfigyelhető – a védelmi költségvetést tekintették a legegyszerűbben, a legkisebb fájdalommal megnyirbálhatónak. Mint azt Looney és Mehay megjegyzi:

„Ideális esetben a külpolitika célkitűzései kerülnek először meghatározásra, majd ezt követően ezekhez a célokhoz hozzárendelik a megfelelő katonai stratégiát és haderő struktúráját. Az így meghatározott védelmi szükségletek alakítják ki a honvédelmi költségvetés megfelelő szintjét. Ezen a ponton kerül a képbe a gazdasági környezet és a költségvetési prioritások.”^b

Az 1990-es évek elejének, közepének Magyarországon azonban ez az ideális sorrend teljesen a visszájára fordult. E szerint a forgatókönyv szerint a gazdasági korlátok és a költségvetési plafon került először meghatározásra, ami diktálta, hogy milyen haderő-struktúra valósítható meg és fogadható el a politika számára. Ez a szituáció oda vezetett, hogy a Pénzügyminisztérium prominens szerepet kapott a költségvetési tervezésben, és a védelmi kiadások szintje nem a katonai szükségszerűségeket, hanem a Pénzügyminisztérium

^a Nelson, D. N.: The political economy of military effort in the Warsaw Treaty Organization (in Hartley, K. – Sandler, T. (ed.): The Economics of Defense Spending: An International Survey, (London, 1990)), 51. o.

^b Looney, R. E. – Mehay, S. L.: United States defense expenditures: trends and analysis (in Hartley, K. – Sandler, T. (ed.): The Economics of Defense Spending: An International Survey, (London, 1990)), 15. o. (A lábjegyzet a következő oldalon folytatódik!)

gazdasági szándékait követte. Más szóval a katonai-stratégiai tényezők szerepe jelentéktelenné vált, a védelmi kiadásokat szinte kizárólag a politikai és gazdasági változók határozták meg, a védelmi kiadások területén lényegében a maradékelv érvényesült. Ehhez a folyamathoz járult hozzá a haderő leépítésének tudatosan vállalt szándéka is, melynek egyik eszköze a költségvetési erőforrások reálértékének csökkentése volt.

Ennek a folyamatnak az lett a természetes következménye, hogy az 1980-as évek végétől a védelmi szektor jelentős pozícióvesztést szenvedett el a kormányzati kiadások egyéb területeihez képest. A védelmi költségvetés viselte a gazdaság lassulásának terheit, a források jelentős része pedig átcsoportosításra került a társadalombiztosítás, az egészségügy és a közbiztonság területére. A védelmi kiadások GDP-hez viszonyított aránya az 1990-es 2.5%-ról 1994-re 1.7%-ra esett vissza. A kiadások reálértékében bekövetkezett változás még ennél is drámaibb volt: az 1994. évi védelmi kiadások reálértékben alig érték el az 1989. évi kiadások felét. A fenntartási és fejlesztési kiadások aránya az 1990-es 4:1-ről 1993-ra 12:1-re esett vissza. Deák János szerint:

„...a haderő elfogadottsága, megbecsülése, illetve ellátottsága igen alacsony szintű volt az egész időszakban. A költségvetési szorítások olyan anyagi-technikai és szociális helyzetet állandósítottak több éven át, amely méltatlan volt a honvédelemhez és az állományhoz.”^a

Az 1990-es évek közepén végrehajtott szigorú megszorító intézkedések következtében Magyarország a fenntartható gazdasági fejlődés pályájára került. Ez megjelenik többek között a GDP évi 4-5 százalékos növekedésében, a külföldi befektetések magas szintjében, a külföldi államadósság és az infláció drasztikus csökkenésében.

A megváltozott gazdasági trend és a magas gazdasági növekedési ütem 1998 óta együtt jár a védelmi kiadások reálértékének és GDP-n belüli arányának növekedésével. A növekedést két tényező indokolja: a hadsereg elkerülhetetlen modernizációja, és a NATO szövetségesek részéről érezhető

erős politikai nyomás. Az a tény, hogy Magyarország bekerült a NATO bővítés első körébe jelentősen javította a védelmi tárca alkupozícióját. A NATO csatlakozási tárgyalások során 1997-ben megállapodás született a Honvédelmi Minisztérium és a Pénzügyminisztérium között, aminek értelmében Magyarország ígéretet tett arra, hogy védelmi kiadásainak GDP-hez viszonyított arányát évi 0.1% ponttal növeli, amíg el nem éri az 1.8%-os szintet. (A mutató további tervezett alakulásáról ld. a 19. számú jegyzetet.)

A fenti megállapodás azzal az elméleti szempontból rendkívül érdekes következménnyel járt, hogy a védelmi kiadások nagysága függvényszerű kapcsolatba került a GDP nagyságával. Ugyanakkor állandó vitára ad okot a HM és a PM között az a tény, hogy a HM tárca költségvetése a GDP becsült értéke alapján kerül meghatározásra, és nem kerül korrekcióra a GDP tényleges értéke szerint. Az elmúlt években ez hátrányosan érintette a Honvédelmi Minisztériumot, mivel a GDP tényleges nominál növekedése meghaladta az előre becsült értéket.

5.2 Katonai szövetségek tagságából adódó hatások

A katonai szövetségekben való tagság több tényezőn keresztül is hatással lehet a védelmi kiadások nagyságára. Az egyik csoport a katonai szövetségek tagságából adódó különböző kötelezettségek, a másik a szövetségesek védelmi kiadásainak (vagy azok változásának) begyűrűző hatásai (spillin).

Az első csoportba olyan tényezők tartoznak, mint a katonai szövetségek működésével kapcsolatos szükségszerű kiadások (adminisztratív költségek, katonai segélyek, közös gyakorlatok, közös nemzetközi fellépések, stb.), vagy a kötelező normák teljesítéséből adódó költségek.²¹

A változók másik csoportja abból adódik, hogy egy szövetségen belül a védelem kvázi-közjószágnak tekinthető, így ha az egyik ország növeli (csökkenti) védelmi kiadásait, akkor az egész szövetség biztonsági szintje nő (csökken). Így a kis országok megpróbálhatnak potyautazni a nagyobb szövetségesek költségén.²²

^a Deák János: A nemzeti katonai stratégia néhány aktuális kérdéséről (Hadtudomány, 2000. szeptember). A teljes szöveg megtalálható: http://zrinyi.zmne.hu/kulso/mhht/hadtudomany/2000/3_1.html

Azt a folyamatot, amikor a szövetség meghatározza, hogy melyik ország mekkora részt vállaljon a közös költségekből, tehermegosztási folyamatnak (burden sharing process) nevezzük²³. A NATO esetében az egyes tagországok kollektív védelemhez való hozzájárulását két tényező alapján ítélik meg. Az egyik, hogy mekkora az adott országra jutó „igazságos” rész (fair share), a másik, hogy a ország társadalma, gazdasága számára ne jelentsenek a védelmi kiadások túlzott terhet (reasonable challenge).

Speciális problémát vet fel egy szövetségen belül, ha tagjai ellenséges viszonyban vannak egymással, és fegyverkezési versenyt folytatnak (ld. pl. az egyaránt NATO tag Törökország és Görögország esetét).

Magyarország NATO csatlakozási tárgyalásainak időszakában komoly vitát váltott ki az a kérdés, hogy a NATO tagság hogyan fogja befolyásolni hazánk védelmi kiadásait. A védelmi szövetségekben való tagság védelmi kiadásokra gyakorolt hatásának vizsgálata azonban nem számít új területnek a védelemgazdasági kutatásokon belül. Elmélete elsősorban a NATO tagországainak vizsgálatára került kialakításra. Az Egyesült Államok kutatói elsősorban arra használták, hogy a szövetségen belüli tehermegosztás arányosságát vizsgálják, konkrétan, hogy bebizonyítsák: a szövetségesek arra használják az USA védelmi kiadásait, hogy potyautazzanak, azaz saját védelmi kiadásukat alacsony szinten tarthassák.

Számos kutató (Murdoch, Sandler, és Hansen 1991, Murdoch és Sandler 1984, valamint Dudley és Montmarquette 1981) elemezte a védelmi szövetségekben való tagság hatását a védelmi kiadásokra. Az elemzések elsősorban a védelmi kiadások kiegészítő jellegére (feladatmegosztás), illetve a potyautazásra koncentrálnak.

Maizels és Nissanke (1986) a hidegháború vége felé írott cikkében megfigyelte, hogy a globális hatalmi csoportosulásokkal való kapcsolat a katonai kiadásokról szóló kormánydöntések lényeges meghatározója.

5.2.1 A közös költségekhez való hozzájárulás

A politikai-katonai szövetségekben való tagság több módon befolyásolja a védelmi kiadásokat. A tagként vállalt kötelezettségek (közös alapokhoz való hozzájárulás, adminisztratív jellegű költségek, többnemzetiségű gyakorlatokon

való részvétel, egyéb többnemzetiségű kezdeményezések) jelentős növekedést okozhatnak a védelmi kiadásokban. Cusack megfigyelése szerint az 1950-es és 1980-as évek között:

„A NATO tagországok átlagosan nagyobb (védelmi) terhet viseltek (mintegy másfél, kétszer nagyobbat, mint a nem NATO tag ipari demokráciák).”^a

A NATO-n belül a közös finanszírozású költségvetésekhez való hozzájárulás a tagságból fakadó kötelezettségek kisebb részét képezi. Nem szabad megfeledkezni róla, hogy a kiemelt NATO közös költségvetések (a Civil költségvetés, a Katonai Költségvetés, és a NATO Biztonsági Beruházási Program (NSIP)) együttesen is csak a NATO országok védelmi kiadásainak kb. fél százalékát teszik ki.

A NATO katonai pillérén belül az integrált parancsnoksági struktúra, és a minimális mennyiségű állandó haderő kivételével a haderők és katonai eszközök túlnyomó többsége békeidőben, illetve a Washingtoni Szerződés 5. cikkelyének hatálya alá nem tartozó műveletek idején nemzeti irányítás alatt marad, és a nemzetek finanszírozzák. Például az SFOR, illetve KFOR missziókba felajánlott alakulatok a NATO békefenntartási mandátumát hajtják végre, de kiképzésük, felszerelésük, fenntartásuk, és finanszírozásuk továbbra is nemzetek saját védelmi költségvetésének keretei között történik.

A fenti példák olyan költségelemeket mutatnak be, amelyeket mindenképpen figyelembe kell venni a NATO tagság költségeinek kiszámításakor. Ugyanakkor az ilyen elemzések során a fenti kiadásokat szembe kell állítani azokkal a gazdasági előnyökkel, amelyeket egy ország nyer a NATO tagság által. Emellett a NATO Kézikönyv azt is megállapítja, hogy a NATO tagság melletti érvek messze túlmutatnak egy, a fenti módon kiszámított pénzügyi mérleg keretein, és olyan politikai, gazdasági, tudományos, technológiai, kulturális, és egyéb előnyöket is magukban foglalnak, melyeket nehéz a pénz nyelvére lefordítani. Ráadásul ahhoz, hogy használható következtetésekre jussunk, a számítás során minden országnak

^a Cusack, T. R.: On the domestic political-economic sources of American military spending (in Mintz, A, (ed.): *The Political Economy of Military Spending in the United States*, London, 1991), 110. o. *(A lábjegyzet a következő oldalon folytatódik!)*

figyelembe kell vennie, hogy az idők során mennyibe kerülne neki a nemzetvédelmet önállóan, vagy a nemzetközi együttműködés valamely alternatív formájában megvalósítani.

5.2.2 Potyautazás

Katonai szövetségeken belül a védelem kollektív jellege, illetve a tagországok védelmi kiadásai között fennálló esetenként nagyságrendi különbség a kisebb szövetségeket potyautazásra sarkallhatja. Pénzügyi, statisztikai értelemben akkor mondjuk, hogy egy nemzet potyautazik a többiek védelmi kiadásának felhasználásával, ha valamely szövetséges védelmi kiadásainak növelése hatására a „potyautas” csökkenti saját védelmi kiadásait, azaz kihasználja a szövetséges többletráfordítását a saját ráfordításainak csökkentésére.

Az első komolynak nevezhető vizsgálatok a védelmi kiadások nagyságát befolyásoló tényezőkről az 1960-as években készültek és a NATO-ra vonatkoztak. Céljuk az volt, hogy bebizonyítsák: a magasabb abszolút értékű GDP-vel rendelkező országoknál a védelmi kiadások GDP-hez viszonyított aránya is magasabb. Ez a kutatók nézetei szerint azt jelentette, hogy a gazdag országok nem csak abszolút értelemben, de relatíve is nagyobb terhet vállalnak (azaz a kicsik potyautaznak).

A témában végzett kutatások Olson-Zeckhauser [1966], de Stribou [1968] és Prior [1968] nevéhez fűződnek. Számításaik alapján sorba állították az egyes NATO tagországokat GDP-jük és a védelmi kiadásuk GDP-hez viszonyított aránya szerint. A két változó közötti kapcsolatot szorosságát a Spearman-féle rangkorrelációs együtthatóval mérték.²⁴ Az eredményeket az 1960 és 1968 közötti időszak néhány évére vonatkozóan a 3. ábra^a mutatja:

3 .ábra

A rangkorrelációs együttható értéke a NATO országok GDP-je és védelmi kiadásai között

	1960	1962	1966	1967	1968
Spearman- ρ	0.6	0.5	0.42	0.41	0.3

^a Forrás: Rózsa, A.: A katonai szövetségek működésének közgazdasági modellezése, különös tekintettel a NATO-ra (Egyetemi doktori értekezés, BKE, Bp., 1994), 32. o.

A számok valóban arra utalnak, hogy a két változó között közepes erősségű pozitív kapcsolat van. Ezt az eredményt az USA érvként használta fel, amikor csökkenteni akarta részesedését a NATO kiadásából.

Figyelemre méltó tény azonban, hogy a korreláció erőssége az idő előrehaladtával határozottan csökkenő tendenciát mutat. Kennedy folytatta a korrelációs együttható kiszámítását, hogy ellenőrizze ezt a hipotézist. Arra a következtetésre jutott, hogy az idő múltával a korreláció a GDP és a védelmi kiadások GDP-hez viszonyított aránya között csökkent, helyenként gyakorlatilag elenyészett. Kennedy számításait az 4. ábra^a mutatja.

4. ábra

A rangkorrelációs együttható értéke a NATO országok GDP-je és védelmi kiadásai között (folyt.)

	1969	1971	1973	1975
Spearman- ρ	0.27	0.14	0.18	0.3

A legnagyobb változás a gazdaságilag gyengébb tagországok körében következett be. A védelmi kiadás GDP-hez viszonyított aránya Törökországban, Görögországban és Portugáliában sokkal nagyobb volt, mint amekkorának a modell alapján lennie kellett volna. Ennek több oka is volt. Az egyik, hogy létezik a védelmi szükségleteknek egy olyan alapvető szintje, amelyet mindenképpen ki kell elégíteni, függetlenül attól, hogy mekkora a GDP. Ennek a minimális szintnek a biztosítása azonban a fegyverrendszerek egyre drágábbá válásával növekvő terhet jelentett az alacsonyabb GDP-jű országoknak.

Egy másik ok, hogy a katonai-politikai helyzet a gazdasági mutatóknál nagyobb szerepet játszott a kiadások szintjének alakulásában. A Kennedy által vizsgált időszak jellemző nemzetközi eseményei voltak a görög-török viszony elmérgesedése (a ciprusi kérdés kapcsán), illetve a portugál gyarmatok függetlenségi harcai.²⁵

A NATO tagországok 2001. évi GDP és védelmi kiadás/GDP adatait, valamint ezen mutatók szerinti sorrendjüket az 5. ábra tartalmazza.^b

^a Forrás: u.o., 33. o.

^b A számításokhoz használt adatok forrása: CIA World Fact Book internetes adatbázisa (www.hqweb.hq.nato.int/WorldFactBook/fields/2001.html), ill. NATO Handbook internetes változata (http://hww.hq.nato.int/nato_intra/)

5. ábra

A NATO tagországok sorrendje GDP, illetve a védelmi kiadások GDP-hez viszonyított aránya szerint

	GDP (Md USD)	Helyezés	VK/GDP (%)	Helyezés
Belgium	267.7	11	1.3	15
Cseh Közt.	147.9	15	2.2	6
Dánia	149.8	14	1.5	13
Fra.o.	1510	3	2.6	4
Németo.	2174	2	1.5	13
Görögo.	189.7	12	4.8	2
Magyaro.	120.9	17	1.8	9
Oloszo.	1402	5	1.9	8
Lux.	19.2	18	0.8	18
Hollandia	413	9	1.6	12
Norvégia	138.7	16	1.8	9
Lengyelo.	339.6	10	1.8	9
Port.	174.1	13	2.1	7
Sp.o.	757	7	1.2	16
Töröko.	443	8	5	1
Egy. Kir.	1470	4	2.4	5
Kanada	875	6	1.1	17
Egy. Áll.	10082	1	2.9	3

A rangkorrelációs együttható értéke a fenti adatok alapján továbbra is alacsony (0,22), így a NATO-n belül a potyautazás jelensége nem tekinthető dominánsnak.

Rózsa Andrea az USA-Szovjetunió párhuzamán keresztül egy a jelen értekezésben korábban már elemzett lényeges kérdésre is rámutat. Azt írja:

„A korai modellek [...] fontos problémája, hogy a relatív védelmi kiadásokra összpontosítottak, ahelyett, hogy a relatív és abszolút nagyságokat együttesen vizsgálták volna.”^a

Ezt annak kapcsán észrevételezi, hogy a Szovjetunió védelmi kiadásainak GDP-hez viszonyított aránya jelentősen meghaladja az USA hasonló arányát, pedig nem költöttek abszolút értelemben többet védelemre. A két szuperhatalom védelmi kiadásait valóban értelmes dolog abszolút mutatók alapján is összevetni, hiszen lényegében egymás ellen fegyverkeztek. Az abszolút értéknek azonban egyéb esetekben csekély a létjogosultsága.

^a Rózsa, A.: A katonai szövetségek működésének közgazdasági modellezése, különös tekintettel a NATO-ra (Egyetemi doktori értekezés, BKE, Bp., 1994), 40. o.

Leontief és Duchin (1983) számításai szerint 1970-ben az USA viselte a NATO védelmi kiadásainak 74 százalékát, míg a Szovjetunió a Varsói szerződés védelmi terheinek 89 százalékát. Egy Pentagon tanulmány, melyet idéz Calleo (1987), úgy becsülte, hogy az USA védelmi ráfordításainak több mint fele a nyugat-európai szövetségeseknek nyújtott olyan direkt segítségnyújtás volt, melyet azok nem voltak hajlandók önállóan viselni, pedig gazdasági helyzetük képessé tette volna őket erre.

Mások azonban ezt az érvelést félrevezetőnek és öncélúnak tartják. Cusack például így érvel:

„Amerika a hegemón szerepét játszotta a második világháború óta eltelt évtizedekben. Katonai apparátusa jelentős szerepet tölt be a domináns amerikai szerep fenntartásában...az előnyök, melyeket ezáltal nyert, arányosak a ráfordításokkal,...és arányosnak tűnnek a nemzetközi politikai-gazdasági rendszerben betöltött relatív erejével.”^a

Sandler (1988) úgy találta, hogy az 1950-es, 1960-as évek nagy részében (a nukleáris elrettentés doktrínájának érvényessége idején) az európai NATO szövetségesek valóban tudtak potyautazni az USA védelmi kapacitásának felhasználásával. Azonban az 1970-es évek kezdete, a nukleáris elrettentés szerepének csökkenése, és a „rugalmas reagálás” doktrínájának megjelenése óta a terhek az európai országok irányába tolódtak.

A katonai szövetségekben való tagság a szövetségesektől kapott pénzbeli támogatás növekedését is eredményezheti. A Clinton adminisztráció által vállalt Varsói Kezdeményezés például nagyon fontos eszköz volt a kelet-közép európai országok védelmi képességeinek és NATO interoperabilitásának kezdeti növekedésében. Ez mintegy 100 millió dollár támogatást jelentett a Békepartnerségi programban részt vevő országok számára ahhoz, hogy részt vegyenek a PfP gyakorlatokon, és egyéb programokon. Egy másik nagyon fontos finanszírozási mechanizmus volt az a 20 millió dollár, melyet az 1996 évi Bővítést Segítő Törvényben hagytak jóvá az

^a Cusack, T. R.: On the domestic political-economic sources of American military spending (in Mintz, A, (ed.): The Political Economy of Military Spending in the United States, London, 1991), 111. o. (A lábjegyzet a következő oldalon folytatódik!)

USA Külügyminisztériuma számára abból a célból, hogy fedezetet nyújtson a Lengyelország, Magyarország és Csehország számára nyújtandó 242 millió dolláros kölcsönhöz (ld. Starr 1997). Más kérdés, hogy Magyarország különféle politikai és pénzügyi okok miatt ezzel a felkínált lehetőséggel nem élt.

5.2.3 A NATO csatlakozás és tagság költségei Magyarország számára

Magyarország, Lengyelország és Csehország voltak az első, korábban a szovjet blokkhoz tartozó országok, melyek 1999. március 12-én csatlakozhattak a NATO-hoz. Ezzel a lépéssel hazánk elfogadta, hogy a NATO egy olyan szövetség, melyet a tagok közösen finanszíroznak abból a célból, hogy előremozdítsák a mindannyiuk által osztott értékek érvényre jutását, és amelyben minden ország hozzájárul a biztonsághoz és védelemhez, és mindenki profitál is belőle.

Szemben néhány korábban publikált tanulmánnyal, a NATO bővítés költségei sem a régi, sem az új tagok számára nem jelentenek elviselhetetlen terhet.

Ennek megértéséhez éles különbséget kell tenni aközött, hogy mennyit kell az új tagoknak költeni saját haderejük modernizálására általában, illetve mik azok a költségek, melyek direkt módon a csatlakozáshoz köthetőek. Az első kategóriába eső kiadások nagy része ugyanis olyan értelemben nem kapcsolódik a NATO csatlakozáshoz, hogy azokat a hadseregek felszerelésének kritikus elavultsága miatt a csatlakozástól függetlenül is el kellett volna költeni.

Az új tagországok közvetlen NATO csatlakozási költségeinek legnagyobb része arra fordítódik, hogy haderejüket interoperábilissá (a NATO haderőkkel együtt alkalmazhatókká) tegyék. Az interoperabilitás azt a képességet jelenti, hogy a szövetségen belüli, eltérő szerkezetű haderők képesek legyenek mind békében, mind háborúban együttműködni, beleértve az egységes vezetési és irányítási elveket, valamint a kommunikációs rendszerek együtt való alkalmazhatóságát. Rövid távon ez a folyamat nem nagy mértékű technikai modernizációt igényel, hanem a stratégiai tervező rendszerek, a hadműveleti

alkalmazási elvek egységesítését, és az idegen nyelvi készségek javítását. Ezeken a területeken relatíve kevés pénzzel is jelentős eredményeket lehet elérni.²⁶

A poszt-kommunista országokban, így Magyarországon is nagy szükség van a fegyverzet, és egyéb eszközrendszerek modernizálására. Ez azonban nem kapcsolódik Magyarország NATO tagságához. Ez egy olyan probléma, melyet bármilyen védelmi és szövetségi politika választása esetén meg kellett volna oldani.

A NATO csatlakozás költségeiről készült elhíresült amerikai tanulmány, melyet a Kongresszusi Költségvetési Hivatal készített (CBO, 1996) még inkább félreértelmezi Magyarország széles értelemben vett infrastruktúrájának felújítási költségeit. Bár kétségtelen tény, hogy az út és vasúthálózat elmaradottságának komoly katonai következményei is vannak, ezek felújításának költségeit mégis nehezen indokolható a csatlakozás költségei között számba venni.

A sokszor tárgyalt politikai és katonai hatások mellett a bővítésnek komoly gazdasági hatásai is vannak, melyek a befektetői bizalom, és ezzel a befektetések számának és összegének növekedésében jelentkeznek.

Tény azonban, hogy bár a védelmi szövetségek több biztonságot nyújtanak, mint a tagországok egyéni biztonságának összege (szinergia-hatás), azért a szövetségek által nyújtott biztonság alapvetően a résztvevők egyéni képességeitől függ. Magyarországnak tehát elsősorban magának kell átgondolni a saját gyengeségeit, kiküszöbölni azokat, és csak másodsorban számítani a NATO által nyújtott védőernyőre.

5.3 Fenyegtettség érzés

A fenyegtettség érzés az egyik legfontosabb, de legkevésbé kvantifikálható tényezőcsoport. Egy ország lakosságának szubjektív fenyegtettség érzése függhet a nemzetközi feszültség mértékétől, regionális vagy világpolitikai konfliktusoktól, a környező országokkal való viszonytól és a potenciális ellenség fegyveres erejétől.

Domke definíciója szerint a fenyegtettség:

„...az alapvető nemzeti érdekeket fenyegető veszély érzete... Mivel ez egy szubjektív értékelés, így nincs közvetlen mutatója. Vannak közvetett tényezők, ezek azonban nehezen alkalmazhatók nemzetközi viszonylatban, illetve a biztonságpolitikát és védelmi kiadások nagyságát befolyásoló legkülönbözőbb belpolitikai szereplők teljes körére.”^a

A fenyegetettség szubjektív kategóriáját is valamilyen objektív változóval kell leképezni. Ilyenek lehetnek az ellenséges ország(ok) késleltetett védelmi kiadása(i), az ellenséges haderő színvonalának valamilyen komplex mérőszáma, vagy az a tény, hogy az adott ország háborúban áll-e, vagy nem. Beenstock [1993] például a fenyegetettséget egy sztochasztikus változóval, az ország háborúba kerülésének valószínűségével méri.

Az Egyesült Államok védelmi kiadásaira vonatkozó elemzésében Looney és Mehay [1990] megállapítja, hogy a két jelentősebb háború, amiben az USA a második világháború vége óta részt vett (a koreai és a vietnámi háború) jelentősen növelte az érintett évek védelmi kiadásait. Azt is megfigyelték, hogy amikor a 70-es évek közepén a Szovjetunió aktivista politikát folytatott (a Közel-Keleten, Angolában és Etiópiában), vagy amikor bevonult Afganisztánba, az USA védelmi kiadásai szintén megnöttek.

Háborúban való részvétel idején a védelmi kiadások általában megemelkednek. Mind a gazdag, mind a szegény államok krízishelyzetben ideiglenesen megemelik védelmi kiadásaik szintjét, időnként a nemzeti jövedelem hosszú időn keresztül fenn nem tartható szintjére. A legtöbb esetben azonban a védelmi kiadások visszaesnek amikor a közvetlen krízishelyzet elmúlik.

Meglepő ugyanakkor, hogy Domke (1991) nem talált kapcsolatot a francia védelmi kiadások és az Algériában, illetve a Szuezi-csatornánál zajló hadműveletek között.

^a Domke, William K.: Final Constraints and Defense Planning in Advanced Industrial Democracies, (in Ross, Andrew L. (ed.): The political Economy of Defense (Greenwood Press, New York 1991)), 25. o.

5.3.1 A védelmi kiadások és a biztonságérzet összefüggései

Egy önálló nemzetállam, vagy pontosabban annak vezetői, elitje és állampolgárai szempontjából a hadsereg, és a ráköltött jelentős összegek fő funkciója békeidőben az, hogy elrettentsen más országokat, vagy ellenséges feleket attól, hogy fenyegezzék az adott ország szuverenitását, vagy nemzeti érdekeit. Mint ebből az alfejezetből kiderül, egyértelmű statisztikai bizonyítékok vannak arra, hogy pozitív kapcsolat van a védelmi kiadások nagysága és a konfliktushelyzet között. Az egyes régiók védelmi kiadásainak elemzése egyértelműen azt mutatja, hogy az olyan régiókban, ahol legnagyobb az államok közötti konfliktusok száma (például a Közel-Keleten) a védelmi kiadások szintje a legmagasabb, míg az államközi konfliktusokkal legkevésbé terhelt régiókban ez a szint relatíve alacsony.

Abolfathi a következőképpen fogalmaz:

„Nehéz amellet érvelni, hogy egy országnak önmagában leszerelésbe kellene kezdeni, amíg más országok fenntartják, vagy még növelik is saját fegyveres erejüket.”^a

Assmus és Zimmermann (1990) érdekes kapcsolatot figyeltek meg a gazdasági erő (fejlettség) és a fenyegetettség szintje között. Állításuk szerint a védelmi kiadások azért állnak pozitív kapcsolatban az egy főre jutó nemzeti jövedelemmel, mert minél nagyobb egy ország jövedelemszintje, annál nagyobb az ellenséges támadás veszélye.

A fenyegetettség mérésére használt leggyakoribb mutató a rivális ország védelmi kiadásainak szintje. Különböző szerzők azonban sokféle egyéb mutatót javasolnak a külső erőszak, ellenségeskedés és feszültség mérésére. Abolfathi (1978) többek között a következő indikátorokat használja: határviták (potenciális, korábban rendezett, passzív, alacsony szintű aktív, magas szintű aktív), és a rivalizálás intenzitása (potenciális, passzív, aktív, intenzív de békés, korlátozott és erőszakos, intenzív és erőszakos, nagymértékű és erőszakos).

^a Abolfathi, Farid: Determinants of Military Spending: Descriptions, Analysis, and Forecasts (Ph.D. Dissertation, Evanston, Illinois, June 1978), 4. o.

Svédország védelmi kiadásainak modellezésekor Domke (1991) a svéd felségvizeket ért ellenséges tengeralattjáró incidensek számát használta a külső fenyegetettség számszerűsítésére. (A mutató nem bizonyult szignifikánsnak a védelmi kiadások szempontjából.)

Magas, vagy akár gyorsan növekvő szintű védelmi kiadás ugyanakkor nem feltétlenül jelent nagyobb biztonságot. Weidenbaum megfigyelte, hogy amikor jelentős technológiai fejlődés történik a támadó fegyverzetek (pl. az interkontinentális ballisztikus rakéták, vagy rakétahordozó atom-tengeralattjárók) terén, akkor:

„...az egy dollárra jutó 'kárcsökkentési képesség' csökkenni látszik. Így, bár az országok katonai ereje... növekedhet abszolút értelemben, az alapvető nemzetbiztonság érzete nem nő hasonló mértékben, sőt akár csökkenhet is.”^a

Scheetz (1990) paradox hatást figyelt meg három latin-amerikai ország (Argentína, Chile és Peru) védelmi képességeinek elemzésekor. Azt állítja, hogy a védelemre költött nagyobb összeg növeli a térségbeli feszültséget, így ezek az országok minél többet költenek a biztonságukra, annál kevésbé vannak biztonságban. Ezt a jelenséget biztonsági dilemmának nevezzük. Statisztikai nyelven fogalmazva:

„Ezen országok számára a biztonság negatív függvénykapcsolatban áll a katonai kiadásokkal.”^b

5.3.2 A békeosztalék fogalma

Egy sajátos világpolitikai helyzetet jelentett a hidegháború és az ezzel összefüggő fegyverkezési verseny időszaka. Az azóta bekövetkezett enyhülés visszatükröződik a világ védelmi kiadásainak csökkenésében is. Ezt nevezik békeosztaléknak (peace dividend).

^a Weidenbaum, M. L.: The Economics of Peacetime Defense (Praeger Publishers, New York, 1974), 8. o.

^b Scheetz, T.: Transparency of Military Expenditures in Developing Countries (MILEX Monitor, BICC December 1998), 228. o.

Az 1980-as évek elején megfigyelhető növekedés után az évtized második felében és a 90-es évek elején a védelmi kiadások GDP-hez viszonyított aránya világszerte csökkenni kezdett. Az arány az 1985-ös 5.6%-ról 1990-re 4.3%-ra esett vissza. Majdnem minden régió 10, vagy több százalékkal csökkentette kiadásait

A védelmi kiadások hidegháború végét követő csökkenése (az úgynevezett békeosztalék) mellett általában azzal érvelnek, hogy a hidegháború lezárultával és a kelet-európai régió gazdasági, politikai és katonai átalakulásával a fenyegetettség csökkent, és a világnak esélye van rá, hogy viszonylag rövid időn belül élvezze a védelmi kiadások csökkenésének, azaz a békeosztaléknak az áldásos hatását. Ez az „osztalék” ugyanis szociális kiadásokra, a jólét növelésére fordítható.

Az óvatosabb megközelítés hívei ugyanakkor utalnak arra, hogy az európai kontinensen megmaradtak az instabilitás gócai (elsősorban a Balkán), és a világ más részein is jó néhány feszültség-góc létezik. Ez az álláspont azt mondja, hogy tartózkodni kellene a haderők (és így a védelmi kiadások) jelentős mértékű csökkentésétől addig, amíg a helyzet stabilizálódik. Kőszegvári Tibor a következőket írja:

„Úgy tűnik, hogy a Varsói Szerződés és a Szovjetunió felbomlásával, a bipoláris katonai szembenállás megszűntével jelentősen nem javult a nemzetközi biztonsági környezet, mivel a bipoláris (és könnyen ellenőrizhető) veszélyeket felváltották a hirtelen felszínre törő, nehezen prognosztizálható és kezelhető regionális és helyi konfliktusok. Gondoljunk csak a délszláv és az északír válságra, a baltikumi, a grúziai és a csecsenföldi fegyveres összecsapásokra a helyi és az orosz erők között, valamint a felszín alatt forrongó és bármikor kitörhető török-görög konfliktusra. Ezek mellett nem hagyhatók figyelmen kívül azok az Európán túl zajló vagy lappangó konfliktusok sem, amelyek a Közel-Kelet, Latin-Amerika és Afrika számos országát és nemzetét, nemzetiségét érintik.”^a

^a Kőszegvári Tibor -- Hadviselés a XXI. században (Hadtudomány, 1999. március) A teljes szöveg megtalálható: (<http://zrinyi.zmne.hu/kulso/mhtt/hadtudomany/1999/ht-1999-1-5.html>)
(A lábjegyzet a következő oldalon folytatódik!)

Ezt az álláspontot erősíti az utóbbi időben egyre nagyobb hangsúlyt kapott veszélyforrás, a nemzetközi terrorizmus erősödése is. A 94/1998 Országgyűlési határozat a Magyar Köztársaság biztonság- és védelempolitikájának alapelveiről a jelenkor veszélyforrásait az alábbiakban jelöli meg:

- az eltérő társadalmi fejlődés okozta, országok és csoportok közötti átmeneti vagy tartós ellentétek;
- gazdasági, pénzügyi és társadalmi válságok;
- etnikai és vallási feszültségek;
- terrorizmus, a szervezett bűnözés, az illegális kábítószer- és fegyverkereskedelem;
- demográfiai feszültségek, a tömeges migráció;
- nagyfokú környezeti ártalmak;
- az információs rendszerek elleni támadások lehetősége;
- az európai régióban sajátos veszélyforrásként jelentkezik az átalakulásból adódó instabilitás és kiszámíthatatlanság, a demokratizálódási folyamatok törékenysége.

A Bonn International Center for Conversion (BICC) tíz, néha több országot is tartalmazó esettanulmányt készített a békeosztalék folyamat vizsgálatára. A kiválasztott országok között találhatóak különböző fejlettségűek, valamint magas és alacsony védelmi kiadásokkal rendelkezők. A minta elemei nem véletlenszerűen kerültek kiválasztásra, hanem olyan országok kerültek be, amelyekben a békeosztalék megjelenése a legjobban, illetve a legkevésbé volt megfigyelhető a védelmi kiadások 1987-es csúcscsintje óta.

A megfigyelt országokat az alábbiak szerint csoportosították: (ld. 6. ábra^a):

6.ábra

A békeosztalék vizsgálatának eredményei

	Csökkenő védelmi kiadások	Növekvő védelmi kiadások
Növekvő jólét	Dél-Afrika, Nicaragua, Salvador, Etiópia, Egyiptom, Izrael, Németország, Magyarország, USA	Japán, Pakisztán, India, Kína, Indonézia, Törökország, Brazília
Csökkenő jólét	Lengyelország, Argentína, Bulgária, Oroszország	Algéria, Nigéria

Az ábra alapján megállapítható, hogy a legtöbb megfigyelt országban (köztük Magyarországon is) a csökkenő védelmi kiadások növekvő társadalmi jóléttel jártak együtt, azaz igazolható volt a békeosztalék megléte. A mintába került országok egy másik jelentős csoportjában a növekvő társadalmi össztermék egy része a jólét növelésére, míg egy másik része a védelmi kiadások növelésére került felhasználásra. Az országok egy kisebb részében a védelmi kiadások csökkentése sem volt elégséges ahhoz, hogy kiküszöböljék a gazdasági visszaesés társadalmi jólétre gyakorolt negatív hatását. Két országban (jellemző módon két diktatórikus berendezkedésű országban) a védelmi kiadásokat a társadalmi jólét rovására is növelték.

A védelmi kiadások csökkentésének, azaz a békeosztalék „kivételének” összetett, rövid-, illetve hosszabb távon eltérő gazdasági hatásai lehetnek. A Nemzetközi Valutaalap egy vizsgálata (ld. Bayoumi és társai [1993]) is ezt támasztja alá. A modell azt feltételezte, hogy a védelmi kiadások világviszonylatban további 20%-kal csökkenni fognak. Az IMF számítógépes makroökonómiai modellje (MULTIMOD) segítségével készítettek egy előrejelzést arról, hogy egyes ország-csoportokban hogyan fog változni a kormányzati fogyasztás, a magánfogyasztás, a magán beruházás, és a GDP

^a Brömmerhölster, Jörn: Peace Dividends Resulting from Defense Budget Cuts (BICC Conference Paper, Nov., 1997), 4. o.

értékei 1992-höz képest az első, a hatodik illetve a tizenegyedik évben. Az ipari országokra vonatkozó becsléseiket a 7. ábra^a mutatja.

7. ábra

A világszintű védelmi kiadások további 20%-os csökkenésének becsült következménye az ipari országokban

	korm. fogyasztás	magánfogyasztás	magánberuházás	GDP
1. év	-26.5	+3.7	+17.2	-6.2
6. év	-150.0	+109.1	+76.6	+34.8
11. év	-169.7	+143.9	+82.6	+59.6

A kormányzati kiadások részét képező védelmi kiadások csökkenése rövid távon csökkenti az aggregált keresletet, és így a reál GDP növekedési rátáját, esetleg magát a reál GDP-t is (ld. 1. év). Közép és hosszú távon azonban az alacsonyabb kormányzati kiadások alacsonyabb kamatokhoz és/vagy alacsonyabb adókhöz vezetnek, ami növeli a magánszektor fogyasztási és felhalmozási kiadásait, és így a GDP-t is.

5.4 Belpolitikai tényezők

A belpolitikai tényezők elemzése során abból kell kiindulni, hogy a társadalmi erőforrások védelmi célokra való felhasználása végeredményben politikai és nem katonai, vagy gazdasági döntés, mivel a védelmi költségvetés a társadalom legfontosabb eszköze a hadsereg feletti civil kontroll gyakorlására. Ruzsás Lajos szerint:

„Az országgyűlési határozatokkal a parlament irányítási szerepe jut kifejezésre. Az országgyűlés egyrészt meghatározza a haderő fejlesztésének alapelveit, fő irányait, engedélyez bizonyos tevékenységeket, másrészt azokat a kereteket, korlátokat, amelyek között a honvédség működhet, ugyanakkor a költségvetés jóváhagyásával biztosítja az ehhez szükséges forrásokat.”^b

^a Bayoumi, T. A. - Hewitt, D. P.-Symansky, S. [1993]: The Impact of Worldwide Military Spending Cuts on Developing Countries (IMF Working Paper, 1993/86), 28. o.

^b Ruzsás Lajos: A hadsereg feletti civil kontroll megvalósulásának gyakorlati kérdései (Hadtudomány, 2001. december). A teljes szöveg megtalálható: <http://zrinyi.zmne.hu/kulso/mhht/hadtudomany/2001/4/05/chapter1.htm>

Egyetértés alakult ki a kutatók között abban a kérdésben, hogy a belpolitikai tényezők is jelentős hatást gyakorolnak a védelmi kiadások nagyságára. Ilyen változó lehet pl. a kormányzati rendszer (többpárti demokrácia, monarchia, katonai diktatúra, stb.), vagy a hatalmon levő párt ideológiája (konzervatív, liberális, szociáldemokrata, kommunista). Fontos belpolitikai tényező lehet a választásokig hátralevő idő hossza (mennyire „sürgős” a kormánynak, hogy megnyerje a választókat).²⁷

Itt jelenhetnek meg a rendszerváltás (az autoritáriánus hatalomgyakorlásról a demokratikusra áttérés) esetleges következményei.

A „politikai piacon” megjelenő szereplők - választók, politikai pártok, a bürokrácia és egyéb érdekcsoportok - különböző áttételeken keresztül befolyást gyakorolnak a védelmi kiadások nagyságára.²⁸ Ezeknek a hatásoknak a kimutatása a politikai változók feladata. Ilyen változókat az összes modell alkalmaz.

5.4.1 Általános politikai megfontolások

A hidegháború idején a könnyen felismerhető fenyegetettség megléte viszonylag egyszerűvé tette a magasabb védelmi költségvetés melletti érvelést. Manapság a két szembenálló vilárendszer közötti ellenségeskedés megszűnése, a nyilvánvaló fenyegetettség és a potenciális jövőbeni veszélyek ismeretének hiánya miatt a gazdasági és politikai változók szerepe jelentősen megnőtt a védelmi kiadások meghatározásában.

Assmuss és Zimmermann például úgy érvelnek, hogy:

„Az, hogy valamely ország kormányában baloldali, vagy konzervatív pártok dominálnak fontos tényező a védelmi kiadások nagyságának és összetételének becslésekor. A Német Szövetségi Köztársaságban, akárcsak az Egyesült Királyságban, jelentős eltérések mutathatók ki az egyes pártok védelmi és egyéb közkiadásokkal szembeni, vagy azokat támogató hozzáállásában, a szövetségesekkel való viszony, a nemzetközi feszültség és kötelezettségek megítélésében, a katonai stratégiáról, a leszerelési

törekvésekről, vagy a fegyverrendszerek modernizálásáról alkotott véleményben.”^a

Keman (1982) hangsúlyozta, hogy különböző hipotézisek állíthatóak fel arra vonatkozóan, hogy egyes pártok dominanciája és preferenciái milyen hatással vannak a védelmi kiadásokra. A kapitalista társadalmak baloldali pártjaira általában jellemző anti-militáns beállítottság a védelmi kiadásokat korlátozó tényezőként működhet, míg a jobboldali pártok erősebb affinitást mutatnak a védelmi szektor iránt.

Cusack (1991) ezzel szemben úgy találta, hogy a kormányzat baloldali dominanciája pozitívan hatott a védelmi kiadásokra. Ezt az úgynevezett stratégiai hipotézisével magyarázta, ami azt állítja, hogy:

„...a baloldali pártok hatalomra kerülésük esetén érdeküknek tekinthetik a katonai establishment támogatását, hogy bölcsnek és legitimnek tüntessék fel magukat a középosztálybeli szavazók körében. Egyéb tényezők egyenlősége mellett tehát a baloldali pártok kormányra kerülve mutathatnak hajlandóságot a nagyobb katonai tehervállalásra.”^b

Egy harmadik elmélet szerint az ideológia háttérbe szorulása következtében konvergencia figyelhető meg a jobb-bal kontinuum ellentétes felén elhelyezkedő pártok körében a biztonság megítélése terén is, így a hatalmon lévő párt ideológiai beállítottsága nem játszik szignifikáns szerepet a védelmi kiadások nagyságában.

A nemzetközi szakirodalomban az utóbbi időben egyre jellemzőbb, hogy a pártok ideológiai beállítottságát egy másik dimenzióban vizsgálják. Eszerint a pártok két nagy csoportba, a liberalizáló, illetve az etatista/nacionalista/ideológikus csoportba sorolhatóak. Az előbbi csoport hatalomra jutása esetén elsősorban a gazdasági, társadalmi reformra

^a Assmus, D. F. – Zimmermann, K.: West German demand for defense spending (in Hartley, K. – Sandler, T. (ed.): *The Economics of Defense Spending: An International Survey*, (London, 1990)), 129. o.

^b Cusack, T. R.: On the domestic political-economic sources of American military spending (in Mintz, A. (ed.): *The Political Economy of Military Spending in the United States*, London, 1991), 113. o.

összpontosítja figyelmét, és a védelmi kiadásokat alacsonyabb szinten határozza meg. Ezzel szemben az utóbbiak a nemzetközi környezetből származó vélt, vagy valós veszélyekkel szemben kívánják a nemzeti érdekeket megvédeni, és ennek megfelelően a magasabb védelmi kiadásokat támogatják.

Az Egyesült Államokban a kormányzati rendszer ellenőrző-ellensúlyozó jellege miatt nehéz megállapítani, hogy melyik párt felelős a védelmi kiadások növeléséért, vagy csökkentéséért. Mind az elnök, mind a Kongresszus (amelynek többségi pártja gyakorta más, mint az elnököt jelölő párt) ugyanis komoly szereppel bír a védelmi kiadások meghatározásában, és nehéz a két hatás szisztematikus szétválasztása. Még egy párton belül is lehetnek jelentős különbségek. A többek között a védelmi kiadások radikális növeléséről elhíresült Reagan elnök hivatali ideje alatt a szintén republikánus többségű Kongresszus átlag 7%-kal adott kevesebbet védelmi célokra, mint amennyit a Caspar Weinberger honvédelmi miniszter által vezetett honvédelmi tárca igényelt. (ld. Korb 1987)

5.4.2 A politikai környezet és a választások

Erős törekvés figyelhető meg a belpolitikai erők részéről arra, hogy a védelmi kiadások nagyságát a korábbiakban leírt mechanizmusokon keresztül gazdasági, és ezen keresztül politikai célokra használják fel.

A belpolitikai helyzet fontos meghatározó tényezője a védelmi kiadásoknak. A biztonságpolitikát és a védelmi költségvetést övező politikai viták nagy mértékben befolyásolják a védelmi szektorra fordított erőforrások nagyságát. Ezek a politikai viták tekinthetők az összekötő kapocsnak a biztonságpolitika és a pénzügypolitika között. Egyes politikai helyzetekben a védelmi kiadások biztonsági és pénzügyi vetületei egyaránt fontos szerepet játszhatnak. Domke megfigyelése szerint:

„A választási stratégiák (mi szükséges a választásokon való jó szerepléshez), koalíciós stratégiák (mi szükséges a kormányalakításhoz) és egyéni karrier-stratégiák (mi az egyes politikusok személyes érdeke) állandóan változnak, és

lehetetlenné teszik annak az egyszerű, tényszerű megválaszolását, hogy mennyi is elég a védelemre.”^a

Nincic és Cusack (1979) nyomatékosan hangsúlyozzák azt a korábban már többször említett ténytet, hogy a védelmi kiadások választások előtti növelése gazdasági növekedést idézhet elő, anti-ciklikus eszközként működhet, hozzásegítve ezzel a hatalmon lévő politikusokat a társadalom bizalmának megtartásához. Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy ez a „Katonai Keynesiánus” hatás csak abban az esetben működik, ha a megnövelt védelmi kiadások a belföldi gazdaságba áramlanak, nem pedig fegyverimportra fordítódnak.

A politikai tényezők kétség kívül megjelennek az USA védelmi kiadásainak meghatározásában. Ennek oka elsősorban az, hogy a központi költségvetés jelentős része törvényi korlátok szerint határozódik meg, azonban a védelmi kiadások relatíve diszkrecionálisnak tekinthetők. Mayer azt állapította meg, hogy:

„Kevés kétség férhet hozzá, hogy a katonai-ipari komplexumnak adott megrendelések nagysága megnő közvetlenül a választások előtt abból a célból, hogy stimulálják a gazdaságot, illetve a hatalmon lévő politikusokat segítsék.”^b

Az utóbbi oly módon is megvalósul, hogy gyakran azok a vállalatok kapnak nagy összegű kormányzati katonai megrendeléseket, amelyek a kormányzó párt politikusainak választási körzeteiben találhatóak, többletbevételhez juttatva ezáltal a körzetben élő választópolgárokat.

Mintz és Ward megfigyelése szerint:

„Még egy biztonságára oly sokat adó országban, mint Izrael is megfigyelhető, hogy a védelmi költségvetés nagyságát a

^a Domke, William K.: Final Constraints and Defense Planning in Advanced Industrial Democracies, (in Ross, Andrew L. (ed.): The political Economy of Defense (Greenwood Press, New York 1991)), 25. o.

^b Mayer, K.R.: Elections, Business Cycles, and the Timing of Defense Contract Award in the United States, 1954-1986 (in Mintz, A. (ed.): The Political Economy of Military Spending in the United States, London, 1991), 17. o.

gazdaság befolyásolására, és az újraválasztást elősegítő politikai hangulat megteremtésére használják fel. A választási ciklusok és a védelmi kiadások összefüggéséről megállapítható, hogy a védelmi kiadások szintje Izraelben a választások közeledtével általában növekszik.”^a

Ugyanakkor cikkük későbbi részében azt is leszögezik, hogy:

„A választások inkább a védelmi kiadások növelésének időzítését befolyásolják, és kevésbé a védelmi kiadások szintjét.”^b

5.4.3 A közvélemény hatása

A pártok versenyén alapuló politikai demokráciában a védelmi kiadások hosszú időn át való magasan tartása belpolitikai kockázatokkal járhat. A nagy összegű katonai kiadások indokoltságával kapcsolatos növekvő kételyek nyilvánosságra kerülhetnek és befolyásolhatják a közvélemény védelemmel kapcsolatos megítélését.

A kormányzati döntéshozatal demokratikus rendszerekben általában igyekszik tükrözni a közvélemény megítélését az adott kérdéssel kapcsolatban.

„Demokratikus társadalomban a választási verseny normális esetben biztosítja, hogy legalábbis hosszú távon korreláció mutatható ki között, amit a társadalom kíván, és amit a kormány cselekszik.”^c

Mivel azonban

„...kevés demokrácia tekinthető tökéletesnek, a helyzet nagy mértékben függ a véleményformáló rétegek és a speciális

^a Mintz, A. – Ward, M.D.: Electoral Cycles and defense Spending in Israel: An Analysis of Quarterly Data (in Ross, Andrew L. (ed.): The political Economy of Defense (Greenwood Press, New York 1991)), 135. o.

^b u. o., 151. o.

^c Looney, R. E. – Mehay, S. L.: United States defense expenditures: trends and analysis (in Hartley, K. – Sandler, T. (ed.): The Economics of Defense Spending: An International Survey, (London, 1990)), 26. o.

érdekcsoportok szerepétől és azok relatív érdekérvényesítő képességétől.”^a

Looney és Mehay (1990) tanulmányukban megállapítják, hogy némileg késleltetett reakció figyelhető meg a védelmi kiadások csökkentését, vagy növelését támogató közhangulat, és a kiadások tényleges változása között. Megállapításuk szerint például a védelmi kiadások növekedése a „Vietnám szindrómát” (a védelmi kiadások csökkentésére irányuló erős közhangulatot) követően jóval hamarabb megkezdődött, mint ahogy a védelmi kiadások növekedését támogatók a közvéleményen belül túlsúlyba kerültek volna. A nagyobb védelmi kiadásokat támogatók aránya 1980-ban tetőzött, öt évvel azelőtt, hogy a védelmi előirányzatok tetőztek volna. Ugyanakkor a Reagen adminisztráció folytatta a védelmi kiadások növelését még három évvel azután is, hogy a közhangulat újra az alacsonyabb védelmi kiadások irányába tolódott el.

A legtöbb országban a közvélemény támogatja az erős védelmet, de általában nem szívesen fizet érte. A katonai kiadásokat a társadalom szükséges rossznak tekinti. Akárcsak a biztosítási díjnak, a védelmi kiadásoknak sincs számottevő közvetlen és talán jövőbeni haszna sem, de háborús konfliktus esetén a korábbi védelmi kiadásoknak felbecsülhetetlen értékük lehet.

A közvélemény és a politikai vezetők hadsereggel kapcsolatos attitűdje, és a külső veszélyről alkotott véleményük pozitívan, vagy negatívan is hathatnak a védelmi kiadásokra. A döntéshozó és véleményformáló elit, illetve a szakértők nemzetbiztonsággal kapcsolatos megítélése sok esetben nagyobb hatással van a védelmi kiadásokra, mint az ország tényleges fenyegetettségi helyzete. A véleményformálók, különösen a szenzációra mindig éhes modern média segítségével, gyakorta képesek arra, hogy relatíve jelentéktelen veszélyforrásoknak nagy fontosságot tulajdonítsanak, és az indokoltnál sokkal nagyobb ijedelmet keltsenek.

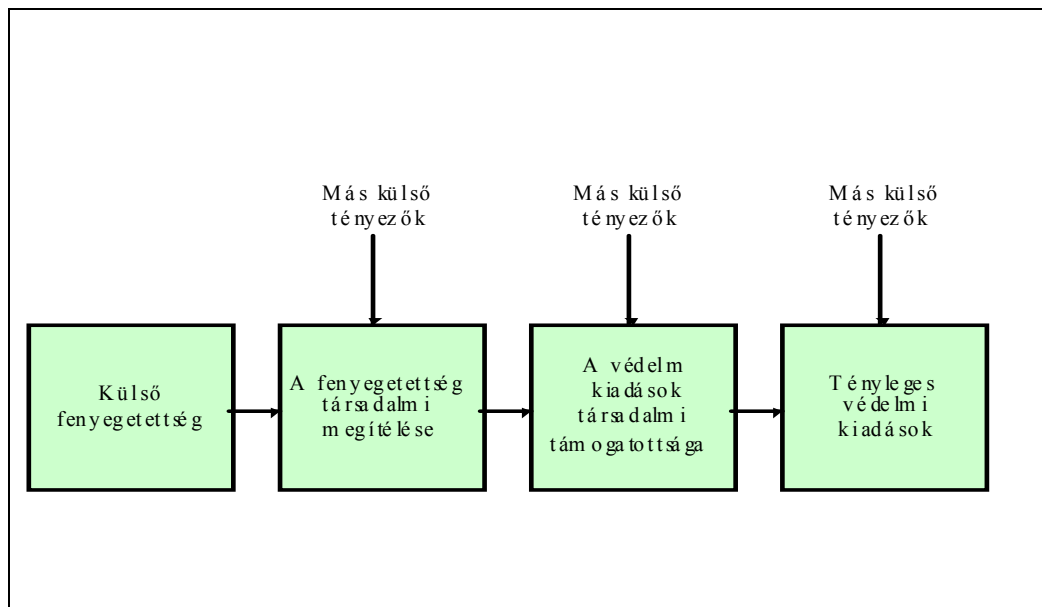
A külvilág valós eseményei mellett belpolitikai események, és különösen média bejelentések nagy hatással vannak a külső veszélyeztetettség

^a Abolfathi, Farid: Determinants of Military Spending: Descriptions, Analysis, and Forecasts (Ph.D. Dissertation, Evanston, Illinois, June 1978), 127. o.
(A lábjegyzet a következő oldalon folytatódik!)

közvéleménybeli megítélésére és ezen keresztül a védelmi kiadásokra. (ld. 8. ábra^a).

8. ábra

A közvélemény védelmi kiadásokra gyakorolt hatásának modellje



Az ellenséggel kapcsolatos nyilvánosságra kerülő információk gyakran torzítottak, így a tényleges külső fenyegetettség mértéke kevés hatással van fenyegetettség közvéleménybeli megítélésére. A külső fenyegetettségnek és a közvéleménynek az amerikai védelmi kiadásokra gyakorolt hatását vizsgáló tanulmányában Abolfathi (1978) megállapította, hogy a közvéleménynek gyakorla semmi köze sincs a külső fenyegetettség objektív mutatóihoz. Így például állítása szerint a Szputnyikkal kapcsolatos médiahisztéria nagyobb hatással volt a társadalom fenyegetettség-érzetére, mint a szovjet rakétatechnológia tényleges fejlődése.

A Varsói Szerződés egykori államaiban ugyanakkor az 1980-as évek végéig a biztonság és katonai stratégia kérdései teljesen kívül estek a nyilvános politizálás hatókörén. A politikai változásokat követően növekvő mértékű társadalmi ellenszenv volt megfigyelhető a személyi és anyagi

^a Abolfathi, Farid: Determinants of Military Spending: Descriptions, Analysis, and Forecasts (Ph.D. Dissertation, Evanston, Illinois, June 1978), 20. o.

erőforrások nagymértékű elvonásával szemben a haderő olyan szintjének fenntartására céljából, amit a közvélemény szükségtelennek ítélt.

Magyarországon a hidegháború lezárulta, a Szovjetunió szétesése és lényegében konszolidált külkapcsolatok mellett a hadsereg nehéz helyzetbe került, amikor többletforrásokat kívánt szerezni hagyományos feladata, a külső ellenség elleni harc ellátásának finanszírozására. A hadsereg alkupozíciója a szűkös erőforrások megszerzésére jelentősen romlott a többi versenyző ágazathoz képest. A közvélemény a külső fenyegetettséget alacsony szintűnek érzékelte, és ebben csak a Balkán-félszigeten zajló fegyveres konfliktusok eredményeztek némi változást. Szabó János (1998) úgy fogalmazott, hogy:

“A katonának fel kell készülnie arra, hogy tevékenységét nem csupán a közvélemény támogató vagy vitázó kritizálgatása, hanem sokszor közönye és munkájával kapcsolatos szkepticizmusa kíséretében kell végeznie.”^a

5.4.4 Egyéb politikai tényezők

A belső feszültségek szintje szintén fontos lehet a védelmi kiadások szempontjából. A belső feszültség mérése azonban komoly nehézségekbe ütközik, mivel nehéz megfelelő és megbízható mutatót találni. Abolfathi (1978) az alábbi változókat használja:

- Etnikai és nyelvi megosztottság
- Belső ellentétekből fakadó halálesetek száma

A szerző úgy találja, hogy a belpolitikai feszültség nincs hatással a védelmi kiadások szintjére, kivéve ha extrém mértéket ölt, például hosszan tartó polgárháborút okoz. Megfigyelését azzal magyarázza, hogy a legtöbb ország hadserege rendelkezik elég fegyverrel és emberállománnyal ahhoz, hogy kis léptékű belső erőszakot kezelni tudjon.

^a Szabó János: A NATO-csatlakozás kihívásai (Hadtudomány, 1998. szeptember). A teljes szöveg megtalálható: <http://zrinyi.zmne.hu/kulso/mhtt/hadtudomany/1998/ht-1998-3-3.html>

A hagyományos álláspont azt tükrözi, hogy államforma szempontjából a védelmi kiadások a liberális demokráciákban a legkisebbek, katonai diktatúrákban a legnagyobbak.

Egyes országok azonban ebből a szempontból meglepő eredményeket mutatnak. Franco (1994) például megfigyelte, hogy az 1972-1988 közötti időszakban (amikor a latin-amerikai országok sorában katonai vezetés volt hatalmon), Latin-Amerikában alacsonyabb volt a GDP védelemre fordított hányada, mint a világ bármely más térségében.

A katonai establishment politikai súlya szintén fontos lehet a védelmi kiadások nagysága szempontjából. Az 1980-as évek közepén a Latin-Amerikai országok legtöbbszörében a védelmi kiadások GDP-hez viszonyított aránya jelentősen megnőtt a gazdasági válság idején, mivel a hadsereg politikai nyomást gyakorolt a védelmi kiadások reálértékének megtartása céljából. Hasonló jelenség figyelhető meg Törökországban, ahol a hadseregnek jelentős politikai befolyása van.

A hadsereg társadalmon belüli hitele szintén hatással lehet a védelmi kiadások nagyságára. Az argentin védelmi kiadások 1980-as évek közepén megfigyelt csökkenését például azzal magyarázták, hogy a hadsereg a Falkland-szigetekért folyó háborúban (1982) elvesztette hitelét a lakosság szemében.

Személyes politikai ambíciók is időnként gátat szabnak a védelmi kiadások csökkentésének. Korábban már említésre került, hogy az amerikai Kongresszus egyes tagjai állami katonai megrendelésekkel próbálják választókerületük gazdaságát fellendíteni. Ugyanez a jelenség volt megfigyelhető, amikor a Kongresszus megakadályozta az amerikai hadsereg azon szándékát, hogy egyes feleslegessé vált helyőrségeket megszüntessenek, mivel ez hátrányosan érintette volna az adott térségek gazdaságát.

A védelmi miniszter politikai súlya a kormányzó párton, vagy koalíción belül – mennyire erős a szerepe saját pártján belül, a koalíciót vezető párt delegálta-e – szintén befolyásolhatja a védelmi kiadások nagyságát.

Bizonyos speciális történelmi-politikai tényezők szintén alakíthatják egy-egy ország, vagy térség védelmi kiadásait. A német védelmi kiadások relatíve alacsony szintjét Assmus és Zimmermann így magyarázza:

„A német védelmi kiadások alapvető korlátja kétségkívül az ország történelmének sajátos természete. Nagymértékű védelmi kiadások az újrafegyverkezés lehetőségét vetnék fel, ami gyanút keltene, konfliktust okozna a szövetségesek körében, és vegyes érzelmeket váltana ki a német nép körében is.”^a

5.5 Az ország katonai stratégiája

Ebben az alfejezetben elsősorban azok a tényezők jelennek meg, amelyek együttesen megjelenítik, hogy mi az a katonai stratégia, amelyet az adott ország (vagy az a katonai szövetség amelybe az adott ország tartozik) követ²⁹. Ide sorolható, hogy a katonai stratégia védelmi vagy támadó jellegű.³⁰ Ebbe a csoportba tartozik még a haderő nagysága, összetétele (az egyes haderőnemek aránya) és felszereltsége. A kérdés aktualitása miatt külön alfejezet foglalkozik az általános hadkötelezettségen alapuló és az önkéntes hadsereg védelmi kiadásokra gyakorolt hatása elemzésével.³¹

A NATO katonai stratégiája alapvető változáson ment át a hidegháború vége óta eltelt időszakban. A hangsúly a kollektív védelemről a békeműveletek területére helyeződött át, és ennek megfelelően a tagországok haderejének szerkezetében is változás következett be. Újabb fordulatot jelentettek a 2001. szeptember 11-i események, melyek a szövetséget új fajta fenyegetettséggel állították szembe. A prágai csúcson elfogadott kezdeményezések új kihívások elé állítják a tagországok haderejét, melyek esetenként jelentős költségvonzattal járó beruházásokat, beszerzéseket igényelnek.

Ezek közé tartozik elsősorban a haderők expedíciós képességének növelése. Mint Csabai (1998) megjegyzi:

^a Assmus, D. F. – Zimmermann, K.: West German demand for defense spending (in Hartley, K. – Sandler, T. (ed.): The Economics of Defense Spending: An International Survey, (London, 1990)), 124. o.

„Európa katonai értelemben vett potenciális expedíciós képességének döntő részét azon európai országok adják, amelyeknek az egy főre eső társadalmi terméke (GDP) hasonló az USA-éhoz és nem szembesülnek jelentős külső biztonsági fenyegetettséggel közvetlen szomszédságukban. Ezen országok körébe három nagy európai ország tartozik, úgymint az Egyesült Királyság, Franciaország és Németország.”^a

A prágai NATO csúcstalálkozón megfogalmazott elvárások szerint a többi európai NATO szövetségesnek is növelnie kell hadereje expedíciós képességeit, ami komoly költségvonatokkal fog járni.

5.5.1 Katonai változók hatása a védelmi kiadásokra

Katonai-stratégiai szempontból a védelmi kiadások szintje elsősorban az elrettentő képesség azon szintjétől függ, amit az ország szükségesnek ítél katonai hitele megtartásához.

A világméretű katonai jelenlétben gondolkodó országok (a 17. században Spanyolország és Portugália, a 18.-19. században Anglia és Franciaország, a 20. sz. második felében a Szovjetunió és az Egyesült Államok) katonai célkitűzései mindig összetettebbek voltak, mint a korlátozottabb képességekkel és ambíciókkal rendelkező országoké.

Minden független ország maga dönti el, hogy hadseregét hogyan teremti meg, képzeti ki és finanszírozza. Még a NATO országok hadseregein belül is lényegében 18 (Izlandnak nincs hadserege) különböző hadkötelezettségi, kiképzési, előrejutási, költségvetési, beszerzési rendszer működik, nem is beszélve a 18 féle hadsereg-szervezetről és eszközparkról.

Nagyon valószínűtlen, hogy valamely ország katonai célkitűzései hosszabb időszakon keresztül változatlanok maradjanak. Ahogy az érdekek és katonai képességek változnak, a hadsereggel szembeni igények is változnak. Amikor a haderővel szembeni követelmények számszerűleg, vagy

^a Csabai György: A biztonság alapvető problémái az ezredfordulón (Hadtudomány, 1998. szeptember)
Teljes szöve elérhető: (<http://zrinyi.zmne.hu/kulso/mht/hadtudomany/1998/ht-1998-3-2.html>)

komplexitásukban megnőnek, általában a védelmi költségvetés is velük növekszik.

Vannak azonban olyan általános katonai célok, amelyek hosszú időn keresztül állandóak. Abolfathi az alábbi célokat sorolta fel, mint amik az USA 1970-es évek végi katonai stratégiájának alapjait jelentették^a:

- Az Egyesült Államok területének biztonsága
- Az Egyesült Államok állampolgárainak és az amerikai tulajdonban lévő, külföldön található vagyontárgyaknak a biztonsága
- Az amerikai kereskedelmi tevékenység védelme a nyílt tengeren
- Az USA-val baráti kapcsolatot ápoló kormányok stabilitása
- Az USA katonai szövetségeseivel való együttműködés
- Együttműködés azon országok kormányaival, amelyek stratégiai jelentőséggel bírnak az USA biztonsága szempontjából

Bár ez a lista több, mint húsz éve íródott, az alapvető célok lényegében azóta sem változtak.

Tanulságos a semleges Svédország védelmi kiadásainak elemzése (Murdoch-Sandler [1990]). Mivel katonai biztonságpolitikai stratégiájuk sarkalatos pontja az ún. fegyveres semlegesség, így csak saját erejükre támaszkodhatnak az ország védelmének biztosításában. Ez komoly kihívást jelent a svéd hadiipar számára (90%-ban önellátóak fegyverekből), és jelentős hadsereg és polgári védelem állandó készenlétben tartását igényli (veszély esetén Svédország lakosságának 9.2%-át 72 órán belül mozgósítani tudja). 1973-tól kezdve némi közeledés észlelhető a NATO tag szomszéd, Norvégia irányába, ami a potyautazás gyanúját veti fel (élvezni a szövetséghez tartozás előnyeit, az abból adódó kötelezettségek és költségek vállalása nélkül).

Egyéb katonai/technológiai változók szintén hatással lehetnek a védelmi kiadásokra. Ilyenek például a kor követelményeinek megfelelő

^a Abolfathi, Farid: Determinants of Military Spending: Descriptions, Analysis, and Forecasts (Ph.D. Dissertation, Evanston, Illinois, June 1978). 6. o.
(A lábjegyzet a következő oldalon folytatódik!)

fegyverrendszerek egyre növekvő ára, a személyi állomány növekvő illetménye, a fegyverrendszerek kifejlesztésének egyre nagyobb K+F költségei.

5.5.2 Az általános hadkötelezettségen alapuló, vagy önkéntes hadsereg hatásai a védelmi kiadásokra

Az általános hadkötelezettség léte, vagy nem léte nem csak katonai aspektusból közelíthető, hanem jelentős gazdasági és társadalmi hatásai is vannak. A gazdasági hatások elemzése széles teret ad a közgazdasági eszköztár alkalmazására.³² Jelen értekezés 3. fejezete is kitért már arra, hogy az általános hadkötelezettség intézménye miatt kieső nemzeti jövedelem lényegében közvetett védelmi kiadásnak tekinthető.

Az általános hadkötelezettség hatással van mind a gazdaság által megtermelt jövedelem abszolút nagyságára (allokatív hatás), mint pedig a jövedelem egyes társadalmi csoportok közötti elosztásának módjára (disztributív hatás). A hatásnak ugyanakkor két szintje figyelhető meg: az egyént érintő (mikroökonómiai), illetve a társadalom egészére gyakorolt (makroökonómiai) hatás.

5.5.2.1 Az általános hadkötelezettség egyénre gyakorolt gazdasági hatásai

Ez az alfejezet közgazdasági érvelés használatával azt kívánja kimutatni, hogy a sorkatonai szolgálat csak formálisan tekinthető ingyenesnek, valójában a természetben való adóztatás egy formáját jelenti, ahol a sorkatonák által fizetett „sorkatona-adó” lényegében a pénzben fizetett adó alternatívája.

A közkeletű érvelés szerint a tömeghadseregek jelentőségének csökkenését követően^a a sorkatonai szolgálatra lényegében azért van szükség, mert a katonai fizetések jelenlegi szintje mellett a fiatalok nem jelentkeznének elégséges számban katonai szolgálatra, következésképpen a hadsereg

^a Szabo János a kérdéssel kapcsolatban így fogalmaz: “A védelmi szakembereknek gondolkodásukban és felkészültségükben túl kell, hogy lépjenek a tömeghadsereg, illetve a nagy létszámú, professzionális elemekkel megerősített fegyveres erő elvárásain, és a kis létszámú, professzionális fegyveres erő tartalékosokkal kiegészített változatára kell koncentrálniuk.” ([Szabó János: A NATO-csatlakozás kihívásai](http://zrinyi.zmne.hu/kulso/mhht/hadtudomany/1998/ht-1998-3-3.html) (Hadtudomány, 1998. szeptember). A teljes szöveg megtalálható: <http://zrinyi.zmne.hu/kulso/mhht/hadtudomany/1998/ht-1998-3-3.html>)

létszámszükségletét sorozással kell feltölteni. Ha abból a racionális feltevésből indulunk ki, hogy valaki azért jelentkezik önként valamilyen feladatra, mert ezáltal saját megítélése szerint anyagilag, vagy más módon jobb helyzetbe kerül, akkor meg kell, hogy állapítsuk, hogy azok, akik akaratuk ellenére sorkatonai szolgálatra behívásra kerülnek, azok az általános hadkötelezettség következtében saját megítélésük szerint rosszabb helyzetbe kerültek. Ez a jólét csökkenés az, ami miatt a sorkatonai szolgálat hatása indirekt adóként fogható fel.

Ennek az indirekt adónak az eredménye a nemzetbiztonság növekedése, amit a sorkatonák biztosítanak, és amiért ők fizetésben nem részesülnek. Ebből az előnyből állampolgárként természetesen maguk a sorkatonák is részesülnek, de ugyanilyen módon élvezik az általános hadkötelezettség nemzetbiztonságra gyakorolt hatását azok is, akik nem kerülhettek, vagy nem kerültek sorozásra (ők lényegében ráfordítás nélkül élvezik a biztonság, mint közjószág előnyeit, azaz „potyautaznak”).

Amikor az adó szót halljuk, akkor általában valamilyen az állam részére pénzben fizetett kötelezettségre gondolunk. Ez azonban nem ez egyetlen módja annak, ahogyan adót lehet szedni. Ahelyett, hogy a munkával szerzett jövedelem egy részének átutalásával fizetnénk adót az államnak, az egyén kötelezhető a munkaereje direkt biztosítására is. Egy egyszerű példával élve³³: ahelyett, hogy pénzbeli adónk egy részét az állam a közterületek tisztítására fordítaná, egy másik megoldás lehetne, hogy mindenkit kötelezzék, hogy ideje egy részét utcai szemétszedésre fordítsa. Közvetlen hatásában - az utcák tisztaságának növekedésében - ez utóbbi megoldás semmiben sem tér el az előbbtől, így nem indokolt az sem, hogy a pénzben vagy természetben (munkaerőben) fizetett adót eltérő módon kezeljük.

Első látásra az utóbbi megoldást választó városok jobban gazdálkodnak, hiszen a feladatot alacsony pénzügyi (költségvetési) ráfordítással oldják meg. Ugyanakkor az állampolgárok összességében nem biztos, hogy nagyon örülnének az újszerű megoldásnak, hiszen a pénzben fizetett adók egy részének elengedéséért cserében jövedelemtermelésre alkalmas idejük egy részét az állam részére folytatott ingyenes munkára kellene fordítaniuk és ezáltal jövedelemtől esnének el (ami adott esetben meghaladhatja az általuk érzékelt adócsökkenés mértékét).

A valóságban ilyen indirekt adókat az államok nagyon ritkán szednek. Az egyetlen terület, ahol ez a probléma - az indirekt adó allokatív, illetve disztributív hatása – érdemben felmerül az éppen a sorkatonai szolgálat gazdasági hatásainak elemzése.

A sorkatona-adó természetesen szélesebb körben fejt ki hatását, mint maguk a sorkatonai szolgálatra behívott fiatalok. Az általános hadkötelezettség intézménye a besorozotton kívül indirekt módon érinti a sorkatona családjának, barátainak a jólétét, és érinti azok életét is, akik ugyan nem kerültek sorozásra, de akiknek életpályáját az általános hadkötelezettség intézményének léte befolyásolta.

Az alábbiakban elsősorban a direkt sorkatona-adó kerül elemzésre, vagyis az a jólét-csökkenés, ami a besorozott fiatalok esetében jelentkezik. Első lépésként egy olyan pénzben mérhető mennyiséget kell találni, ami megfeleltethető a sorkatona-adó elméleti fogalmának, azaz alkalmas az egyén jólétében a sorkatonai szolgálatra történő behívás miatt bekövetkező változás számszerű kifejezésére.

A sorkatona-adó mérése első ránézésre bonyolultnak tűnhet, valójában azonban közgazdasági eszközökkel jól becsülhető. Az egyszerűség kedvéért kiindulásképpen válasszunk egy olyan fiatalt, akinek szakmai pályafutásával kapcsolatos döntéseit kizárólag a jelenbeli pénzügyi jellegű jövedelme határozza meg. Ha az illető az általános hadkötelezettség szabályainak megfelelően sorozásra kerül, akkor az általa fizetett sorkatona-adó mértéke megegyezik a potenciális civil jövedelme nagyságával (pl. 100 ezer Ft), mivel a hadkötelezettség következtében ekkora jövedelemtől esik el.

A sorkatona-adónak már ez a végletesen leegyszerűsített változata is két koncepcionálisan különböző kérdésfeltevésre ad lehetőséget. Egyrészt feltehető az a kérdés, hogy mennyit kellene ígérnie az államnak, hogy az illető egyént önként jelentkezésre bírja. Más szóval mennyi az az összeg, amit a sorkatonai szolgálatra behívott egyén elveszít azzal, hogy besorozzák. A másik lehetséges kérdés, amire a sorkatona-adó választ ad úgy szól, hogy mennyi az a maximális összeg, amennyit az egyén hajlandó lenne fizetni, hogy ne sorozzák be, más szóval mennyit lenne hajlandó fizetni valakinek, hogy helyette töltsen le a sorkatonai szolgálatot. A fenti egyszerű esetben a kétféle kérdésre adott válasz megegyezik, mindkettő 100 ezer Ft.

A sorkatona-adó fogalma és számítási módja némileg bonyolultabb abban az esetben, ha az egyén preferenciáit nem csak a fizetés, hanem egyéb szempontok is befolyásolják. Nem szorul bizonyításra, hogy a sorkatonai szolgálattal a jövedelmi hatás mellett az életmódban bekövetkező jelentős változások is járnak. Ennek a változásnak az egyén akár negatív (nem szereti a szigort, illetve a katonasággal járó egyéb kötöttségeket), akár pozitív (szereti a katonaságot) hatást tulajdoníthat jóléte szempontjából. Egyszerűen fogalmazva ez azt jelenti, hogy az egyén azonos civil, ill. katonai jövedelem esetén nem egyforma módon ítéli meg a kétféle lehetőséget, azaz előnyben részesíti valamelyiket a másikkal szemben. Amennyiben feltételezzük, hogy ezeknek a járulékos hatásoknak az egyén pénzbeli értéket tud tulajdonítani, akkor a sorkatona-adó az előbbiekhöz hasonló módon, az életformából adódó különbségek pénzügyi értékének figyelembe vételével szintén meghatározható.

A fenti sorkatona-adó meghatározási módja viszonylag egyszerű, amennyiben rendelkezünk megbízható adattal arra vonatkozóan, hogy az egyén milyen összegért lenne hajlandó katonai szolgálatot ellátni. Ez az összeg feltételezhetően tartalmazza az elvesztett civil jövedelmet, valamint a civil és a katona életforma közötti különbségnek az egyén preferenciái alapján, általa meghatározott értékét. Ez alapján tehát e fenti összeg tekinthető sorozás esetén az egyén által viselt sorkatona-adó mértékének³⁴. A sorköteles által megjelölt kínálati árnak fontos szerepe van továbbá az általános hadkötelezettség társadalmi szintű gazdasági hatásainak kiszámításában is.³⁵

5.5.2.2 Az általános hadkötelezettség makrogazdasági hatásai

Ez az alfejezet arra kíván rámutatni, hogy az általános hadkötelezettségen alapuló hadseregről az önkéntes hadseregbe való áttérés a társadalmi szereplők széles körét érinti, és hatásainak vizsgálatakor nem elégséges, sőt erősen félrevezető kizárólag a honvédelmi tárca költségvetésére koncentrálni a figyelmet. Az általános hadkötelezettség intézményének mikrogazdasági hatásait az előző alfejezet már elemezte, így most a makrogazdasági hatások vizsgálatára helyeződik át a hangsúly, azaz arra, hogy az általános hadkötelezettségen alapuló hadseregről az önkéntes hadseregbe való áttérés hogyan hat a gazdaság jövedelemtermelő képességére, hogyan befolyásolja a társadalom egészének jólétét.

Az elemzés során egy vegyes rendszerű (szerződésesekből és sorállományból álló) hadseregről egy tisztán önkéntes alapon szerveződő hadseregre történő átállás makrogazdasági hatásait vizsgáljuk. A vizsgálatnak nem igénye pontos számszerű adat kiszámítása, csak a hatások körének és érvényesülési módjának meghatározása.

Az egyszerűbb elemezhetőség kedvéért szükség van néhány kiinduló feltétel megfogalmazására. Ezek a megállapítások érdemi részét nem érintik, de azok illusztrálását jelentősen egyszerűbbé teszik. Tehát az elemzés során az alábbi feltételek kerülnek figyelembe vételre:

- A honvédség létszámszükséglete konstans, azaz a szerződéses bérszinttől független. Ez a feltételezés lényegében konzisztens a magyar helyzettel, hiszen a honvédség létszáma az Országgyűlés által kerül szabályozásra, és nem a munkaerőpiac határozza meg (legalábbis nem közvetlenül).
- A civil jövedelem egy az egyben méri az egyénnek a jövedelemtermelő képességét, azaz az egyén civil munkavállalása esetén pontosan jövedelme mértékében járul hozzá a társadalmi össztermékhez. Ez a feltételezés, ugyan az egyén szintjén irreálisnak tűnhet, de az aggregátumok szintjén megállja a helyét, ami a GDP termelési és jövedelmi oldalról számított értékének egyezőségében is megmutatkozik.
- A potenciális önkéntes karrierdöntését kizárólag a jövedelem határozza meg, azaz kínálati ára egyenlő civil jövedelmével.
- A jövedelemadó kulcs egységesen 30%.
- A váltás gazdasági hatása havi szinten kerül számszerűsítésre.

Az áttérés gazdasági hatását az ún. Káldor-kritérium alapján lehet megítélni. Eszerint egy döntés akkor tekinthető pozitív kimenetelűnek, ha a „nyertesek” többletükkel legalább kompenzálni tudják a „veszteseket” (még ha a kompenzáció valójában nem is megy végbe).

Az általános hadkötelezettségen alapuló hadseregről az önkéntes hadseregre való áttérés gazdasági hatásait két lépcsőben lehet vizsgálni:

először az általános hadkötelezettség megszűnésének következményeit, majd az önkéntes hadsereg létrejöttének gazdasági hatásait.

Az általános hadkötelezettség megszűnésének elsődleges gazdasági hatása abban nyilvánul meg, hogy az eddig munkaerejükkel adózó sorkatonák visszatérhetnek a gazdasági élet vérkeringésébe, ahol produktív, jövedelemtermelő tevékenységet folytathatnak. Ennek következtében a társadalomban többletjövedelem termelődik, ami az adózáson keresztül a költségvetésnek is újabb bevételi forrást jelent.³⁶

Egy fiktív számpéldán bemutatva: amennyiben a honvédség eddig 20 ezer sorkatonát foglalkoztatott egy időben, akiknek az átlagos civil jövedelme bruttó 120 ezer Ft/fő/hó lenne, akkor az általános hadkötelezettség megszűnése mind a volt sorkatonáknak, mind pedig a gazdaság egészének 2 milliárd 400 millió forint többlet-jövedelmet okozna. Ez a 30 százalékos adókulcs mellett 720 millió forint költségvetési többletbevételt jelent.³⁷

A kiinduló helyzet egy általános hadkötelezettség elvén alapuló, csekély létszámú önkéntessel működő hadsereg. A feltételezett átalakulás során végül egy teljes létszámgényét önkéntesekkel kielégítő hadsereg. Ennek érdekében szükség van az önkénteseknek biztosított jövedelemszint felemelésére. A folyamat végeredményeképpen két okból is nő a honvédség költségvetési igénye: egyrészt nagyobb összeget kell fizetni azoknak, akik az eddigi alacsonyabb illetmény szint mellett is vállalták az önkéntes szolgálatot, másrészt ezt az összeget ki kell fizetni a sorkatonákat kiváltó új önkénteseknek is.

A fenti kézenfekvő hatások mellett azonban egyéb hatások is jelentkeznek. Ezek, a teljesség igénye nélkül, az alábbiak:

- az eddigi önkéntesek nagyobb jövedelemhez jutnak, aminek nagyobb adóvonzata is lesz
- az új önkéntesek nagyobb jövedelmet kapnak, mint eddig a civil szférában (hiszen feltételeink szerint éppen ezért álltak katonának), aminek adóvonzata is nagyobb lesz

- a gazdaság produktív szférájának teljesítménye csökken (szemben az általános hadkötelezettség megszűnésekor megfigyelt teljesítménynövekedéssel).

A fiktív számpéldát folytatva tételezzük fel, hogy eddig a hadseregben 3 ezer önkéntes szolgált, jövedelmük pedig bruttó 50 ezer Ft/fő/hó, azaz összesen 150 millió Ft/hó volt. A teljes sorállomány kiváltásához további 20 ezer önkéntesre van szükség. Ez 100 ezer Ft/fő/hó bruttó fizetés mellett valósítható meg, azaz az önkéntes katonák munkaerő-piacán ez az egyensúlyi ár alakul ki. Az eddigi szerződésesek fizetését tehát duplájára kell emelni, ami a honvédelmi tárcnak havi 150 millió Ft többletkiadást jelent. Továbbá az eddig fizetés nélkül dolgozó sorkatonákat kiváltó új 20 ezer önkéntesnek is fizetni kell a 100 ezer Ft/fő/hó jövedelmet, ami havi 2 milliárd Ft többletkiadást jelent. Összesen tehát a honvédelmi tárca kiadásai havi 2.15 milliárd forinttal nőnének.

Látható ugyanakkor, hogy az eddig is önkéntes szolgálatot ellátó állomány jövedelme 150 millió forinttal nőtt havonta. Feltételezve, hogy az új önkéntesek eddigi átlagjövedelme 70 ezer Ft/fő/hó³⁸ volt, azaz fejenként 30 ezer Ft/hó, összesen 600 millió Ft/hó többletjövedelemben részesülnek. Összesen tehát 750 millió Ft/hó többletjövedelem kerül kifizetésre, aminek adóvonzata 225 millió forint/hó (utóbbival tehát az államháztartás összes bevétele is megnövekedett).

A civil gazdaság teljesítménye (némi egyszerűsítéssel a GDP) feltételeink szerint pontosan a civil szférát elhagyó új önkéntesek korábbi civil jövedelmének mértékében, azaz 1.4 milliárd forinttal csökken.

A fenti hatások az 9. ábrában kerültek összegzésre. A nyereséget pozitív, a veszteséget negatív előjel jelöli. Az összegek millió forintban vannak feltüntetve:

9. ábra

Az önkéntes hadseregre való áttérés gazdasági következményei (ezer Ft/hó)

	Az általános hadkötelezettség megszűnése	Önkéntes hadsereg bevezetése	Összesen
Honvédelmi tárca	-	-2150	-2150
Államháztartás többi része (adók)	+720	+225	+945

Sorkatonák (nettó)	+1680	-	+1680
Önkéntesek (nettó)	-	+525	+525
Összesen	+2400	-1400	+1000

A pozitív, és a negatív gazdasági hatások konszolidálása után látható, hogy a feltételezett döntés (a sorállományról a szerződéses állományra való áttérés) a fenti feltételek, és fiktív számok mellett kiállja a Káldor-kritérium próbáját, azaz a potenciális nyertesek képesek a potenciális vesztesek kompenzálására. A gazdaság összteljesítménye feltételeink szerint éppen az összes többlettel (számpéldánkban 200 millió Ft/hó) növekszik. Ez a döntés allokatív hatása.

Az elosztási (disztributív) hatást a táblázat belső része mutatja. Lényegében véve jövedelem-átrendeződés történik a honvédelmi tárcától az államháztartás többi része, valamint a sorkötelesek és az önkéntesek felé. Amennyiben a feltételezett kompenzációt ténylegesen végre kívánják hajtani, akkor az államháztartás többletjövedelmét közvetlenül, az egyének megnövekedett jövedelmének egy részét pedig adóemelésen keresztül lehetne a honvédséghez csoportosítani.³⁹

Az előző részben kifejtett hatások mellett az önkéntes hadseregre való áttérésnek még további, nehezebben számszerűsíthető hatásai is vannak. Ezek közé sorolható többek között:

- Általános hadkötelezettség esetén a munkaerő árát a hadsereg a ténylegesnél alacsonyabbnak érzékeli, ami szub-optimális erőforrás-kombinációhoz vezet (a tényleges inputárak által indokoltnál alacsonyabb mennyiségű tőke, és magasabb mennyiségű munkaerő kerül felhasználásra). Az önkéntes hadsereg bevezetése tehát a piaci áraknak megfelelő erőforrás-szerkezet kialakításához, és a védelem közgazdasági értelemben hatékonyabb előállításához vezethet.
- Az önkéntes katonaság csökkentheti a munkanélküliek számát, és ezáltal a kifizetett munkanélküli segély összegét.
- Csökkenhet (eltűnhet) a sorállomány részére kifizetett szociális segély összege.

- A jobban kiképzett önkéntes állomány gondosabban kezeli a nagy értékű honvédségi technikát, így csökkenhet a karbantartásra, illetve pótlásra fordított összeg.⁴⁰
- Az eddigi, katonai szempontból alacsonyan képzett sorkatona állomány feladatait kevesesebb, de jobban képzett önkéntes is képes ellátni, így a honvédség létszáma csökkenthető.
- Megtakarítható lenne ez egyre rövidebb sorkatonai szolgálati idő miatt egyre gyakrabban ismétlődő alapkiképzés költségeinek egy része is⁴¹.
- Pénzben nehezen mérhető pozitív hatás lehetne a hadsereg hatékonyságának, és ezzel a nemzetbiztonság szintjének növekedése.
- A szerződéses állomány jövedelmének növekedésével együtt emelni kell a hivatásos tiszti és tiszthelyettesi állomány fizetését is (ennek adóvonzata, valamint másodlagos, multiplikatív jövedelemtermelő hatása ugyanakkor a pozitív oldalon is jelentkezik).
- Szükség lehet az életkörülmények javítását szolgáló beruházásokra, és a természetbeni ellátás(élelmezés, ruházati anyag, stb.) javítására, mivel nem várható el, hogy az önkéntes állomány ugyanolyan körülmények között dolgozzon és éljen, mint a jelenlegi sorállomány. (Bár ezek a körülmények a hadkötelezettség fennmaradása esetén sem tarthatók sokáig...).

Bármiféle végleges egyenleg megvonása csak a fenti összes hatás együttes és pontos kiszámításával lenne lehetséges. Jelen alfejezet célja azonban nem a gazdasági hatások pontos számszerűsítése, hanem inkább azok körének bemutatása volt.

5.6 Következtetések

Az értekezés 5. fejezetében a védelmi kiadások alakulására ható magyarázóváltozókat vizsgáltam. A szignifikáns változókat az alábbi főbb csoportokba soroltam:

- gazdasági változók
- katonai szövetségek tagságából adódó hatások
- fenyegetettség érzés
- belpolitikai tényezők
- az ország katonai stratégiája

Az elemzések alapján megállapítható, hogy **a védelmi kiadások nagyságának egyik leglényegesebb magyarázóváltozó csoportja a gazdasági változók**. Ezek közé tartozik az adott nemzetgazdaság fejlettsége, általános helyzete, stabilitása, teljesítménye, stb.

A legfontosabb gazdasági változó a társadalmi össztermék valamilyen mutatója (GDP, GNP, stb.). Ez adja azt a keretet, amit az adott ország különböző célokra (fogyasztás, beruházás, védelem, stb.) felhasználhat. A vizsgálatok alapján megállapítható, hogy a védelmi kiadások GDP-hez viszonyított aránya együtt nő a GDP-vel alacsonyabb és közepes jövedelmű országok esetében, és konstans marad magasabb jövedelmű országok esetében.

Gyakran használt gazdasági változó még a költségvetés kiadási főösszege, a költségvetés hiánya, a rendelkezésre álló külföldi források (segélyek, hitelek), a (nem anticipált) infláció, vagy ezeknek késleltetett értékei.

A katonai szövetségekben való tagság elemzése során megállapítható, hogy a tagság többféle módon is **befolyással van a védelmi kiadások nagyságára**. A tagság következményeképpen az ország vállalja a közös költségekhez való hozzájárulást, a közös normáknak, standardoknak való megfelelést, a **közös terhekből való arányos teherviselést**. Ugyanakkor az is megállapítást nyert, hogy **a szövetséges országok védelmi kiadásai**

pozitív hatással vannak az ország biztonsági szintjére, ami magasabb szintű biztonságot eredményez a védelmi kiadások ugyanolyan szintje mellett.

A fenyegetettség érzés elemzése arra a megállapításra vezetett, hogy egy ország lakosságának **szubjektív fenyegetettség érzése függhet a nemzetközi feszültség mértékétől, regionális vagy világpolitikai konfliktusoktól, a környező országokkal való viszonytól és a potenciális ellenség fegyveres erejétől**. Egyértelmű statisztikai bizonyítékok vannak arra, hogy **pozitív kapcsolat van a védelmi kiadások nagysága és az ország érintettségével, vagy környezetében meglévő konfliktushelyzet között**. A hidegháború végét követő elemzések alapján megállapítható, hogy a **nemzetközi fenyegetettségi szint csökkenésével a védelmi kiadások a világ összes térségében csökkentek** (az így felszabaduló pénzösszeg az ún. békeosztalék), ami lehetővé tette a korábban katonai célokra fordított összegek egy részének szociális célokra fordítását.

A belpolitikai tényezők elemzése során abból kell kiindulni, hogy a társadalmi erőforrások védelmi célokra való felhasználása végeredményben politikai és nem katonai, vagy gazdasági döntés, mivel **a védelmi költségvetés a társadalom legfontosabb eszköze a hadsereg feletti civil kontroll gyakorlására**. Az elemzés alapján megállapítható, hogy **belpolitikai tényezők** (kormányzati rendszer típusa, a hatalmon lévő párt ideológiai alapállása, a hatalmi elit mögött álló társadalmi csoport) **jelentős hatást gyakorolnak a védelmi kiadások nagyságára**. A közvélemény hatásának elemzése során arra a következtetésre lehet jutni, hogy **a védelmi kiadások szintje mutatja a közvélemény megítélését a veszélyeztetettséggel és magával a hadsereggel kapcsolatban**. Szintén megállapítható, hogy a **védelmi kiadások szintjére hatással van a hadsereg társadalmi-politikai helyzete is**.

Az ország katonai stratégiáját és az azt alkotó egyes tényezőket (hadsereg nagysága, összetétele, felszereltsége, illetve a haderő önkéntes, vagy általános hadkötelezettségen alapuló jellege) magában foglaló tényezőcsoport elemzése során megállapítást nyert, hogy **katonai-stratégiai szempontból a védelmi kiadások indokolt szintje elsősorban az elrettentő képesség azon szintjétől függ, amit az ország szükségesnek ítél katonai hitele megtartásához**. Egyéb katonai/technológiai változók szintén **hatással**

lehetnek a védelmi kiadásokra. Ilyenek például a kor követelményeinek megfelelő **fegyverrendszerek egyre növekvő ára, a személyi állomány növekvő illetménye, a fegyverrendszerek kifejlesztésének egyre nagyobb K+F költsége.**

Az általános hadkötelezettségen alapuló és az önkéntes hadsereg költségvonzatainak vizsgálata során megállapítottam, hogy **az általános hadkötelezettségen alapuló hadseregről az önkéntes hadseregre való áttérés a társadalmi szereplők széles körét érinti,** és hatásainak vizsgálatakor nem elégséges, sőt **félrevezető kizárólag a honvédelmi tárca költségvetésére (a közvetlen védelmi kiadásokra) koncentrálni.** Az általános hadkötelezettségről az önkéntes hadseregre való áttérés **pozitívan hat a gazdaság jövedelemtermelő képességére és hipotézisem szerint növeli a társadalom egészének jólétét, ezzel csökkentve a védelem közvetett költségeit.** Az állítás illusztrálására fiktív számpéldát alkalmaztam, mivel a valós adatok összegyűjtése meghaladja jelen értekezés kereteit.

6. A magyar védelmi kiadások modellezése

Az értekezés zárófejezetében, a magyar védelmi kiadásokat meghatározó tényezők statisztikai modelljének felállítására, a modell becslésére a becslés eredményeinek elemzésére kerül sor az értekezés korábbi részeiben ismertetett eredmények felhasználásával.

6.1 A modell specifikációja

Az értekezés 4. fejezetében ismertetett érvelés szellemében a modell eredményváltozójául a védelmi kiadások GDP-hez viszonyított aránya került kiválasztásra (VK/GDP). Ez az ismérv ugyanis központi szerepet kapott mind az utóbbi évek hazai költségvetési vitáiban, mind pedig a NATO évtizedek óta zajló tehermegosztási vitái során.

A magyarázó változók megválasztása során az értekezés 5. fejezetében felhasznált csoportosítás került figyelembe vételre. Mivel a magyar védelmi kiadásokról rendelkezésre álló, összehasonlítható adatokat tartalmazó adatsor mindössze 20 év (1981-2001), így a magyarázó változók számát is alacsonyan kellett tartani. Így valamennyi változócsoporthoz a modellben egy változó képviseli.

A modell általános alakja:

$VK/GDP = F(\text{gazdasági változók, szövetségi tagság, fenyegetettség-érzés, belpolitikai változók, katonai változók}),$

ahol VK/GDP a védelmi kiadások GDP-hez viszonyított aránya.

Gazdasági változók közül a reálértéken számított (változatlan áras) GDP került a modellbe (RGDP). Ez egyrészt megfelel annak a korábbi megállapításnak, hogy a védelmi kiadásokat befolyásoló leglényegesebb gazdasági változó a nemzeti össztermék valamilyen mérőszáma, másrészt a változatlan áras kiküszöböli a modellből az áras változásának hatását, és csak a GDP reálértékének alakulását veszik figyelembe.

A katonai szövetségben való tagság hatásának kimutatására egy ún. dummy⁴² változó került be a magyarázóváltozók közé (SZOV). A változó értéke 1 azokra az évekre, amikor Magyarország tagja volt valamely nemzetközi katonai szövetségnek (Varsói Szerződés, illetve NATO), és nulla azokban az években, amikor hazánk nem tartozott semmilyen katonai szövetséghez.

A fenyegetettség-érzés szerepének modellezésekor a magyarázó változó kiválasztása abból a feltételezésből indult ki, hogy térségünkben az elsődleges veszélyforrást a vizsgált időszakban a balkáni konfliktushelyzet, illetve háború okozta. A fenyegetettség-érzés modellbe állítása egy másik dummy változó segítségével történt (Balkán háború - BH), melynek értéke 1 azokra az évekre, amelyekben a konfliktus háború formájában jelentkezett (1992-95, illetve 1999, a szerbiai NATO légitámadások éve), míg nulla az időszak többi évére.

A fenyegetettség-érzés modellezésének egy másik lehetőségét jelenthette volna a hidegháború időtartamának, illetve az azt követő időszaknak a szétválasztása egy dummy változó segítségével. Azonban mint az később látható a belpolitikai változók csoportjából az egy-, illetve többpártrendszer hatását vizsgáló dummy került kiválasztásra, és ennek értékei Magyarország esetében megegyeznek a hidegháború hatását vizsgáló lehetséges dummy értékeivel (mivel a hidegháború és az egypártrendszer ugyanazon évben értek véget). Így a hidegháború hatását vizsgáló változó nem került felvételre a modellbe.

A belpolitikai tényezők közül az egypártrendszer, illetve többpártrendszer védelmi kiadásokra gyakorolt hatását vizsgáló változó került a modellbe felvételre (EPR). Ez szintén egy dummy változó, melynek értéke 1 az egypártrendszer időszakába tartozó években, és 0 a rendszerváltás után.

A modellbe utolsók változóként a katonai változók csoportjából került egy ismérv kiválasztásra. Ez pedig egy olyan változó, amely közvetlenül a hadsereg nagyságát, közvetve annak erejét modellezi. E célból a sokféle lehetőség közül a sorkatonák éves átlagos létszáma került a modellbe (SORALL), mint a védelmi kiadások nagyságát magyarázó tényező.

Az eredményváltozó, illetve a magyarázó változók értékeit a 10. ábra mutatja^a:

10. ábra

A magyar védelmi kiadások modelljében szereplő változók értékei (1981-2001)

	VK/GDP	RGDP	SZOV	BH	EPR	SORALL
1981	2.5	779.9	1	0	0	97.28
1982	2.4	801.7	1	0	0	96.97
1983	2.4	807.3	1	0	0	94.91
1984	2.3	829.1	1	0	0	92.51
1985	3.6	826.7	1	0	0	94.65
1986	3.7	839.1	1	0	0	95.68
1987	3.3	873.5	1	0	0	95.04
1988	3.5	872.6	1	0	0	94.69
1989	2.8	878.7	1	0	0	88.77
1990	2.5	847.9	1	0	1	62.65
1991	2.3	747.0	0	0	1	68.25
1992	2.2	723.9	0	1	1	62.89
1993	2.0	719.5	0	1	1	60.29
1994	1.7	740.4	0	1	1	55.35
1995	1.4	751.5	0	1	1	45.33
1996	1.3	761.3	0	0	1	38.41
1997	1.2	796.3	0	0	1	32.83
1998	1.3	835.3	0	0	1	24.30
1999	1.4	870.4	1	1	1	19.74
2000	1.5	915.7	1	0	1	16.92
2001	1.6	950.5	1	0	1	11.80

A becslőfüggvény formájául lineáris regressziós modell került kiválasztásra. Ez alapján a becslendő egyenlet formája az alábbi:

$$VK/GDP=A1*RGDP+A2*SZOV+A3*BH+A4*EPR+A5*SORALL+KONST,$$

ahol A1, A2, A3, A4 ÉS A5 a megfelelő változók lineáris regressziós együtthatói, KONST pedig az egyenletben szereplő konstans.

6.2 A becslés eredményei

A modell összesített értékelésének legfontosabb mutatója a determinációs együttható, ami azt mutatja, hogy az összes modellbe felvett magyarázó változó együttesen milyen százalékban tudja megmagyarázni az

^a A számításokhoz használt adatok forrása: Csabai György: A katonai költségvetés kidolgozásának mechanizmusa, társadalmi elfogadtatása és ellenőrzése (Új Honvédségi Szemle 1994/1), Tények (A lábjegyzet a következő oldalon folytatódik!)

eredményváltozó alakulását. A jelen modell determinációs együtthatója a számítások szerint 86,4%, ami arra utal, hogy a választott magyarázó változók együttesen nagy részben megmagyarázzák a védelmi kiadások GDP-hez viszonyított arányának variációját.

A modellben szereplő magyarázó változók regressziós együtthatóit és t-hányadosait a 11. ábra tartalmazza.

11. ábra

A modell becslésének eredményei

	RGDP	SZOV	BH	EPR	SORALL	KONST
Regressziós együtthatók.	0.010539	-0.42699	0.241784	0.927586	0.042476	-9.43537
t hányados	3.192632	-1.09986	1.024402	1.906898	5.09916	-3.05856

Az egyes változók paramétereinek regressziós együtthatójáról, illetve t-hányadosairól az alábbiak állapíthatók megÉ

RGDP: A regressziós együttható értéke azt mutatja, hogy a reál GDP egységnyi (1981-es áron 1 milliárd forintos) növekedése a védelmi kiadások értékét 0,01%-ponttal emeli. Hazánkban s megfigyelhető tehát az a tendencia, hogy magasabb nemzeti össztermékhez egyéb tényezők változatlansága mellett magasabb védelmi kiadás/GDP arány tartozik. A t-hányados arra utal, hogy az együttható a szokásos szignifikancia szinteken szignifikánsnak tekinthető.

SZOV: a katonai szövetséghez tartozás regressziós együtthatója negatív, ami arra utal, hogy a szövetséghez tartozás által garantált nagyobb biztonság Magyarországot a védelmi kiadások GDP-hez viszonyított arányának csökkentésére ösztönzi, azaz megfigyelhető a potyautazás jelensége. Ugyanakkor a t-hányados arra utal, hogy a kapcsolat nem tekinthető szignifikánsnak.

BH: a balkáni háborúk, azaz a külső fenyegetettség leképezésére szolgáló változó együtthatójának pozitív előjele megfelel a várakozásoknak, mivel ez arra utal, hogy az ország közvetlen környezetében zajló aktív háborús konfliktus növeli a védelmi kiadások GDP-hez viszonyított arányát. Ugyanakkor

ennek a változónak a t-hányadosa sem szignifikáns, ami arra utal, hogy ez a hatás csak csekély mértékben érvényesül.

EPR: a politikai rendszer hatásának modellezését szolgáló változó regressziós együtthatójának előjele megfelel az előzetes várakozásoknak. A együttható értéke azt mutatja, hogy az egypártrendszer idején az ország a GDP-jének majdnem 1%-pontos nagyobb hányadát fordította védelemre, mint a többpártrendszer újbóli bevezetése óta. A paraméter 10%-os szignifikancia szinten szignifikáns, míg 5%-os szignifikancia szint mellett a t-hányados már a kritikus érték alatt marad.

SORALL: a sorállomány létszámának, azaz a hadsereg erejének leképezésére használt változónak a regressziós együtthatója azt mutatja, hogy a sorállomány ezer fővel való növekedése egyéb tényezők változatlansága mellett 0,04%-pontos magasabb védelmi kiadás/GDP arányt eredményez. Az együttható előjele megfelel az előzetes várakozásoknak, és a paraméter a szokásos szignifikancia szinteken szignifikánsnak tekinthető.

6.3 Következtetések

A Magyar Köztársaság 1981-2001 közötti védelmi kiadásainak GDP-hez viszonyított arányára készített statisztikai modellről általánosságban elmondható, hogy **a Magyar Köztársaságra jellemző tendenciák lényegében megfelelnek a nemzetközi szakirodalomban közölt megfigyeléseknek**, a védelmi kiadások GDP-hez viszonyított aránya az előzetes várakozásoknak megfelelően viselkedett, és **a kiválasztott magyarázó változók képesek voltak megmagyarázni az eredményváltozó varianciájának 86.4%-át**.

7. Összefoglaló megállapítások, következtetések és ajánlások

7.1 Célkitűzések és kutatási kérdések

Kutatómunkám alapvető célkitűzésének azt tekintetem, hogy kimutassam, mely tényezők befolyásolják egy ország védelmi kiadásokra fordított erőforrásainak nagyságát. Ennek érdekében az alábbi kutatási kérdéseket forgalmaztam meg:

1. Miért nem lehet a piacra bízni a védelmi kiadások optimális szintjének megállapítását, azaz mi indokolja az állam aktív szerepét a védelmi szektorban?
2. A védelmi kiadások mérésére melyek a leginkább alkalmazható mutatók?
3. Melyek azok a tényezők, amelyek a legnagyobb mértékben befolyásolják a védelmi kiadások nagyságát és tendenciáját?
4. A nemzetközi vizsgálatokból megismert tendenciák és tényezők hogyan és milyen mértékben jelennek meg, illetve melyek az ország-specifikus tényezők a Magyar Köztársaság védelmi kiadásainak alakulásában?

7.2 A kérdéskör aktualitása

A probléma aktualitását az adja, hogy a világ, és ezzel együtt a Magyar Köztársaság védelmi kiadásai a hidegháborút követő időszakban jelentősen visszaestek, azonban ez a tendencia az 1990-es évek végén megtorpant, hazánk esetében meg is fordult. A megfigyelt tendencia mögötti okok tudományos magyarázatra szorulnak.

A magyar védelmi kiadások elemzésének időszerűsége abban is áll, hogy a NATO csatlakozás és a szövetségen belüli tehermegosztás kérdései felvetik: a magyar védelmi kiadások megfelelnek-e az országra jellemző

gazdasági, politikai, biztonsági, katonai feltételeknek, indokolt-e, és milyen következményekkel járna a védelmi kiadások GDP-hez viszonyított arányának további növelése.

A kérdéskör egy másik aspektusa, az általános hadkötelezettségen alapuló és az önkéntes hadsereg védelmi kiadásokra gyakorolt hatása, a tervezett reformok tükrében szintén aktuális.

7.3 Új tudományos eredmények

Kutatásaim alapján új tudományos eredménynek tekintem:

- A védelmi kiadások fogalmának, mérési módjainak, nagyságát befolyásoló tényezőknek a feltérképezését, csoportosítását, elemzését, és a magyar védelmi szektorra történő adaptációjuk elvégzését.
- A magyar védelmi kiadásokat befolyásoló tényezők statisztikai modelljének elkészítését, a modell becslését és az eredmények elemzését.
- A vásárlóerő paritás elmélet védelmi szektorra való hasznosíthatóságának elemzését, a NATO tagországok védelmi kiadásainak vásárlóerő paritáson alapuló összehasonlítását.
- Az általános hadkötelezettségen alapuló és az önkéntes hadsereg költségvonzatai tudományos, közgazdasági eszköztárra alapuló összehasonlításának magyar viszonyokra történő adaptálását.

7.4 Fontosabb megállapítások és következtetések

Kutatómunkám eredményeképpen az előző alpontban megfogalmazott új tudományos eredmények szerinti csoportosításban a következő megállapításokat, következtetéseket és eredményeket rögzítettem.

7.4.1 A védelmi kiadások fogalma, mérési módjai, nagyságát befolyásoló tényezők

A védelmi kiadások nagysága nagy mértékben függ attól, hogy az adott vizsgálat során a költségek mely körét soroljuk a védelmi kiadások közé. A

lehetséges értelmezések köre a szűk értelmezéstől (védelem közvetlen költségei) a védelmi kiadások legtágabban értelmezett fogalmáig terjedhet.

A védelmi kiadások egyes mutatói eltérő kérdések megválaszolására alkalmasak, és alkalmazásuk különböző jellegű módszertani nehézségeket vet fel.

A védelmi kiadások relatív (fajlagos) mutatói közül különösen fontosnak tartom a védelmi kiadásoknak a gazdaság teljesítményéhez viszonyított arányát, mivel ez egyrészt jól mutatja az ország által vállalt védelmi teher nagyságát, másrészt gyakran kerül alkalmazásra szövetségen belüli tehermegosztási viták során (pl. NATO)

A védelmi kiadások alakulására ható magyarázóváltozókat az alábbi főbb csoportokba soroltam:

- gazdasági változók
- katonai szövetségek tagságából adódó hatások
- fenyegetettség érzés
- belpolitikai tényezők
- az ország katonai stratégiája

A védelmi kiadások nagyságának egyik leglényegesebb magyarázóváltozó csoportja a gazdasági változók. Ezek közé tartozik az adott nemzetgazdaság fejlettsége, általános helyzete, stabilitása, teljesítménye, stb. A legfontosabb gazdasági változó a társadalmi össztermék valamilyen mutatója (GDP, GNP, stb.). Ez adja azt a keretet, amit az adott ország különböző célokra (fogyasztás, beruházás, védelem, stb.) felhasználhat. A vizsgálatok alapján megállapítható, hogy a védelmi kiadások GDP-hez viszonyított aránya együtt nő a GDP-vel alacsonyabb és közepes jövedelmű országok esetében, és konstans marad magasabb jövedelmű országok esetében.

A katonai szövetségekben való tagság többféle módon is befolyással van a védelmi kiadások nagyságára. A tagság következményeképpen az ország vállalja a közös költségekhez való hozzájárulást, a közös normáknak, standardoknak való megfelelést, a közös terhekből való arányos teherviselést.

Ugyanakkor azt is megállapítottam, hogy a szövetséges országok védelmi kiadásai pozitív hatással vannak az ország biztonsági szintjére, ami magasabb szintű biztonságot eredményez a védelmi kiadások ugyanolyan szintje mellett.

Pozitív kapcsolat van a védelmi kiadások nagysága és az ország érintettségével, vagy környezetében meglévő konfliktushelyzet között. A hidegháború végét követő elemzések alapján megállapítható, hogy a nemzetközi fenyegetettség szint csökkenésével a védelmi kiadások a világ összes térségében csökkentek (az így felszabaduló pénzösszeg az ún. békeosztalék), ami lehetővé tette a korábban katonai célokra fordított összegek egy részének szociális célokra fordítását.

A belpolitikai tényezők elemzése során abból indultam ki, hogy a társadalmi erőforrások védelmi célokra való felhasználása végeredményben politikai és nem katonai, vagy gazdasági döntés, mivel a védelmi költségvetés a társadalom legfontosabb eszköze a hadsereg feletti civil kontroll gyakorlására. Az elemzés alapján megállapítottam, hogy belpolitikai tényezők (kormányzati rendszer típusa, a hatalmon lévő párt ideológiai alapállása, a hatalmi elit mögött álló társadalmi csoport) jelentős hatást gyakorolnak a védelmi kiadások nagyságára. A védelmi kiadások szintje mutatja a közvélemény megítélését a veszélyeztetettséggel és magával a hadsereggel kapcsolatban. A védelmi kiadások szintjére hatással van a hadsereg társadalmi-politikai helyzete is.

Az ország katonai stratégiáját és az azt alkotó egyes tényezőket (hadsereg nagysága, összetétele, felszereltsége, illetve a haderő önkéntes, vagy általános hadkötelezettségen alapuló jellege) magában foglaló tényezőcsoport elemzése során megállapítottam, hogy katonai-stratégiai szempontból a védelmi kiadások indokolt szintje elsősorban az elrettentő képesség azon szintjétől függ, amit az ország szükségesnek ítél katonai hitele megtartásához. Egyéb katonai/technológiai változók szintén hatással lehetnek a védelmi kiadásokra. Ilyenek például a kor követelményeinek megfelelő fegyverrendszerek egyre növekvő ára, a személyi állomány növekvő illetménye, a fegyverrendszerek kifejlesztésének egyre nagyobb K+F költsége.

7.4.2 A magyar védelmi kiadások modellje

A Magyar Köztársaság 1981-2001 közötti védelmi kiadásainak GDP-hez viszonyított arányára készített statisztikai modellről általánosságban elmondható, hogy a Magyar Köztársaságra jellemző tendenciák lényegében megfeleltek a nemzetközi szakirodalomban közölt megfigyeléseknek, a védelmi kiadások GDP-hez viszonyított aránya az előzetes várakozásoknak megfelelően viselkedett, és a kiválasztott magyarázó változók képesek voltak megmagyarázni az eredményváltozó varianciájának 86.4%-át.

7.4.3 A vásárlóerő paritás elmélet

A valutaárfolyam megválasztása jelentősen befolyásolja a védelmi kiadások abszolút nagyságának nemzetközi összehasonlítását. Ennek kiküszöbölésére lehetőséget ad a vásárlóerő-paritás elmélet védelmi szektorban történő alkalmazása.

A piaci valutaárfolyamok nem tekinthetők adekvát eszköznek a védelmi kiadások közös valuta egységre történő átszámítására. A vásárlóerő-paritás koncepciója sokkal reálisabb képet ad az egyes nemzetek védelmi tehervállalásáról. Ugyanakkor a védelmi kiadások összehasonlítására szolgáló speciális PPP előállítás komoly módszertani nehézségeket vet fel. Megoldást jelenthet valamely rendelkezésre álló vásárlóerő-paritás mutató (például a GDP-k összehasonlítására szolgáló PPP) használata, vagy egy viszonylag kevés, könnyen beazonosítható és beárazható elemből álló védelmi fogyasztási kosár megalkotása, és ez alapján speciális védelmi PPP kiszámítása.

A NATO tagországok védelmi kiadásainak kereskedelmi valutaárfolyamon, illetve vásárlóerő-paritáson való összevetése azt mutatta, hogy a vásárlóerő-paritáson való összehasonlítás számottevően felértékeli a Magyar Köztársaság védelmi kiadásainak nagyságát a többi NATO szövetségeshez képest.

7.4.4 Hadkötelezettségen alapuló, illetve önkéntes hadsereg költségei

Az általános hadkötelezettségen alapuló és az önkéntes hadsereg költségvonzatainak vizsgálata során megállapítottam, hogy az általános hadkötelezettségen alapuló hadseregről az önkéntes hadseregbe való áttérés a társadalmi szereplők széles körét érinti, és hatásainak vizsgálatakor nem elégséges, sőt félrevezető kizárólag a honvédelmi tárca költségvetésére (a közvetlen védelmi kiadásokra) koncentrálni. Az általános hadkötelezettségről az önkéntes hadseregbe való áttérés pozitívan hat a gazdaság jövedelemtermelő képességére és hipotézisem szerint növeli a társadalom egészének jólétét, ezzel csökkentve a védelem közvetett költségeit. Az állítás illusztrálására fiktív számpéldát alkalmaztam, mivel a valós adatok összegyűjtése meghaladja jelen értekezés kereteit.

7.5 Kutatási eredmények hasznosíthatósága

Kutatási eredményeimet az alábbi területeken tartom hasznosíthatónak:

- A NATO-n belüli igazságosabb tehermegosztásról zajló vitában a védelmi kiadások összehasonlításának vásárlóerő paritás alakra helyezése felértékeli a magyar védelmi kiadások nagyságát, ezzel érvet ad a Magyar Köztársaság képviselőinek kezébe a védelmi kiadásaink elégtelen szintjét hangoztató álláspontokkal szemben.
- Az általános hadkötelezettségen alapuló hadseregről az önkéntes hadseregbe történő átállás költségvonzatait vizsgáló fejezet eredményei hasznosíthatóak az átalakítás túlzottan magas költségeit képviselő állásponttal szembeni érvelésben.
- A védelmi költségvetés vitájában, a tárca igényeinek indoklásakor a védelmi kiadások nagyságát befolyásoló tényezők ismerete elősegítheti a tárca érdekeinek eredményesebb képviselését.
- Az értekezésben leírt elméleti és módszertani megközelítések, valamint az elemzések eredményei beépíthetőek a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, valamint a Budapesti

Közgazdaságtudományi Egyetem Védelemgazdasági Tanszékének oktatási programjába.

7.6 Az értekezés témájához kapcsolódó tudományos publikációim

Az értekezés témájához szorosan kapcsolódó tudományos kutatásaim egy részét az alábbi publikációimban tettem közzé:

- A védelmi kiadásokat meghatározó tényezők (Honvédségi Szemle, 1995. november)
- A NATO költségvetése (in Balla-Novák: Nemzetközi Katonai Pénzügyek, Bolyai János Katonai Műszaki Főiskola, 1996)
- Védelmi kiadások nemzetközi összehasonlítása a vásárlóerő-paritás segítségével (Hadtudomány, 1999. december)
- A védelmi kiadások fogalma és mérésének nehézségei (Költségvetés, Pénzügy, Számvitel, 2000/1)
- A sorkatonaság makrogazdasági hatásai (Bolyai Szemle, 2001/2)
- A sorkatonaság egyénre gyakorolt gazdasági hatásai (Bolyai Szemle, 2001/3)

7.7 Végső összegzés

Kutatásaim végső összegzéseként megállapítható, hogy ugyan a magyar haderőreform ütemét ért kritikák egy része jogos, nem szabad arról megfeledkezni, hogy a politikai-gazdasági átalakulás máig tartó folyamata történelmileg majdnem példa nélküli. Nem várható, hogy a haderő reformjának üteme meghaladhatja a társadalom egyéb szektoraiban zajló átalakulás sebességét.

Magyarországon a védelmi kiadások szintje az 1990-es évek közepére olyan alacsony szintre süllyedt, hogy az veszélyeztette a védelem személyi és tárgyi feltételeit. A NATO csatlakozási tárgyalások, majd a csatlakozás és tagság időszakában ez a tendencia megállt, és a védelmi kiadások GDP-hez viszonyított aránya lassú, tervszerű növekedésnek indult.

Mindezzel együtt elmondható, hogy hazánk a védelem, és ezen belül a védelmi kiadások terén komoly eredményeket ért el az 1990 óta eltelt rövid idő alatt. Meghívásunk a NATO-ba azt mutatta, meg tudtuk győzni új szövetségeseinket: a kollektív biztonságunk nem csak fogyasztói leszünk, hanem ahhoz érdemben hozzá is tudunk járulni.

Jegyzetek

¹ A Magyar Honvédség hosszú távú átalakításának irányairól szóló 61/2000. (VI. 21.) OGY határozat előírta, hogy az általános hadkötelezettség fenntartása mellett, a jelenlegi sorozáson alapuló, reguláris haderő kialakításának folytatásával meg kell alapozni a professzionális haderőre történő áttérés lehetőségét.

² A természetes monopólium szituációjának precízebb bemutatását ld. pl. Koppányi [szerk.1989] 295. o.

³ A preferenciafeltáró eljárások jó áttekintését adja Berde [1994]

⁴ Az eltérés csökkenthető, ha a döntést fontosnak tartók a közömbösökre jutó költségek átvállalásával, vagy „árukapcsolással” (különböző programok összekapcsolásával) „megvesztegetik” a közömbösöket. Az utóbbira egy egyszerű számpéldát láthatunk Gedeon [1991] 39. oldalán.

⁵ A piaci és a szavazásos döntéshozatali mechanizmus egyéb eltéréseinek kitűnő összefoglalását adja Buchanan [1982]

⁶ Ma már a kutatók általában nem feltételezik, hogy a politikai döntéshozókat csak a közjó vezérli. A kutatók egy része (ld.pl. Downs [1990]) a pártokat teljesen opportunistának kezeli (csak az újraválasztás érdekli őket). Egy másik csoport szerint a pártok ideológikusak, hatalomra kerülésük esetén saját elképzeléseiket valósítják meg. Ezek az ún. partizán-elméletek (ld.pl. Balke [1991]). A két elmélet kombinációját teszi lehetővé az ún. ratchet-effect: amíg a párt népszerűsége akkora, hogy újra választanak, addig „partizánkodik”, ha népszerűségi deficitje alakul ki, akkor opportunistaként viselkedik (ld.pl. Frey-Schneider [1978]). A politikai és gazdasági változók kölcsönhatásával foglalkozó modellek jó összefoglalását adja Frey [1978].

⁷ A medián szavazó szabályának eredeti változata szerint sorba állítjuk a szavazók döntéseit és a medián helyzetű változatot tekintjük sokasági döntésnek.(ld. pl. Gedeon [1991] 43. o.). Ennek az a hátránya szövegben javasolt megoldással szemben, hogy csak a legalább ordinális skálán mérhető

alternatívák között biztosít döntést. Az alternatív javaslat hátránya viszont az, hogy a jövedelem nincs feltétlenül függvényszerű kapcsolatban a döntési változóval (bár sok esetben a szoros sztochasztikus kapcsolat feltételezhető).

⁸ A modellválasztás kérdéséről ld. részletesebben Kőrösi et al. [1990] 15. fejezet.

⁹ Egyes kutatók feltételezései szerint a védelemre költött pénzek végképp kikerülnek a gazdaság körforgásából. Mások azt vallják, hogy a védelmi kiadások 70-90%-a ún. előteljesítés jellegű ráfordítás, amely hozzájárul az gazdasági teljesítményhez.

Sok kutató vizsgálta azt is, hogy a védelmi kiadások hogyan hatnak a gazdasági növekedésre. Az elemzések jó áttekintését adja Hewitt [1991]. Ugyancsak kiterjedt irodalma van annak a kérdésnek, hogy a katonai jellegű K+F kiadások hogyan növelik a civil gazdaság technikai színvonalát (spin-off hatás).

¹⁰ A panelmodellek becsléséről ld. Kőrösi et al.[1990] 16. fejezet.

¹¹ A multikollinearitás fő következménye, hogy megnő az egyes paraméterek becslésének standard hibája, így nem lehet tesztelni, hogy az egyes változók szerepe a modellben szignifikáns-e (a t-próbák értékei erre vonatkozóan félrevezető). A multikollinearitás a modellel készült becsléseket nem befolyásolja (feltéve, hogy a magyarázóváltozók közötti kapcsolat változatlan marad).

Speciális esetként kell megemlíteni az egzakt multikollinearitás esetét, amikor a magyarázóváltozók megfigyeléseit tartalmazó vektorok egymás lineáris kombinációi.

¹² Ezek azok a termelőkapacítások, amik arra az esetre vannak fenntartva, ha egy minősített időszakban (rendkívüli állapotban, hadiállapotban, stb.) a védelmi szektor igényei hirtelen megnőnek.

¹³ Élénk vita folyik a szakértők körében, hogy a felújítás a fenntartási vagy a fejlesztési kiadások közé tartozik. Véleményem szerint amennyiben a

felújítás csak - részben vagy egészben- visszaállítja az adott tárgy eredeti használati értékét, akkor nem indokolt fejlesztésnek kezelni.

¹⁴ Az általános hadkötelezettség miatt kieső GDP kapcsán fontos megjegyezni, hogy a gazdaság összteljesítménye nem csak általános hadkötelezettségen alapuló, hanem önkéntes hadsereg esetén is csökken. Ennek oka a hadsereg gazdasági szempontból improduktív jellege, ami önkéntes hadsereg esetében is megmarad. Ugyanakkor világosan kell látni – ahogy az az általános hadkötelezettség gazdasági hatásait illusztráló 5.5.2.2 alfejezetben található számpéldában is látható – hogy általános hadkötelezettség esetén ez a kieső termelés nagyobb összeget jelent. Ennek oka az, hogy önkéntes hadsereg esetén azok jelentkeznek katonának, akiknek a civil jövedelemmel mért gazdasági teljesítő képessége alatta marad, vagy éppen eléri a hadsereg által ajánlott jövedelmet, míg általános hadkötelezettség esetén olyanok is behívásra kerülnek sorkatonai szolgálatra, akiknek GDP-hez való hozzájárulása meghaladja ezt az összeget. Így egy sorkatona gazdasági termelésből kieső átlagos jövedelemtermelő képessége meghaladja egy önkéntes katonáét.

¹⁵ lásd. pl. Bródy [1990]

¹⁶ A magyar védelmi tervező rendszerben a közelmúltban bekövetkezett változások reményt adnak arra, hogy a jövőben a honvédelem rendelkezésére álló erőforrások átláthatóbban és feladat-centrikusabban kerülnek felhasználásra és maximálisan elősegítik a honvédelem outputjának, a védelmi képességeknek a növekedését. A védelmi tervező rendszerben bekövetkezett változások megtalálhatóak a 14/2001 (HK 5.) HM utasításban, illetve a 14/2002 (HK 7.) HM utasításban.

¹⁷ Természetesen a Bruttó Gazdasági Termék (GDP) mellett lehetőség van a védelmi kiadások Bruttó Nemzeti Termékhez (GNP) való viszonyítására is. Ez utóbbi mutató olyan (általában kis, nyitott) országok esetében, ahol a GDP jelentős részét külföldi tulajdonban lévő vállalatok termelik (mint például Magyarország) reálisabban méri azt az erőforrást, ami fölött az ország rendelkezik, mivel a GDP egy részét a külföldi vállalatok profit formájában kiviszik az országból. Így tehát a védelmi kiadások GNP-hez viszonyított aránya felértékeli az ilyen országok védelmi erőfeszítését a GDP-re vetített

mutatóhoz képest. Mivel azonban az elemző intézetek általában a GDP-hez viszonyított adatokat közlik, így értekezésemben én is ezeket a mutatókat vizsgálom.

¹⁸ A 2002. augusztus 2.-i kormányülés után közreadott tájékoztató szerint a Kormány úgy döntött, hogy 2003-2004 között a védelmi kiadások GDP-hez viszonyított arányát évi további 0.1% ponttal növeli, így az 2004. évre eléri a 2.01%-ot.

¹⁹ A fejlődő országok védelmi kiadásaival nagyon sok írás foglalkozik. Ld. pl. McNamara et al [1991], Hewitt [1991/4], Brauer [1991] és McNamara [1991].

²⁰ Nelson az itt közölt adatokat a SIPRI adattára alapján közölte. Ezek az adatok Magyarország esetében meghaladják a védelmi tárca kiadásai alapján számított mutatókat, amiket például Csabai (1994) is használ (ld. 6.1 alfejezet, 10 ábra). Ennek okára 4.4. alfejezet végén már utaltam.

²¹ A NATO-ban ilyen kötelező arány nincsen, de Magyarország esetében például jelentős politikai nyomás érzékelhető a Szövetség részéről a védelmi kiadások GDP-hez viszonyított arányának emelésére.

²² Murdoch és Sandler [1984] a potyautazás vizsgálatát kiterjesztették a szövetségeken kívüli országokra is. Arra a megállapításra jutottak, hogy a potyautazás lehetősége jelentősen csökkenti a kis országok védelmi kiadásait.

²³ A tehermegosztás problematikáját részletesen tárgyalja Rózsa [1994].

²⁴ A módszer a két ismérv szerint készült rangsor egyezőségét vagy különbözőségét vizsgálja. A mutató értéke -1 és 1 között lehet, ahol -1 a tökéletes negatív kapcsolatra (a rangsorok pontosan fordítottjai egymásnak), 0 a kapcsolat hiányára, 1 pedig a tökéletes pozitív kapcsolatra (a két rangsor megegyezik) utal.

²⁵ A portugál gyarmatok 1975-ben váltak függetlenné. Portugália védelmi kiadásai ezt követően visszaestek a korábbi szintre.

²⁶ A NATO Magyarországgal szembeni elvárásairól jó összefoglalót ad Bognár Károly: A haderő változó rendeltetése, funkciói és feladatai (Hadtudomány, 1998. szeptember). A teljes szöveg megtalálható: <http://zrinyi.zmne.hu/kulso/mhtt/hadtudomany/1998/ht-1998-3-4.html>

²⁷ A választásokig hátralevő idő és a nemzetgazdasági folyamatok kapcsolatának klasszikus modellje a Nordhaus-féle politika gerjesztette gazdasági ciklusok (political business cycle - PBC) elmélete és ennek alternatív megközelítései (Nordhaus [1989]).

A választások és a védelmi szektor kapcsolatának elemzése során egy amerikai kutatócsoport (Homaifar et al. [1988]) megállapította, hogy erős kapcsolat van az elnökjelöltek védelmi kiadásokra vonatkozó programja, és a hadiipari vállalatok részvényeinek hozama (valamint β értékének stabilitása) között.

²⁸ A választópolgárok - a „közvélemény”- hatását elemzi az amerikai védelmi kiadások nagyságára Higgs-Kilduff [1993]. Vizsgálatuk eredménye szerint a közvélemény hangulata fontos tényező.

Egy másik vizsgálat a különböző érdekcsoportok hatását elemzi az argentin kormány költségvetési preferenciáira (Looney [1989]) és arra a megállapításra jut, hogy a rezsim mögött álló érdekcsoport megváltozása befolyást gyakorol a védelmi kiadásokra.

²⁹ A Magyar Köztársaság Nemzeti Biztonsági Stratégiája, és Nemzeti Katonai Stratégiája kidolgozásának folyamatát ismerteti Nagy László (1998)

³⁰ A magyar honvédelmi koncepció „[...] védelmi jellegű, egyetlen országot sem tekintünk ellenségnek.” (A Magyar Köztársaság Honvédelmi alapelvei)

³¹ Háber Péter és Kiss Jenő (2002) három féle haderőrendszert különböztet meg és hasonlít össze: a hadkötelezettségre épülő, sorozásos, békében keretrendszerű haderőt (tömeghadsereg); a hadkötelezettségre épülő, sorozásos milicrendszerű haderőt (milichadsereg) és az önkéntességre épülő (hivatásos és szerződéses katonákból álló) haderőt (önkéntes hadsereg).

³² Az Egyesült Államokban az 1960-as, 1970-es évek fordulóján a Nobel-díjas közgazdász, Milton Friedman által vezetett ún. chicagói iskola kezdte közgazdasági eszközökkel vizsgálni a sorkatonaság közgazdasági hatásait (ld. pl. Friedman (1967)). Kutatási eredményeik közérthető összefoglalását adja Amacher et al. (1973). A közgazdászok megállapításai jelentős hatással voltak a döntéshozókra, és hozzájárultak a sorkatonai szolgálat 1973-as eltörléséhez, az önkéntes hadsereg felállításához az Egyesült Államokban.

³³ A rendkívül szellemes és közérthető hasonlat Amacher et al. (1973) érdeme.

³⁴ A szakirodalomban általánosan megfogalmazódó vélemény, hogy a komfortban bekövetkező változásnak eltérő a pénzben értéke a jövedelem különböző szintje mellett. Így a szakirodalomban a sorkatona-adó fenti kiszámítási módja mellett létezik egy másik módszer (és egy ennek megfelelő másik összeg) is, ami lényegében a katona-státuszból indul ki, és arra a kérdésre keresi a választ, hogy a katona jövedelméből mekkora összeget lenne hajlandó áldozni civil életformájára (nem jövedelme!) visszaszerzésére. (ld. pl. Hildebrandt (1995)).

³⁵ Az aggregát sorkatona-adó számszerűsítését elvégezte, pl. az Egyesült Államok esetére Oi (1967.).

³⁶ A sorkatonaság meg nem termelt jövedelemként, azaz elmaradt haszonként (opportunity cost) jelentkező gazdasági hatását részletesen tárgyalja pl. Bródy (1990.)

³⁷ A többletjövedelem megállapításakor kizárólag az ún. elsődleges jövedelmet vettük figyelembe, azaz eltekintettünk az elsődleges jövedelem fogyasztásra fordított hányadának (a jövedelem és a fogyasztási határhajlandóság szorzatának) további jövedelemgeneráló hatásától (multiplikátor hatás). A magyar átlagjövedelmeket jellemző viszonylag magas fogyasztási határhajlandóság mellett a másodlagos jövedelem elérheti, sőt meg is haladhatja az elsődleges jövedelem összegét. Természetesen a másodlagos jövedelem az állam számára is további adóbevételeket jelent.

³⁸ A civil életbe visszatérő volt sorkatonák átlagjövedelme (120 ezer Ft/fő/hó), illetve az önkéntes szolgálatot vállaló fiatalok civil átlagjövedelme (70 ezer Ft/fő/hó) közötti különbségnek az az oka, hogy a sorkatonák átlagos gazdasági teljesítőképessége meghaladja az önkéntes katonák átlagos gazdasági teljesítőképességét, ahogy azt a 15. számú jegyzetben tárgyaltam.

³⁹ Fontos azonban megemlíteni, hogy az adóemelés értelemszerűen nem csökkentené az állampolgárok összességének jólétét, hiszen eddig nem létező jövedelem kerülne tőlük részlegesen elvételre. Természetesen az eddig kizárólag a sorkatonák által viselt teher (lényegében a sorkatona-adó) eloszlana a társadalom teljes vertikumában, ami egyben a potyautazás lehetőségét is megszüntetné.

⁴⁰ Hautzinger Gyula így fogalmaz: „Az a fejlett haditechnika, amely a nyugati országok hadseregeinek a birtokában van, már nem engedi meg a rövidebb-hosszabb ideig (már régóta tendencia az elmozdulás a rövidebb katonai szolgálat irányába) tartó sorkatonai szolgálat eredményeként kapott alkalmazót. Erre csak a viszonylag hosszabb ideig tartó kiképzésen a korszerű technikát és annak kezelését elsajátító profi katona képes.” (Hautzinger Gyula: Önkéntesség alapján szerveződő új típusú fegyveres erő (Hadtudomány, 2002. szeptember). A teljes szöveg megtalálható: <http://zrinyi.zmne.hu/kulso/mhtt/hadtudomany/2002/3/hautzingergyula/chapter1.htm>)

⁴¹ Igaz ugyan, hogy a szerződéses katonák átlagos szolgálati ideje jelenleg csak mintegy másfél év, azonban ez is háromszorosan meghaladja a jelenleg hat hónapos sorkatonai szolgálat időtartamát. A tárca a jövedelmi és egyéb feltételek javításával el kívánja érni, hogy az önkéntesek a jövőben 5-10 év katonai szolgálatot teljesítsenek.

⁴² Dummy (ál-, fiktív, bináris) változók minőségi ismérvek bevonását teszik lehetővé a regressziós modellbe. A dummy változó értéke 1 vagy 0, és paramétere mindig az adott jellemző hatását mutatja egy referenciacsoporthoz képest.